

JEZIK MUKE PO MATEJU U HRVATSKOGLAGOLJSKIM MISALIMA

Marinka ŠIMIĆ, Zagreb

UVOD: Iz bogatoga korpusa hrvatskoglagoljske književnosti za jezičnu analizu izabrala sam *Muku po Mateju* iz šesnaest misala (četnaest rukopisnih i dva tiskana). Tekst je sastavni dio *Temporal* (*Proprium de tempore*), a čita se, tj. pjeva na Cvjetnu nedjelju. Već od 10. stoljeća poznat je običaj da se pjevanje muke razdijeli na tri pjevača, od kojih je jedan evanđelist, drugi pjeva odlomke koje govori Isus, a treći predstavlja ostale.¹ *Temporal* je najstariji i najstandardiziraniji dio misala, pa se moglo pretpostaviti da u našim kodeksima nećemo naći nekih većih jezičnih inovacija. No, zbog česte uporabe teksta – cijelog *Temporal* – a posebice teksta *Muke po Mateju* koji se mnogo čitao i koji su mnogi znali napamet, ipak postoje dosta značajne jezične raznolikosti u pojedinim misalima, koje su predmet našeg istraživanja. Zbog toga je ovaj tekst vrlo pogodan za jezična istraživanja, za razliku od npr. kanona mise, koji se također puno koristio i čitao, ali se zbog njegove osobite važnosti na njemu malo što mijenjalo.

Za detaljnu jezičnu analizu odabran je kraći tekst, *Muka po Mateju*, kako bi se izbjeglo donošenje uopćenih sudova o pojedinim jezičnim karakteristikama. U jezičnim istraživanjima odabranoga teksta primijenit ću statističku metodu, te dobivene rezultate izraziti broičano. Primijenjena metoda ima svojih prednosti, kao i nedostataka. Prednosti su: što za neke jezične osobine teksta koje su frekventnije možemo zaključiti da su svojstvene cijelom kodeksu. Međutim, za neke osobine koje nisu tako učestale ne možemo donijeti slične zaključke. Prvo se odnosi primjerice na *poluglas* ili *jat*, a drugo npr. na refleks glasa *ę*, ili alternaciju *f/p/v*.

---

¹ D. K n i e w a l d, *Liturgika*, Zagreb 1937.

Cilj je ovoga rada detaljno istražiti jezične osobine svakoga izabranoga teksta, te podatke izraziti brojčano, da bi se moglo utvrditi kakav je odnos svakoga izabranoga teksta prema najstarijoj matici, tj. *vatikanskomu Borg. illir. četvrtomu misalu*, kao i to u kakvom su međusobnom odnosu pojedini misali. Također će se istražiti koliko je u pojedinom tekstu očuvana staroslavenska jezična norma, odnosno koliko je koji tekst jezično pomlađen hrvatskim varijantama. Na temelju ovako podrobna istraživanja pokušat ću ukratko opisati jezične osobine svakoga pojedinoga teksta, te utvrditi na kojoj jezičnoj razini (fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj ili leksičkoj) taj tekst pokazuje najviše sličnosti, odnosno različitosti. Zatim ću pokušati odgovoriti na pitanje koliko tekst *Muke po Mateju* može poslužiti kao potvrda za tezu o dvije grupe liturgijskih kodeksa: *sjevernu* i *južnu*. *Južna* koja se u biblijskim tekstovima oslanja na *Vulgatu: Nov, Ber, Vat_s, Vb₁, P i Senj*, te *sjeverna* s *Vat_s misalom*, a na njega se oslanjaju istarsko-kvarnerski misali: *Roč, Lab₁, Lab₂, Koph i Vb₂*.²

FONOLOGIJA

SAMOGLASNICI

POLUGLAS. U hrvatskoj su se redakciji crkvenoslavenskog jezika *jerovi* izjednačili: najstariji hrvatski tekstovi na njihovom mjestu bilježe *jer*. Jedino je u *Mihanovićeve fragmentu apostola* iz 12. st. očuvan znak za *jer*. U *Splitskom odlomku glagoljskog misala* (nakon *Bečkih listića* najstariji ostatak hrvatskoglagoljskog misala) očuvan je, također samo jedan znak za poluglas – i to *jer*.³

U hrvatskoglagoljskim su kodeksima 14. i 15. stoljeća ostala dva znaka za bilježenje poluglasa: *apostrof* (') i *štapić* (†). »U upotrebi ovih dvaju znakova nema stroge razlike. I jedan i drugi se pojavljuju u istom rukopisu, na istoj stranici i u istoj riječi. Oni su često u slobodnoj varijaciji, ali je njihov znakovni status različit. Dok se štapić javlja u redu, apostrof je samo nadredna oznaka. Stoga se apostrof često upotrebljava i onda kada je sigurno da na tom mjestu poluglas više nema (a ponekad nije ni imao) glasovne vrijednosti.«⁴

² M. Pantelić, *Prvotisk glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368*, Radovi Staroslavenskog instituta 6, Zagreb 1967.

³ Vj. Štefanić, *Splitski odlomak glagoljskog misala starije redakcije*, Slovo 6-8, Zagreb 1957.

⁴ M. Mihaljević, *Problemi normalizacije u vezi s poluglasom*, Slovo 31, Zagreb 1981, 67.

PISANJE ZNAKA ZA POLUGLAS NA KRAJU RIJEČI. U hrvatskoglagoljskim su se tekstovima na kraju riječi očuvala oba znaka za poluglas, tj. *apostrof* (') i *štapić* (I), tako npr. u najstarijoj hrvatskoj pjesmarici: »Poluglasovi se u tekstu ovih pjesama (kao i u čitavom kodeksu) bilježe pomoću dvaju znakova: apostrofa (') i okomite crtice (I), uobičajenih u tadašnjoj hrvatskoj glagoljici, i to se prvi piše pretežno u sredini riječi, a drugi na kraju. Samo, to pravilo nije konzekventno provedeno, pa ima slučajeva da se apostrof nađe na kraju, a štapić u sredini riječi ili da se u jednoj te istoj riječi poluglasovi pišu na oba načina.«⁵

U hrvatskoglagoljskom korpusu (i liturgijski i neliturgijski kodeksi) ipak, na kraju riječi prevladava štapić (iznimka su npr. *Brevijar Vida Omišljanina* i *Vrbnički prvi brevijar* gdje je češći apostrof⁶). U tekstu *Muke po Mateju* također posve prevladava štapić na kraju riječi u svim misalima, osim u *Vat*₄ i *Oxf*, gdje je češći *apostrof*, vidi tablicu 1.

Za obradu smo u našem tekstu uzeli sve riječi, osim riječi pod titlom (u kojima uvijek u svim kodeksima na kraju dolazi štapić), prefiksa i prijedloga, te riječi iza kojih dolazi enklitika – koje su posebno obrađene.

PISANJE ZNAKA ZA POLUGLAS U PRIJEDLOZIMA I PREFIKSIMA. *Vat*₄ izostavlja znak za poluglas u prijedlozima i prefiksima: 119 pr., npr. ako riječ iza prijedloga počinje suglasnikom: *v domu* 73c, *k nemu* 76a, *s kletvoju* 75c, *ot šestoe* 76d... (poluglas se ovdje nalazio u slabom položaju – u prvom slogu naredne riječi je puni vokal, pa se stoga nije bilježio). Apostrof (') piše u 20 primjera, npr. u prijedlozima ako riječ iza njega počinje istim konsonantom: *v' vitanii* 73c, ako je u prvom slogu riječi bio slabi poluglas: *v' snê* 76a, ako riječ počinje vokalom: *k' edinomu* 75d. Štapić (ь) bilježi u 39 pr. (često u istim položajima kao i apostrof): *kь i(su)su* 73d, *sь mnoju* 74c, *vь ostavlenie* 74b, itd. Za vokalizaciju poluglasa u prijedlozima postoji samo jedan primjer, i to u slučaju kad je iza njega riječ bez vlastitog naglaska: *Va t' čas'* 74d/75a.

⁵ D. M a l i ć, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Zagreb 1972, 74.

⁶ V. M. M i h a l j e v i ć, *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Zagreb 1991.

TABLICA 1

Pisanje znaka za poluglas na kraju riječi
brojčano

u postocima

	ь	'	ø
Vat ₄	27	241	10
Roč	238	30	1
Nov	234	53	-
Vat ₈	273	7	-
Ber	227	52	-
Hrv	241	26	-
Lab ₁	127	100	-
Oxf ₁	84	142	-
New	253	14	-
Koph	250	13	-
Lab ₂	266	5	-
Oxf ₂	259	12	-
Vb ₁	276	3	-
Vb ₂	269	9	-
Senj	264	14	-
P	233	25	23

	ь	'	ø
Vat ₄	9,7	86,7	3,6
Roč	88,5	11,2	0,4
Nov	81,5	18,5	-
Vat ₈	97,5	2,5	-
Ber	81,4	18,6	-
Hrv	90,3	9,7	-
Lab ₁	55,9	44,1	-
Oxf ₁	37,2	62,8	-
New	94,8	5,2	-
Koph	95,1	4,9	-
Lab ₂	98,2	1,8	-
Oxf ₂	95,6	4,4	-
Vb ₁	98,9	1,1	-
Vb ₂	96,8	3,2	-
Senj	95,0	5,0	-
P	82,9	8,9	8,2

Vokalizacija je poluglasa prema Vj. Štefaniću u liturgijskim tekstovima potvrđena najranije u *Ljubljanskom homilijaru* iz 13. st., a u neliturgijskim tekstovima tek s konca 13. i početka 14. st.⁷ Vjerojatno se ni u predlošku s kojeg je prepisan naš najstariji hrvatskoglagoljski misal – Vat₄ – nije provodila vokalizacija poluglasa, jer je i on očuvao takvo stanje.

Roč ispušta znak za poluglas u 116 pr, u istom slučaju kao i *Vat₄*: *v jutréšni* 66a, *v ljudehь* 62d, *iz grob' 66a*, *s žlčiju* 65c, itd. Apostrof bilježi u 27 pr. u istim slučajevima kao i *Vat₄*: *v' vsetь* 63a, *v' d(ь)нь* 62d, *v' tamnicu* 65a, *k' eteru* 63a... Štapić je potvrđen u osam pr. samo u prijedlogu *sь*, i to ako riječ iza njega počinje vokalom ili istim konsonantom: *sь oružiemь* 63d, *sь slugami* 64a ... Roč ima 32 pr. vokalizacije poluglasa u prijedlozima i prefiksima: *va vitanii* 62d, *va mnê* 62d, *ka kaêpê* 64a, *sa obêma* 63a, *sabraše se* 62d, *sablaznet se* 63c, *sagrêšihь* 64d...

⁷ Vj. Štefanić, *Splitski odlomak...*

Nov izostavlja znak za poluglas: 80 pr., npr.: *v ljudeh'* 74d, *s višnago* 77d, *v' zdělu* 75a, *v' kameni* 78a... Apostrof bilježi u 66 pr., a štapić u 13 pr. ako riječ iza prijedloga počinje istim konsonantom kao prijedlog ili vokalom: *kъ arhierěmь* 75a, *vъ otpućenie* 75b... Potvrđeno je 25 pr. vokalizacije: *sa mnoju* 75c, *va sni* 77a, *sa slugami* 76a, *vazamь* 77d, *sazidae* 77c...

Vat₁ vrlo često bilježi znak za poluglas na mjestu gdje prvotno nije bio, tako je i ovdje: vrlo rijetko izostavlja znak za poluglas u prijedlozima i prefiksima: 31 pr., npr. ispred riječi koja počinje suglasnikom, ali u istim pozicijama još češće piše apostrof: *v' galilěi* 84b, *s' klětvoju* 85c, *iz grobь* 87c... Štapić bilježi samo 14 puta: *vъ danь* 83b, *otъ vasь* 83d, (u pr. *otъ sinovь* 85d piše štapić da bi popunio prazno mjesto u retku). Poluglas vokalizira 43 puta: *va vitanii* 83b, *ka kaêpê* 85a, *sa sela* 86c, *sabraše se* 83b, *sadelala* 83c, itd.

Ber rijetko izostavlja znak za poluglas: 28 pr. Apostrof piše često: 114 pr.: *v' komoru* 59d, *s' mnozimi* 59b, *prěd' ljud'mi* 60b..., a štapić u 35 pr.: *vъ m'ně* 58b, *vъ os'tavlenie* 58c... Nema primjera vokalizacije poluglasa, osim u pr. *na n'* 60b, po čemu se slaže s Vat. Za Ber misal u cjelini M. Pantelić kaže: »U B (tj. Ber) pisac je bio jedino pod dojmom slova ъ koji je za nj glasovno predstavljao nepoznanicu – nešto što mu se nametalo a nije mu znao uvijek razlog, pa je pisao *nъčeše* 58c mjesto *načeše*, i *nъ* mjesto *na* (59ac, 132d), i nije znao kada bi, i gdje bi pisao ъ a gdje i kada '.«⁸ Čini se, ipak, da je pisac Ber misala znao gdje se nalazio poluglas.

Hrv izostavlja znak za poluglas u 112 pr., dok apostrof piše 21 put, npr.: *k' eteru* 72a, *v' vitanii* 71d, *v' mně* 71d... Štapić je zabilježen u 10 pr.: *kъ arhierěmь* 71d, *sъ žlčiju* 74a..., te 28 pr. vokalizacije: *sa soboju* 71d, *sa mnoju* 72a...

Lab₁ izostavlja znak za poluglas: 94 pr., apostrof bilježi u 29 pr.: *v' komoru* 67b, a štapić u 21 pr., i to ispred vokala, istog konsonanta, ili ako je u prvom slogu riječi bio poluglas. Potvrđeno je osam pr. vokalizacije, npr.: *va s'ně* 67d.

Oxf₁ u 57 pr. ispušta znak za poluglas, ali često na istom mjestu piše apostrof: 50 pr.: *ot g'robь* 52d, *v' tьmnicu* 52b. Štapić bilježi 31 put, npr.: *sъ stražami* 53b, *sъ mnoju* 51a... Zanimljivo je da *Oxf*₁ uvijek piše prijedlog *otъ* sa štapićem (ispred riječi koja počinje vokalom) za razliku od ostalih misala koji u istom slučaju ne pišu znak za poluglas. Ima samo jedan primjer vokalizacije: *va sně* 52b.

⁸ M. Pantelić, *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, Radovi Staroslavenskog instituta, 5, Zagreb 1964, 75.

New izostavlja poluglas u 126 primjera, vrlo rijetko piše apostrof: 11 pr., i to bez nekog pravila, a štapić ima samo u pr. *sb · b̃ĩ učenikoma* 82d. Često vokalizira poluglas: 43 pr.: *sazidafet'* 85d, *vazam'* 86a...

Koph ispušta znak za poluglas u 113 pr., apostrof piše u 19 pr.: *k' nemu* 65b, *k' eteru* 65d..., dok za štapić nema potvrde. Dosta često provodi vokalizaciju poluglasa: 46 pr.: *sazižduju* 68d, *sabraše* 65b, *va vitanii* 65b...

Lab₂ izostavlja znak za poluglas: 72 pr., apostrof bilježi u 60 pr., a za štapić ima samo četiri pr.: *kb i(su)su* 49c. Vokalizacija poluglasa je česta: 48 pr.: *ka kaêpê* 50d, *sa mnoju* 49d, *sabraše se* 49b, *sazidae* 52b.

Oxf₂ ispušta znak za poluglas: 88 pr. Apostrof piše u 57 pr. (za razliku od drugih misala vrlo često piše prijedlog *ot s* apostrofom), a štapić samo u četiri pr.: *sb mnoju* 75a, *sb sela* 77b, *predb jêmunom̃* 76d, *zbbudut se* 76a. Potvrđena su 34 pr. vokalizacije: *sazidae* 77c, *sadêlala* 74d, *va vitanii* 74d, *va m'nê* 74d...

Vb₁ znak za poluglas (apostrof) bilježi samo formalno – 125 pr., dok za štapić nema potvrda. Znak za poluglas ispušta u 16 pr., npr.: *v danb* 77b, *v (o)no v'rême* 77b, *otšadb* 79b, *otvrže* 79a... Potvrđeno je 47 pr. za vokalizaciju: *sabr'aše* 77b, *va m'nê* 77c, *sazidae* 80b...

Vb₂ ne piše nikakav znak za poluglas: 136 pr. Apostrof je zabilježen samo pet puta: *iz'šadše* 83a, *v' vsem̃* 79d, *k' eteru* 79d, *v' vasb naricaemuju jêtcimaniju* 80b, *k' edinomu* 81d, a štapić samo dva puta: *predb emunom̃* 81d, *predb ljudmi* 82b. Za vokalizaciju poluglasa ima 45 pr.

Senj ispušta znak za poluglas: 108 pr. Apostrof piše u 22 pr., npr.: *v'šadb* 59c, *s'vlêše* 60c..., a štapić samo u pr. *sb · b̃ĩ* 58d, *predb emun(o)m̃* 60a. Primjeri vokalizacije poluglasa su brojni: 41, npr.: *va mnê* 58c, *saziêeju* 60d, *vazam̃* 61a...

P gotovo nikada ne piše znak za poluglas u prijedlozima i prefiksima: 135 pr. Za apostrof nema potvrda, a za štapić samo 13 pr.: *vbšadb* 114b (štapić je na kraju retka), *sb stražami* 118a... Za vokalizaciju: 25 pr.: *sabraše se* 112a, *va vitanii* 112b, *sazidae* 117a, *vazam'* 117a...

PISANJE ZNAKA ZA POLUGLAS NA KRAJU RIJEČI IZA KOJE SLIJEDI ENKLITIKA. Naglašena riječ zajedno s enklitikom čini jednu akcenatsku cjelinu, pa na kraju te naglašene riječi ne bi trebalo pisati poluglas. Ipak, ne drže se svi pisari glagoljskih misala tog pravila: primjerice: Nov, Vat., Ber, Hrv, Lab₂ i Vb₁, dok se Vat., Roč i Lab₁ dobro pridržavaju tog pravila, a kolebanja su najčešća u Oxf₁ i Oxf₂ misalu. New, Koph, Vb₂, Senj i P općenito u svim pozicijama izo-

stavljaju znak za poluglas, pa tako i ovdje.

TABLICA 2 *Pisanje znaka za poluglas u prijedlozima i prefiksima
brojčano u postocima*

	ø	'	ь	a
Vat ₄	119	20	39	1
Roč	116	27	8	32
Nov	80	66	13	25
Vat ₈	31	101	14	43
Ber	28	114	35	1
Hrv	112	21	10	28
Lab ₁	94	29	21	8
Oxf ₁	57	50	31	1
New	126	11	1	43
Koph	113	19	-	46
Lab ₂	72	60	4	48
Oxf ₂	88	57	4	34
Vb ₁	16	125	-	47
Vb ₂	136	5	2	45
Senj	108	22	2	41
P	135	-	13	25

	ø	'	ь	a
Vat ₄	66,5	11,2	21,8	0,6
Roč	63,4	14,8	4,4	17,5
Nov	43,5	35,9	7,1	13,6
Vat ₈	16,4	53,4	7,4	22,8
Ber	15,7	64,0	19,7	0,6
Hrv	65,5	12,3	5,8	16,4
Lab ₁	61,8	19,1	13,8	5,3
Oxf ₁	41,0	36,0	22,3	0,7
New	69,6	6,1	0,6	23,8
Koph	63,5	10,7	-	25,8
Lab ₂	39,1	32,6	2,2	26,1
Oxf ₂	48,1	31,1	2,2	18,6
Vb ₁	8,5	66,5	-	25,0
Vb ₂	72,3	2,7	1,1	23,9
Senj	62,4	12,7	1,2	23,7
P	78,0	-	7,5	14,5

Akuzativni oblici osobnih zamjenica: *mę, tę, ny, vy* i povratne zamjenice *ę, ny, vy* nisu u kanonskim staroslavenskim spomenicima bili enklitike sve do konca 12. stoljeća, tj. imali su naglašenu (ortotoničku) službu. No, u tekstu *Muke po Mateju* navedeni se oblici javljaju samo u nenaglašenoj službi, tj. kao enklitike.

Vat₄ ne piše znak za poluglas u navedenoj situaciji: 18 pr.: *razumêv že 73d, rečet se 73d*, apostrof bilježi u 13 pr.: *Pet(a)r' že 75a, Sьtnik' že 77a*, a štapić u tri primjera, i to po pravilu kad se iza poluglasa nalazi enklitika *i*, što nije slučaj u drugim misalima: *ukradutъ i 77b, prêdamъ i 73d, ubijutъ i 75c*.

Roč izostavlja znak za poluglas: 22 pr., bilježi apostrof: devet pr., npr.: *razidut' se 63c, ugot(ov)aem' ti 63a*, te štapić: dva pr.: *ubijutъ i 64c, Pet(a)rъ že 64c*.

Nov ispušta znak za poluglas: 11 pr.: *razumêv že 74d, zbudut se 76a*. Apostrof je potvrđen u 14 pr.: *razidut' se 75b, poslêd' že 76b*, te štapić u devet pr.: *predamъ i 75a, ukradutъ i 78b...*

Vat₈ vrlo rijetko ostavlja kraj riječi bez znaka za poluglas, svega pet pr.. Najčešće na navedenoj granici piše apostrof: 23 pr.: *razumêv' že 83c, prêdam' i 83c, ugotovaem' ti 83d*, te štapić samo četiri puta, npr.: *predast' me 83d...*

Ber vrlo rijetko izostavlja znak za poluglas, slično kao i **Vat₈**: sedam, npr. *razumêv že 58b, ugotovaem ti 58b*. Apostrof je zabilježen 24 puta, npr.: *predam' i 58b, razidut' se 58c*, te štapić samo u pr.: *P(e)t(a)rъ že 59c*.

Hrv: ima samo jedan pr. bez znaka za poluglas slično kao **Vat₈** i **Ber**: *ostaval e 72c*, dok je apostrof u 22 pr.: *predam' ga 72a, ugotovaem' ti 72a...*, te štapić u pet primjera.

Lab₁ najčešće ispušta znak za poluglas slično kao **Vat₈** i **Roč**: 18 pr.: *zбудut se 66c, poslêd že 66d...* Apostrof je zabilježen u osam pr., te štapić samo u pr.: *P(e)t(a)rъ že 66d*.

Oxf₁ izostavlja znak za poluglas: 14 pr.: *zбудut se 51b...* Apostrof nalazimo u 11 pr., npr.: *ostavl' e 51b*, dok za **ь** nema potvrda.

New najčešće ispušta znak za poluglas u navedenom položaju: 19 pr.: *razumêv že 82c, razidut se 83a*, dok je ' zabilježen u osam primjera, npr.: *predam' i 82c, ugotovaem' ti 82d...*, te **ь** samo u dva primjera.

Koph najčešće ispušta znak za poluglas: 16 pr., npr.: *Petar že 67a i 67b*, dok ' bilježi u 10 pr.: *razumêv' že 65c, raskaêv' se 67c...*, te **ь** u tri pr.: *ukradut' i 69c, ostav'ь e 66c, êdučim'ь im'ь 65d*.

Lab₂ često piše apostrof: 19 pr.: *ostaval' e 50b, zбудut' se 50c...*, te štapić u tri pr.: *sabranim'ь že 51d, predast' me 49d, êdučim'ь im'ь 49d*. Izostavlja znak za poluglas u devet primjera.

Oxf₂ ispušta znak za poluglas: 11 pr. Apostrof bilježi u 15 primjera, npr.: *zбудut' se 76a, raskaêv' se 76d*, te **ь** u tri primjera, npr.: *obit'ь e 78a, êdučim'ь im'ь 75a*.

Vb₁ ispušta znak za poluglas u sedam pr., apostrof je zabilježen u 21 pr., npr.: *os'taval' e 78b, zбудut' se 78c...*, te **ь** u tri pr.: *Pet(a)rъ že 78d i 79a, êdučim'ь im'ь 77d*.

Vb₂ ispušta znak za poluglas u 20 primjera, apostrof je zabilježen u osam primjera, te **ь** u tri primjera: *Pet(a)rъ že 81b, predam' i 79d, êdučim'ь im'ь 80a*.

Senj ispušta znak za poluglas: 22 pr., ' bilježi u četiri pr., te **ь** u četiri pr.: *predam' i 58c, ostav'ь e 59b, êduč(i)m'ь im'ь 58d*.

P ne piše znak za poluglas: 19 pr., za pisanje ' nema primjera dok je **ь** zabilježen u 10 pr.: *razumêv' že 112b, predam' i 112b...*

PISANJE ZNAKA ZA POLUGLAS U SREDINI RIJEČI. S obzirom na pisanje poluglasa u sredini riječi u tekstu *Muke po Mateju* postoje tri skupine:

1. riječi u kojima je očuvan poluglas na prvobitnom mjestu;

2. riječi u kojima poluglas u staroslavenskom jeziku nije postojao, a naši pisari ga bilježe, i to najčešće radi razbijanja konsonantskih sekvenci, u slučajevima kada je jedan član konsonantskog skupa sonant, ili kada je jedan član konsonantskog skupa palatal. Često se u našim kodeksima piše poluglas na kraju retka samo zato da bi se popunilo prazno mjesto;

3. izostavljanje poluglasa na mjestu gdje je bio u staroslavenskom jeziku, i to u slabom položaju ispuštanje bilo kakvog znaka za poluglas, a u jakom položaju – vokalizacija poluglasa. Vokalizacija *jerova* mlađa je pojava od redukcije, ona se javlja od 13. stoljeća, i »... vrlo (je) aktivna, ne samo u jakom nego i u slabom položaju, pa su hrvatskočakavski sustavi od toga vremena karakterizirani općom nesigurnošću provođenja procesa vokaliziranja sve do u 16. stoljeće.«⁹ Ta je nesigurnost očita i u našem tekstu, neke riječi se često javljaju u više varijanata, tj. sad s poluglasom, a sad s punim vokalom.

Kod vokalizacije poluglasa u slabom položaju Stjepan Damjanović smatra da treba imati na umu distribucijska pravila: »Često npr. spominjemo kako su u primjerima *lagati* (<лꙗгати), *snaha* (<снꙗха), *lava* (<лꙗва), *daska* (<дꙗска) i sličnima "jerovi" vokalizirani iako su u slabom položaju. Radi se ipak o tome da distribucijska pravila hrvatskoga jezika, ni prije ni danas, ne dopuštaju kombiniranje elemenata *lg-*, *snh-*, *lv-*, *ds-*, itd.«¹⁰

Vat. 1. poluglas čuva u 77 pr., od toga 24 pr. štapić, npr.: *l̥stiju* 73c, *m̥l̥va* 73c, *k̥d̥ê* 73d, *g̥c̥ête* 73d, *kr̥vi* 74a, *š̥d'* 74b, *s̥d̥ê* 74b, *b̥d'r'* 74c, *s̥n̥m'* 75a, *l̥žn̥im̥* 75a, *v̥n̥ê* 75b..., a u ostalim pr. piše apostrof, često puta u istoj osnovi varira apostrof i štapić: *š'd'* 74c, *l'žna* 75a, *kr'vi* 76b... 2. zabilježeno je pet pr. pisanja znaka za poluglas na mjestu gdje se on prvobitno nije nalazio: *b̥d'r'* 74c, *m̥ntiz̥ê* 76c, *sr'br̥nik'* 75c...; 3. zabilježeno je 90 pr. u kojima *Vat.* izostavlja znak za poluglas, i to ako je on bio u slabom položaju, npr.: *ovce* 74b, *arhier̥i* 73c, *knižnici* 73c... Nije potvrđen nijedan primjer vokalizacije poluglasa.

Zamjena iskonskog *a* štapićem (*l̥*) u tekstu *Muke po Mateju* prilično je rijetka pojava, nalazimo je u primjerima: *m̥ntiz̥ê* *Vat.* 76c i *m̥ntêz̥ê* *Oxf.* 52c, dok svi ostali misali imaju etimološko *a*, osim *New* 85c: *mentez̥ê*. U primjeru

⁹ Stj. Damjanović, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb 1984, 68.

¹⁰ *Ibid.*, 70.

mьgdalēna jedino Vat₄ 77a ima ovakav oblik, a svi ostali imaju *a* na mjestu *ь*. U primjerima *vь ta čьs'* Ber 59a/b i *v' ta čьsь* Oxf₁ 51b jedino ta dva misala imaju štapić umjesto *a*, što nam govori o nesigurnosti pisara.

Roč 1. bilježi znak za poluglas: 34 pr., uglavnom u jednosložnim riječima, ili u slogu sa slogotvornim *r*, od toga samo jednom bilježi štapić: *sьdē* 63c, a u svim ostalim primjerima apostrof, npr.: *ml'va* 62d, *str'zite* 66b... 2. piše poluglas na mjestu gdje on prvobitno nije bio: 11 pr., i to uglavnom u slogu sa sonantom: *d'voju* 62d, *d'vor'* 62d, češći je apostrof, a štapić samo u četiri pr.: *s kьletvoju* 64c... 3. izostavlja znak za poluglas: 91 pr. i to ako je bio u slabom položaju, a vokalizira ga u 27 pr., npr.: *lastiju* 62d, *šad* 63c, *sadē* 63c, *lažna* 64b...

Nov 1. čuva poluglas: 72 položaja, od toga štapić samo u primjeru: *s' žlb-čiju* 77c, a u svim ostalim primjerima apostrof, npr.: *druž'bu* 77b, *čr'vlenoju* 77b, *tr'novь* 77b... 2. "izmišlja" znak za poluglas: 15 pr., i to uvijek apostrof, npr.: *d'voju* 74d, *d'vorь* 74d, *pas'ku* 75a... 3. ne piše znak za poluglas: 57 pr., a vokalizira ga u 30 pr., ti primjeri su slični kao u Roč, npr.: *kadē* 75a, *badars* 75c, *šad'* 75c, *tak'mo* 75d...

Vat₄ 1. piše znak za poluglas na mjestu gdje se on prvobitno nalazio u 88 pr., i to uvijek apostrof, a štapić samo na kraju retka da bi se popunilo prazno mjesto, npr.: *čьto* 83c i *sьvedetel's't'vujutь* 85d; 2. nalazimo 126 primjera za pisanje znaka za poluglas – apostrofa – tamo gdje mu nije mjesto, i to gotovo uvijek kad je u slogu sonant, npr.: *ras'petie* 83b, *ob'lacēhь* 85b, *k'r'vь* 85c... 3. izostavlja znak za poluglas: 43 pr., a vokalizira ga u 36 pr., npr.: *las'tь* 87c, *prišad'še* 87b...

Ber 1. piše znak za poluglas na njegovom mjestu u 98 pr., od toga u 91 primjeru je apostrof, a samo sedam primjera štapić, npr.: *tk'mo* 58d, *lьs'tiju* 58a, *сьпать* 59b, *lьs'tь* 61a... 2. nalazi se među onim misalima koji imaju mnogo primjera za pisanje apostrofa na mjestu gdje se poluglas nije nalazio: 139 pr.; 3. izostavlja znak za poluglas: 34 primjera, a vokalizira ga: 21 pr., i to uvijek u istim osnovama: *šad-*, *last-*, *sad-*.

Hrv 1. nalazimo 18 pr. za apostrof na mjestu gdje se nalazio poluglas; 2. također osam pr. na pogrešnom mjestu, tj. tamo gdje poluglas nikada nije bio, to je kao i u drugim misalima najčešće u slogu sa sonantom; 3. izostavlja znak za poluglas: 112 pr., a vokalizaciju provodi u 22 pr., i to u osnovama: *šad-*, *last-*, *vsak-*, *sad-*, *takmo*, *van*.

Lab₁ 1. ima vrlo malo primjera u kojima piše znak za poluglas – apostrof – svega 12; 2. te šest pr. u kojima piše apostrof na mjestu gdje poluglas nikada nije bio; 3. znak za poluglas izostavlja u 99 pr., a vokalizira ga u 19 pr.

Oxf₁ 1. nalazimo 36 pr. za pisanje znaka za poluglas na njegovom mjestu, od toga šest pr. za štapić, a sve ostalo je apostrof, npr.: *сьньм'* 51c, *ль'нѣм'* 51c, *ль'на* 51c...; 2. te 16 primjera u kojima piše apostrof na mjestu gdje se poluglas nije nalazio; 3. izostavlja znak za poluglas: 79 pr., a vokalizira ga u 12 pr., i to u osnovama: *šad-*, *van-*, *sad-*.

New 1. piše apostrof na mjestu poluglasa u 15 pr., i to najčešće u jedno-složnim riječima; 2. ima 15 pr. za pisanje apostrofa na mjestu gdje se poluglas nije nalazio; 3. najčešće izostavlja znak za poluglas: 120 pr., dok puni vokal na mjestu nekadašnjeg poluglasa bilježi u 23 slučaja, samo iznimno se ne provodi vokalizacija, npr.: *tma* 85d.

Koph 1. nalazimo 31 pr. čuvanja znaka za poluglas, i to uvijek apostrof, osim u pr. *крѣви* 68b (ѣ je na kraju retka) i *лѣстѣ* 69c; 2. te 24 pr. pisanja znaka za poluglas na mjestu gdje se on inače nije nalazio, to je uvijek apostrof, osim u primjerima gdje je štapić na kraju retka; 3. izostavlja znak za poluglas u 90 pr., a vokalizira poluglas u 28 pr., npr.: *tamnicu* 68a, *takmo* 66c...

Lab₂ 1. čuva znak za poluglas: 47 pr., najčešće apostrof, a štapić samo na kraju retka: npr.: *čѣto* 51b, *трѣстѣ* 52c... 2. znak za poluglas "izmišlja": 33 pr., najčešće da bi razdvojio dva konsonanta, a ponekad i na kraju retka da bi popunio prazno mjesto, npr.: *mѣstѣto* 52a, *rasѣpetie* 49b... 3. znak za poluglas izostavlja: 65 pr., a vokalizira ga: 29 pr.

Oxf₂ 1. nalazimo 37 pr u kojima piše apostrof na mjestu poluglasa, i to ako se nalazio u jakom položaju ili pod akcentom, a štapić – samo dva pr.: *сьт'ник* že 78a i *лѣстѣ* 78b; 2. te 78 pr. pisanja apostrofa na mjestu gdje se poluglas nije nalazio; 3. u 87 pr. izostavlja znak za poluglas, a vokalizira ga u 23 pr.

Vb₁ 1. bilježi znak za poluglas: 110 pr., i to redovito apostrof, što je većinom kao i u drugim pozicijama u Vb, samo formalnost; 2. to potvrđuju i mnogobrojni primjeri pisanja apostrofa na mjestu gdje poluglas nikada nije bio: 221 pr.; 3. izostavlja znak za poluglas: 16 pr. a vokalizira ga: 26 pr.

Vb₂ 1. od svih misala (pa čak i tiskanih) ima najmanje primjera u kojima je očuvao znak za poluglas, tj. nalazimo samo jedan pr.: *r'cite* 79d; 2. nalazimo četiri pr. pisanja apostrofa na krivom mjestu; 3. izostavlja znak za poluglas: 116 pr., i 32 pr. vokalizacije.

Senj 1. potvrđena su samo tri pr. u kojima bilježi znak za poluglas, odnosno apostrof: *b'dite* 59a, *pob'diti* 59a, *t'ma* 60d; 2. "izmišlja" znak za poluglas: 11 pr., i to ako su u slogu dva ista konsonanta, ili ako je jedan od njih sonant, npr.: *d'vari* 61b; 3. za izostavljanje znaka za poluglas pronađeno je 110 pr., te 29 pr. vokalizacije.

P 1. potvrđena su tri pr. u kojima piše štapić: *v̄sagda* 112b, *srebr̄nik̄* 115b, *kniž̄nici* 117a; 2. te tri pr. u kojima "izmišlja" znak za poluglas: *ob̄la-c̄eh̄* 115a, *eg'da* 116b, *las̄tac̄* 118b; 3. izostavlja znak za poluglas: 102 pr., a vokalizira: 29 pr.

TABLICA 3

*Pisanje znaka za poluglas u sredini riječi
brojčano u postocima*

	a	ø	*	'	ь
Vat ₄	-	90	5	53	24
Roč	27	91	11	33	1
Nov	30	57	15	71	1
Vat ₆	36	43	126	86	2
Ber	21	34	139	91	7
Hrv	22	112	8	18	-
Lab ₁	19	99	6	12	-
Oxf ₁	12	79	16	30	6
New	23	100	15	15	-
Koph	28	90	24	29	2
Lab ₂	29	65	33	45	2
Oxf ₂	23	87	78	37	2
Vb ₁	26	16	221	108	2
Vb ₂	32	116	4	1	-
Senj	29	110	11	3	-
P	29	102	3	-	4

	a	ø	*	'	ь
Vat ₄	-	52,3	2,9	30,8	14,0
Roč	16,6	55,8	6,7	20,2	0,6
Nov	17,2	32,8	8,6	40,8	0,6
Vat ₆	12,3	14,7	43,0	29,0	0,7
Ber	7,2	11,6	47,6	31,2	2,4
Hrv	13,8	70,0	5,0	11,3	-
Lab ₁	14,0	72,8	4,4	8,8	-
Oxf ₁	8,4	55,2	11,2	21,0	4,2
New	15,0	65,4	9,8	9,8	-
Koph	16,2	52,0	13,9	16,8	1,2
Lab ₂	16,7	37,4	19,0	25,9	1,1
Oxf ₂	10,1	38,3	34,4	16,3	0,9
Vb ₁	7,0	4,3	59,2	29,0	0,5
Vb ₂	20,9	75,8	2,6	0,7	-
Senj	19,0	71,9	7,2	2,0	-
P	21,0	73,9	2,2	-	2,9

Napomena uz tablicu: * označen broj mjesta na kojima nije bio poluglas.

Zaključak. U tekstu *Muke po Mateju* u svim misalima, osim Vat₄ i Oxf₁, na kraju riječi prevladava štapić. To bi moglo značiti da su jedino pisci tih dvaju misala osjećali kada poluglas ima glasovnu vrijednost, a kada nema, pa su na

taj način na kraju riječi češće stavljali apostrof. U prijedlozima i prefiksima vrlo se često izostavlja znak za poluglas čak i u Vat₄, no, on ipak, i u ovoj situaciji (zajedno s Oxf₁ i Ber) čuva starije stanje, u odnosu na druge tekstove. Naime, vokalizacija je poluglasa potvrđena ovdje samo u jednom primjeru, dok je u drugim tekstovima znatno učestalija, npr.: Lab₂, Vb₁, Koph, Vb₂, Vat₈, New i Senj. Statistički podaci pokazuju da svi tekstovi u sredini riječi znatno češće ispuštaju znak za poluglas nego što ga bilježe, osim onih kojima je pisanje ' ili Ъ puka formalnost. Po pisanju Ъ na starom mjestu i u ovoj poziciji prednjači Vat₄, iza njega je Oxf₁, iako je i kod njih češće izostavljen bilo kakav znak za poluglas, i to u Vat₄ 52,3%, a u Oxf₁ 55,2%. Kod vokalizacije poluglasa u sredini riječi prednjače Vat₈, Vb₂, Nov, P, Senj, Lab₂, Koph, Roč, i Vb₁. Bilježenje poluglasa je samo formalnost u Vb₁, Vat₈ i Oxf₂. Izostavljanje bilo kakvog znaka za poluglas svojstveno je: Vb₂, Hrv, Senj, P, New i Lab₁.

Milan Mihaljević je proučavajući jezik hrvatskoglagoljskih kodeksa zaključio da su jedina dva kodeksa (uz fragmente iz 12. i 13. st.) u kojima poluglas možda ima glasovnu vrijednost koja nije *a* Vat₄ i *Vrbnički prvi brevijar*. »Jedino bi za njih bilo potrebno pretpostaviti poluglas kao posebnu jedinicu glasovnog sustava. U drugim kodeksima znakovi za poluglas ili nemaju nikakvu glasovnu vrijednost ili je ta glasovna vrijednost identična glasovnoj vrijednosti znaka *a*. Drugim riječima, ti su znakovi u njima dio pisarske tradicije koja se nekad više, a nekad manje uspješno čuva u većini kodeksa.«¹¹ Na kraju, ipak, isključuje poluglas iz glasovnog sustava hrvatske redakcije i u ova dva najstarija kodeksa i proglašava ga perifernom pojavom, povodeći se za većinom kodeksa.

Na temelju građe iz teksta *Muke po Mateju* može se potvrditi da poluglas u Vat₄ ima glasovnu vrijednost koja je različita od glasa *a*, i to stoga što pisac Vat₄, iako ponekad ispušta znak za poluglas, na njegovo mjestu ne piše *a*, tj. ne provodi vokalizaciju poluglasa. Među tekstovima koji čuvaju starije stanje iza Vat₄ slijede Oxf₁, zatim Roč i Nov, gdje je poluglas nešto prisutniji nego drugdje.

VOKAL JAT (ê). Praslavenski je vokal *jat* (ê) mogao nastati od praindoevropskog dugog *e* i od dvoglasa *oi*, *ai* kad su bili pod uzlaznom intonacijom. *Jat* je pripadao vokalima prednje artikulacije, s pozicijom između vokala *e* i *a*. Hrvatski jezik, kao jedan od ogranaka praslavenskog, postupno mijenja naslijeđeni

¹¹ M. Mihaljević, *Generativna fonologija...*, 55-56.

praslavenski jezični inventar i odnose, slijedeći tendenciju rasterećenja broja jezičnih jedinica i njihovih opreka. Tako su u prvim stoljećima života na našim današnjim prostorima mnoge jezične jedinice zahvaćene promjenama (npr. $\epsilon > e$, $\varphi > u$, $y > i$) kao i njihovi odnosi međusobno i u cjelini, ali $\hat{e}$ je ostao neizmijenjen do 11-12. stoljeća, tj. do novih intenzivnih izmjena u vokalnomo sustavu, kada je on istisnut sa svog dotadašnjeg artikulacijskog mjesta, te se smješta u artikulacijski prostor između vokala e i i , a njegova fonetska vrijednost u to vrijeme je zatvoreno e .¹²

Hipotezu o zatvorenom e (i danas aktualnu) koje je omogućilo kasniji razvoj prema e i prema i , iznio je još 1880-82. g. Vatroslav Jagić.¹³ U sljedećoj etapi jezične evolucije u 13. i 14. stoljeću $\hat{a}$ je defonemiziran i izjednačen s glasovima u svom najbližem susjedstvu ili s njihovim kombinacijama. Posljedice su eliminiranja fonema $\hat{a}$ bile dalekosežne i duboko su diferencirale hrvatske govore. Refleksi se $\hat{e}$ kreću u rasponu od e do i , što odgovara osnovnoj vrijednosti e . Tako je čakavski dijalekt, prema Josipu Hammu, s obzirom na refleks $\hat{e}$ podijeljen na četiri područja: ekavsko (sjeverno), ikavsko-ekavsko (prijelazno), ikavsko (jugoistočno) i jekavsko (Lastovo).¹⁴ Odavno je uočena pojava dvojake zamjene $\hat{e}$ u čakavskom dijalektu (tj. unutar istog jezičnog sustava dubletna fonacija: $\hat{e} > e$ i i), te je tumačena na razne načine, npr.: utjecaj naglaska, migracijski utjecaj, tj. mehaničko miješanje govornika ikavaca s ekavcima, itd.

Danas je u suvremenim znanstvenim krugovima prihvaćeno mišljenje da je u ovom slučaju bila presudna *distribucija*, tj. $\hat{e}$ se različito reflektira u različitim distribucijskim uvjetima. Ovu su pravilnost otkrili L. Jakubinski i K. Meyer, utvrdivši da se $\hat{e}$ različito reflektira zavisno od kombinacije konsonanata i vokala koji su slijedili iza njega. Oni su izradili skalu kad $\hat{e}$ daje e a kad i koja nosi njihovo ime: $\hat{e}$ se prema ovoj skali realizira kao e ispred konsonanata d, t, z, s, l, r, n + stražnjojezični vokal ($a, o, u, \varphi, y, \upsilon$), a u ostalim slučajevima daje i .

Grafija $\hat{e}$ za $\hat{e}$ dosta je dobro očuvana u hrvatskologoljskim tekstovima sve do 15. st., ali se već vrlo rano pojavljuju i refleksi $\hat{e}$ – ekavski i ikavski –

¹² V. I. L u k e ž i ć, *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*, Rijeka 1990.

¹³ V. J a g i ć, *Die Umlauterscheinungen bei den Vocalen e, ê, ę in den slavischen Sprachen*, Archiv für slavische Philologie VI, Berlin 1882.

¹⁴ J. H a m m, M. H r a s t e, P. G u b e r i n a, *Govor otoka Suska*, Hrvatski dijalekto-
loški zbornik 1, Zagreb 1956.

npr. u *Fragmentu Djela Pavla i Tekle, Pazinskim fragmentima i Splitskom fragmentu*.

Na temelju teksta *Muke po Mateju* pokušat ću utvrditi postoji li u našim misalima još uvijek ê kao zasebna fonemska jedinica, ili je on već izjednačen s glasovima e ili i. Osvrnut ću se i na odnos pojedinih tekstova prema pravilu Meyer-Jakubinskoga. Iznijet ću brojčane podatke (kao i postotke) o tome kako se ê piše u pojedinim tekstovima. Zajedno su uzeti leksički i gramatički morfe- mi, a izostavljene su jedino riječi pod titlom, jer u istom tekstu se često ista riječ piše na razne načine, npr. Vat_s ima na istoj stranici 78b *telo* i *têlo*, pa sam da bi rezultati bili posve točni izostavila ove riječi kad su pod titlom. Posebno ću se osvrnuti na pisanje ê u gramatičkim morfemima. Napominjem da neću ulaziti u to kako se u pojedinom tekstu tamo gdje stoji grafem Ħ on izgovarao, nego ću ga zasebno obraditi, iako se u literaturi često uzima (u ikavsko-ekav- skim govorima) da je izgovor ê u tom slučaju ekavski. Dakako, da grafem Ħ ne znači da je taj znak imao svoju posebnu glasovnu vrijednost u tom tekstu, jer pismo je uvijek konzervativno: »...i zato glasovne promjene u njem (u pismu, M. Š.) dolaze do izražaja tek ako su dovoljno jasne, i ako su već neko vrijeme postojale u govornom jeziku. Varijante nalaze odraza u pismu tek kada se glas po kvaliteti mijenjao, kao što je to na pr. bilo sa glag. Ħ u vrijeme, kada se ono izgovaralo kao e ili kao i, i kada pisci i pisari više nisu vidjeli potrebe da pišu nekakav neutralni znak, koji za njih više nije imao prave fonetske vrijednosti, već su radije pisali onako, kako su izgovarali – ili samo e, ili samo i, ili na područjima, na kojima j e d a n izgovor još nije bio sasvim prevladao, i jedno i drugo, i e i i...«¹⁵

Vat_s Kao što se može očekivati dosljedno bilježi ê na njegovom mjestu, kako u leksičkom tako i u gramatičkom morfemu: 258 primjera. Zanimljivo je da Vat_s nema ikavskih refleksa glasa ê, ali je uočljiv blagi ekavski utjecaj u nekoliko primjera: i to uvijek u leksemu *otvečati*, npr. 74a, 74b, 75b, 76b... Taj se glagol u većini misala javlja u ekavskom obliku, pa bismo mogli pretpostaviti da je on u hrvatskom jeziku postojao u dvije varijante: kao *otvêčati* i kao *otvečati*. U Vat_s nalazimo otklon prema e u oblicima: *v' vsem' 73d*, *ničem' 73d*, *nine 74d* i *75b*. Otklon od staroslavenske norme zamjetan je kod priloga *sъdê 74b* i *74c*, te *kъdê 73d*. Naime, prilozima mjesta tvorili su se dodavanjem čestice *de* (<ъ-de <*u-dê) osnovnom dijelu zamjenice (*kъde*, *ovъde*, *onъde*, *sъde*),

¹⁵ *Ibid.*, 19.

pa prema tome na mjestu primarnoga etimološkog e nalazimo u Vat₄ ê, a slično je u većini drugih misala.

Proučavajući cijeli evanđelistar u Vat₄ Josip Vrana je također uočio da se u njemu dosljedno bilježi ê, a e se nalazi samo u nekoliko leksema: *otvêčati*, *svečæata* (3.l.du.pz.), *svečæše* (3.l.pl.aor.), *nevesta*, *peteh* (ali ima i *pêtesê*), *svedoč'stvo*, *nine...*¹⁶ On pretpostavlja da se u primjeru *peteh'* Vat₄ 75c (pored *pêtesê* i *ptênca* prema staroslavenskom *рѣтѣнса*) radi o dvojakom izgovoru na nekim područjima hrvatskog jezika, slično kao kod glagola *otvêčati* prema staroslavenskom *otvêštati*. U kanonskim spomenicima staroslavenskoga književnog jezika na paralelnim mjestima nalazimo: *pêtelъ Nikodemovo evanđelje*, *kurъ Zogr*, *Assemanijevo evanđelje*, *Savina knjiga* i *Ostromirovo evanđelje*, *kokotъ Mar*. U Miklošičevom *Rječniku*¹⁷ pod natuknicom *pêtlъ* m. *gallus* nalazimo podatak da je oblik *peteh* hrvatska varijanta, a *Akademijin rječnik*¹⁸ navodi da je oblik *pjeteh* od istog korijena kao i *pijetao*, te da se javlja samo u čakavskom govoru, i to samo s vokalom e u prvom slogu. Riječ je potvrđena kod Marulića i Zoranića i u *Vrbničkom statutu*.

U svim se izabranim misalima u tekstu *Muke po Mateju* nalazi *petehъ*: Roč 63c, Vat₈ 84b, Hrv 72b, Lab₂ 50a, Vb₂ 80b..., samo Oxf₂ ima *petêhъ* 75b, 76c (dva puta), te Vb₁ 78a i Ber 59c, što je vjerojatno hiperijekavizam. Isto je u ostaloj Građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* (najstarija potvrda je iz Vat₄), jedino se u *Petrisovu zborniku* 232r nalazi *pêtêh'*. Prema tome možemo zaključiti da je u svim hrvatskim glagoljskim misalima potvrđen čakavski oblik: *peteh*. Leksem *peteh* potvrđen je i u svim današnjim čakavskim govorima, osim u lastovskom^{18a}.

U cijelom tekstu evanđelistara Vat, ni J. Vrana nije pronašao ikavizme, što tumači činjenicom da je u tom misalu s obzirom na zamjenu ê očuvano starije stanje, tj. iz vremena kad je napisan njegov predložak, a prema njemu bi to bila druga polovica ili konac 13. stoljeća.

Roč U Roč je još uvijek dobro očuvan ê na starom mjestu u 158 primjera: *dêlo* 62d, *bêhъ* 64a, *imêaše* 65a, *odêše* 65b, s tim da su dosta česti i refleksi ê: e i i. Ekavski refleksi pretežu, i to u 25 pr. se ostvaruju prema pravilu Meyer-

¹⁶ J. V r a n a, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Beograd 1975.

¹⁷ *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Neudruck der Ausgabe, 1862-65, Wien 1963.

¹⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika IX*, JAZU, Zagreb 1924-27, 927.

^{18a} J. L i s a c, *Leksičke značajke čakavskih dijalekata*, Čakavska rič 2, Split 1991.

Jakubinskoga: *svetš* 62d ((*свѣтъ* = lat. *consilium*), *mnogocen'nago* 62d, *gibelš* 62d, *telo* 62d, *prelomi* 63b, *celuju* 63d..., dok se u 27 pr. nalazi ekavski refleks mimo navedenog pravila: *pob'deti* 63d, *sedete* 63c, *zavedeova* 63c..., što je još jedna potvrda da je Roč pisan na ekavskom području, odnosno u središnjem dijelu Istre – ekavsko-čakavski govor.

Znatno je manje primjera s ikavskim refleksom: 20 i to uvijek po pravilu Meyer-Jakubinskoga: *str'zite* 66b, *idite* 63a, *spite* 63d... Ikavizmi su vjerojatno utjecaj piščeva govora, odnosno govora njegova rodnog kraja.

U Roč je potvrđeno šest primjera pisanja *ê* na mjestu gdje se prvobitno nije nalazio: *sêdêcu že* 65a, *vêčeru* 66a, *êmun* 66a (a u pr. *otv'ča* 64d nalazi se ' za *ê*), što govori o nesigurnosti pisca, a i o tome da je *ê* poimao kao glas *e* tipa.

Nov Prema istraživanjima M. Pantelić osobitost je *Novakova misala* da dobro čuva crkvenoslavensku jezičnu fakturu, dok živi govor izbija samo posredno. »Knez Novak bio je za svoje vrijeme ne samo ugledan nego i učen čovjek koji je znao šta ide u crkvenoslavenski fond, i koji se osim u nekim pojedinostima (tako npr. u vokalizacijama poluglasa) nije od njega udaljivao.«¹⁹ To vrijedi i za *ê* u *Muci po Mateju*, tj. on se još uvijek najčešće nalazi na starom mjestu: 188 primjera: *vêruemš* 77d, *têlesa* 77d, *têlo* 78a..., dok su njegovi refleksi znatno rjeđi, i to refleks *i* se ostvaruje uvijek po pravilu Meyer-Jakubinskoga u 42 pr.: *viste* 74d, *pob'diti* 75c, *s'tarišini* 76a, *v' kameni* 78a (po spomenutoj skali na kraju riječi je uvijek *i*). Refleks *e* se prema istom pravilu ostvaruje u 11 primjera, te u 15 pr. mimo ovog pravila, to su uglavnom one osnove koje su u svim misalima u ekavskom obliku: *otvečav že* 75b, *veše i* 76a (na paralelnom mjestu *Vat*₄ ima *privêse i* 75a).

Stoga, iako se u *Nov* nalaze neki primjeri refleksa *e* koji nisu po pravilu Meyer-Jakubinskog, možemo zaključiti da je za ovaj misal, ipak značajniji utjecaj ikavskog govora, što se vidi po brojnim primjerima. Potvrda za to je i riječ *êmun*, koja se u ovom obliku javlja četiri puta, a samo jednom kao *êmun* 76c. U primjeru *str'gučei* 78a na mjestu *ê* piše '.

Vat₄ Ovaj kodeks bilježi *ê* na pravom mjestu u 111 primjera: *têlo* 87b, *pos'led'naê* 87c, *pogrêbanie* 85d, *têmže* 85d, ali pri tome treba biti oprezan, jer u 11 pr. piše *ê* na mjestu etimološkog *e*: *kamênie* 87a, *povêlê* 87b, *kamêns* 87b...

Ekavski je refleks potvrđen u 71 pr., s tim da je 35 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog: *gibelš* 83c, *sadelala estš* 83c, *predastš* 83d, *telo* 87b, ali *Vat*₄ ima i iznimno mnogo primjera u kojima se *ê* reflektira kao *e* mimo ovog pravila:

¹⁹ M. Pantelić, *Glagoljski kodeksi Bartola...*, 78.

36: *zavedeova* 84b, *svedeteli* 85a, *s'vedetela* 85a, *telesa* 87a... Zanimljivo je da leksem *otvečati* piše s *ê* za razliku od gotovo svih ostalih misala koji ga pišu u ekavskom obliku. To je možda uvjetovano time što *Vat_s* dosta često zamjenjuje etimološko *e* i *ê*, pa je i ovdje stavio *ê*. Možda bi se na temelju ovog moglo pretpostaviti da su naši pisci glagoljaši doživljavali *ê* uglavnom kao glas *e* tipa, stoga što vrlo često etimološko *e* pretvaraju u *ê*, dok je *ê* na mjestu etimološkog *i* prava rijetkost, o čemu će nešto kasnije biti govora.

Ikavizmi su brojni, to je jedini tekst uz Hrv koji ima više ikavskih primjera, nego ekavskih, i to 72 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog: *s'tarišini* 83b, *s'pite* 84c, *pobditi* 84c, dok su odstupanja samo u tri primjera: *s'vit_s* 83b i 85c (= *s'vê_t*, lat. *consilium*), *ris'ta* 85a.

Može se zaključiti da su refleksi *ê* u *Vat_s* miješani, no, čini se da je on ipak više sklon ekavizmima, što potvrđuje činjenica da ima velik broj ekavizama koji nisu po pravilu Meyer-Jakubinskog, dok s ikavizmima to nije slučaj. Budući da *ê* dosta često bilježi i na mjestu etimološkog *e*, a i s obzirom na brojne reflekse, može se pretpostaviti da je pisanje *ê* za pisca *Vat_s* samo formalnost, kako se odnosi i prema pisanju znaka za poluglas.

Ber U Ber je potvrđeno 149 primjera pisanja *ê* na pravom mjestu: *prêž'de* 59c, *ar'hierêi* 59c, *vidêv_s* 59d..., s tim da i ovdje moramo biti oprezni zbog brojnih primjeri bilježenja *ê* na mjestu etimološkog *e* ili *ę*, ukupno ih je 17: *al'vêstru* 58a, *v'zlêžeču* 58a, *vêčeru* 58b i 60d, *vêčerajučim* 58c, *s'klê_t'voju* 59c, *k'lêti* se 59c, *ĵê_tun_s* 60a i 59d (dva puta), *splê_t'še* 60b...

Na temelju pisanja *jata* u *Muci po Mateju* može se potvrditi mišljenje M. Pantelić da je individualni govor pisca Bartola Krbavca (tj. čakavsko-ikavski) najviše došao do izražaja u Ber, stoga što i u ovom tekstu od svih njegovih kodeksa (Ber Roč i Lab.) ima najviše primjera s ikavskim refleksom, ukupno 48. Oni se gotovo uvijek ostvaruju po pravilu Meyer-Jakubinskog: *v'rimene* 58b, *idite* 58b, *obisi* 59d, *ucinenago* 59d...

Ekavskih je refleksa znatno manje: 21 po navedenom pravilu: *predan_s* 58a, *prelomi* 58c, *celuju* 59a..., te 10 pr. koji nisu po navedenom pravilu: *pove_t* 61a, *sed'še* 60c, *pregibajuče* 60b...

Hrv Napisan je na južnom čakavskom-ikavskom području, pa je razumljivo da u tekstu *Muke po Mateju* ima među svim misalima najviše primjera za ikavski refleks: 87 po pravilu Meyer-Jakubinskog: *stari(ši)ni* 71d, *uciniše* 73c, *riše* 73d, *odiše* 73d..., te samo četiri pr. u kojima refleks *i* nije po navedenom pravilu: *svit_s* 71d i 73b, *rista* 73a i *svidoč_et_s* 73c. Koliko je Hrv ikavski obojen

dobro pokazuju primjeri: *jīdučimь* 72a i *tim'je* 73c (ostali *tēmžde*). Po broju ikavizama iza Hrv slijedi New – 81 primjer.

Hrv ima 24 pr. za ekavizme po spomenutom pravilu, ali i 14 pr. u kojima je ekavski refleks mimo ovog pravila, s tim da je to najčešće u leksemu *otvečati*, te još ponekom: *pregibajuče* 73d, kod zamjenice *vsei* 74b, *sedite* 72b... Kod Hrv *ê* je potvrđen u 101 pr.: *cênoju* 73c, *vêruemь* 74a, *povelê* 74c...

Lab₁ Od svih kodeksa Bartola Krbavca Lab₁ je najbliži književnim oblicima i najbolje čuva crkvenoslavensku jezičnu normu, tako je i *ê* dobro očuvan: 151 pr.: *vêruem'* 68b, *vidêvše* 68c, *zavêdêvu* 68d... Roč ima više primjera s *ê* zbog toga što u Lab₁ tekst *Muke po Mateju* nije cjelovit.

Koliko se pisac trudio da očuva crkvenoslavensku jezičnu fakturu vidi se po tome što ima vrlo malo refleksa *e* i *i* u odnosu na broj primjera s *ê*. Ekavskih je refleksa znatno više od ikavskih: 13 po pravilu Meyer-Jakubinskog i 16 mimo ovog pravila, npr.: *otvečav že* 66a, *vese* 68a, *vsei* 68b..., dok su ikavski refleksi uvijek po spomenutom pravilu u 13 primjera: *skrbiti* 66a, *obisi* 67b, *razdri se* 68c..., a oni bi se možda kao i u Roč mogli tumačiti kao utjecaj govora pišćeva kraja. Da je pisac Bartol ipak bio donekle nesiguran kod pisanja *ê*, dokazuju primjeri s *ê* na mjestu etimološkog *e* ili *ę*: *klêtvoju* 67a, *izdâlêka* 66d, *jêmun* (pet puta)...

Oxf₁ Slično kao Lab₁ vrlo dobro čuva *ê*: 158 pr.: *razdrê se* 52d, *zavêdêovu* 53a, *v' grobê svoem' novêem'* 53a, *prêmo* 53a..., s napomenom da kao i Lab₁ ima manjkav tekst *Muke*.

Oxf₁ ima vrlo malo primjera s refleksima *e* i *i* – najmanje među svim misalima osim Vat₁. Ekavski refleks po pravilu Meyer-Jakubinskog potvrđen je u šest pr., a mimo pravila u sedam pr.: *vese* 52c, *pogrebenie* 52a, *sed'se* 52c, *svečavše že* 52a...

Ikavski je refleks potvrđen u 12 primjera, i to uvijek po spomenutom pravilu: *vidit'* 51c, *starišini* 52a... Da je pisar Oxf₁ dobro poznao crkvenoslavensku pravopisnu normu potvrđuje i činjenica da nema mnogo primjera u kojima brka *ê* i etimološko *e* kao neki drugi pisari, takvi se primjeri ovdje mogu izbrojati na prste: *sadê* 51a (za *sъde*), *vêčeru že* 53a, a u pr. *skrêbêti* 51a bilježi *ê* umjesto poluglasa.

Koph Iznimno se dobro slaže s Vat₁ u pisanju *ê* na starom mjestu, te se po broju primjera s *ê* nalazi odmah iza njega, tj. ima 216 pr., ali također i 15 primjera u kojima bilježi *ê* na mjestu gdje se nikada nije nalazio – po čemu se onda razlikuje od Vat₁, npr.: *vêstê* 65b, *êdêde* 66a, *jêmunu* 68a, *trêmi* 68d... Zanimljivo je napomenuti da Koph uvijek ima oblik *crêkvê* 66d, 67d...

(<сръкѣвъ>), gdje umjesto očekivane grupe *rb* stoji *rê*, dok ostali misali imaju mlade čakavske oblike: v *crikvi* Senj 59c, New 84a...

Dok G. O. Svane nije mogao odrediti koji refleks *ê* preteže u Koph misalu: »S jedne strane postoji izvestan ekavizam (...). S druge strane česti su ikavizmi (...).«²⁰, mi sa sigurnošću možemo reći da u tekstu *Muke po Mateju* pretežu ekavizmi, što je i razumljivo s obzirom na činjenicu da je ovo kodeks iz sjeverne grupe. U tekstu se nalazi 41 pr. s ekavskim refleksom, od toga 21 po pravilu Meyer-Jakubinskog: *predast' se* 65b, *zelo* 68a., te 20 pr. u kojima ekavski refleks nije po navedenom pravilu: *prekylanajuče* 68c, *odeše* 68c, *otvečav' že* 65d, dok se ikavski refleksi uvijek ostvaruju po spomenutom pravilu i ima ih svega pet, i to uvijek u imperativu: *rcita* 65d, *spite* 66c, *v'stanite* 66c...

New Od svih misala izabranog korpusa ima najmanje primjera za pisanje *ê* na starom mjestu: svega 53. O kolebljivosti pisara dovoljno govore primjeri u kojima se *ê* piše na mjestu etimološkog *e* ili *ę*, npr.: *vêčerajučim že* 83a, *raspêše* 85c, *mimihodečê* 85d, *rugajučê se* 85d, *sêmrta* 83b i 84b, *s'rêbrniki* 84d...

Posebice su česti refleksi *ê*, i to pretežu ekavizmi, ukupno 114, s tim da je 51 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog, npr. *zaveta* 83a, *cenu* 84d, *telo* 86b, *sadelala* 82c, *ureza* 83d., te čak 63 pr. s ekavskim refleksom mimo spomenutog pravila, što pokazuje da je New znatnije ekavski obojen, npr.: *ot tole* 82c (< *отъ толê*), *prežde* 83b, *sedite* 83b, *zavedeova* 83b...

Ikavski su refleksi također brojni: 77 pr. po navedenom pravilu: *pobigoše* 84a, *uciniše* 84d, *grihovъ* 83a., ali samo četiri odstupaju od ovog pravila: *svitъ* 82b i *s'vitъ* 84c (< *сѣвѣтъ*, lat. *consilium*), *poslid že* 84a i *vinacъ* 85b.

Zaključno se može reći da je New, što se tiče *ê*, najpomlađeniji među izabranim misalima, te *ê* nalazimo samo u tragovima. Pisan je na ekavsko-ikavskom području, s tim da pretežu ekavizmi – od svih tekstova ima najveći broj primjera. Naročito je značajno da su mnogobrojni ekavizmi koji se ne ostvaruju po pravilu Meyer-Jakubinskog, što govori da je New bliži ekavskim nego ikavskim govorima.

Lab₂ Ima znatan broj primjera u kojima ispravno piše *ê*: 145, ali to pisanje postaje relativno kad usporedimo s brojem primjera u kojima *ê* bilježi na krivom mjestu, odnosno za etimološko *e* ili *ę*, naime ima 65 takvih riječi – najviše od svih misala, npr.: *pridê* 50a i 50b (tri puta), 50d, 52d, *spêče* 50b (dva puta), *predadêi* 50c, *dêsste* 50c, *dêsnoju* 51a, *sêlo* (=selo) 51c...

²⁰ G. O. S v a n e, *Kopenhagenski glagoljski misal*, Slovo 15-16, Zagreb 1965, 81.

Od refleksa *ê* u Lab₂ pretežu ekavski, i to 33 primjera po pravilu Meyer-Jakubinskog: *predaše* 51b, *cenu* 51c..., i 40 mimo ovog pravila: *sagrešihъ* 51b, *pogrebenie* 51c, *otveča* 51c, *reše* 51d, *s'treči* 53a...

Znatno je manje ikavskih refleksa u tekstu, oni su uvijek po spomenutom pravilu: *starišini* 49b, *vrimе* 49c, *sa obima* 49d, *r(e)cite* 49c... Tekst *Muke po Mateju* u Lab₂ pisan je jednim miješanim ekavsko-ikavskim govorom, ali je, ipak više ekavski obojen, te se po broju ekavizama nalazi odmah iza New.

Oxf₂ Dobro čuva *ê*: 190 pr., ali ima dosta riječi u kojima bilježi *ê* na pogrešnom mjestu: 15: *ĵêmunu* 76d, 77a (dva puta), *godêne* 77d, *v zdêlê* 75a...

Od refleksa *ê* češći je *e*, i to u 30 pr. se ostvaruju po pravilu Meyer-Jakubinskog: *predanъ* 74c, *zelo* 75a, *prelomi* 75b, te u 16 primjera mimo navedenog pravila: *prek'lanajuče* 77b...

Refleks *i* znatno je manje zastupljen: 20 pr., i to uvijek po spomenutom pravilu, uglavnom u imperativu i gramatičkim morfemima: *v ruci* 75d, *na ob'lacihъ* 76b, *idite* 75a, *rcite* 75a, *primite* 75b...

Općenito se za Oxf₂ može reći da je dosta dobro očuvao *ê* na starom mjestu, dok je kod refleksa znatno učestaliji *e*, a posebno je zanimljivo da ima 16 pr. u kojima se *e* ne reflektira po spomenutom pravilu, dok kod *i* nema takvih potvrda, što onda govori o značajnom utjecaju ekavskog govora na ovaj kodeks.

Vb₁ Misal ima dosta primjera u kojima bilježi *ê* na starom mjestu: 172, ali također mnogo pr. u kojima je *ê* na mjestu gdje se nikada nije nalazio: 57 pr., tj. za etimološko *e* ili *ê*: *trêtimeju* 78b, *izdalêka* 78d i 80d, *s'rêbr'niki* 79b, *ot s'vêzanih* 79c, *s'vêzana* 79b, *etêro* 79c, *dêsnicu* 80a, *ras'pêtie* 80a, *kamênъ vêli* 80d... Iz toga se može zaključiti da je pisanje *ê* u Vb₁ gotovo formalnost, slično se pisar odnosi prema pisanju znaka za poluglas.

Od refleksa glasa *ê* prevladavaju ekavizmi, tj. u 35 pr. se *e* ostvaruje po pravilu Meyer-Jakubinskog: *m'nogocen'nago* 77c, *gibelъ* 77c, *mes'to* 78c, *preda* 79a..., dok se u 17 pr. *e* nalazi mimo navedenog pravila: *prež'dê* 78a, *um'reti* 78a, *v'semi* 79a, *setiju* 79b... Ikavski se refleks javlja u 32 pr., i to uvijek po navedenom pravilu: *s'mišano* 80a, *raz'd'ri se* 80c, *idite* 81a, *s'tr'zite* 81a..., jedina je iznimka: *vinacъ* 80a. Zaključno se može reći da je Vb₁ pisan na ekavsko-ikavskom području, ali ipak je i kod njega značajniji utjecaj ekavskih govora.

Vb₂ Čuva *ê* u 145 pr.: *razdrê se* 83a, *zavêdêovu* 83a, *povelê* 83b, *poslêd-naê* 83b, te nema primjera za pisanje *ê* na mjestu gdje se prvobitno nije nalazio.

Od refleksa pretežu ekavski, i to 42 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog: *pogibelъ* 79c, *delo* 79c, *mesto* 80d, *svetъ* 81c, *veruem* 82d..., te 14 pr. u kojima odstupa od spomenutog pravila: *vspe* 81c (za *vъspê*), *skudelniču* 81d, *pogre-*

benie 81d...

Ikavizmi su gotovo jednako brojni kao i ekavizmi: 39 pr. s tim da se oni ostvaruju gotovo uvijek po spomenutom pravilu: *na čediň* 82b, *v grobi svo-emy novietŭ* 83b, *izsikalŭ* 83b, *v kameni* 83b, *idite* 83c, *strzite* 83c... Iznimka su dva pr.: *vinacŭ* 82b i *uriza* 80d.

Senj Čuva *ê* na starom mjestu u 127 pr., dok su od refleksa znatno češći ekavski, i to: 41 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog: *mnogocen'nago* 58c, *gibelŭ* 58c, *delo* 58c, *zdelu* 58d, *mesto* 59b, *celuju* 59b..., dok su primjeri u kojima se ekavizmi ostvaruju mimo ovog pravila dosta česti: 33: *noveemŭ* 61b, *povele* 61b (*Vat*, 77a *povelê*), *zavedeovu* 61a...

Nešto je manji broj ikavizama: 39 koji se ostvaruju uvijek po navedenom pravilu (osim u pr. *otegotila* 59b): *smišano* 60d, *vani sidêše* 59d, *spite* 59b, *pub'diti* 59a, *crikvi* 59c... Zanimljiv je pr.: *cenu ucinen'go egože ucêniše* 60a gdje se u istoj osnovi nalaze sve tri varijante.

Općenito se može reći da se u Senj još uvijek čuva *ê* na starom mjestu i nema puno primjera za njegovo pogrešno pisanje, ali su ipak vrlo česti refleksi *ê*, i to pretežno ekavizmi.

P U *Prvotisku* *ê* se čuva u 156 pr., to je za 32 pr. manje nego u njegovom predlošku Nov. Od refleksa su znatno češći ekavski, i to 15 pr. po pravilu Meyer-Jakubinskog, ali i iznimno mnogo pr. u kojima su ekavizmi ostvareni mimo ovog pravila: 40, što je i razumljivo s obzirom na činjenicu da je *P* redigiran u Istri, npr.: *skudelniču* 115b, *pogrebenie* 115b, *zavedeovu* 117b...

Ikavski je refleks potvrđen u 40 pr., i to uvijek po spomenutom pravilu: *obisi* 115b, *smišano* 116b, *zadiše* 116b...

Zaključno se može reći da se Nov – glavni predložak našeg *Prvotiska* razlikuje od njega po tome što ima više ikavizama, a *P* više ekavizama, tj. ovdje je očito došlo do utjecaja sredine za koju je pisan, odnosno tiskan misal.

JAT U GRAMATIČKIM MORFEMIMA – IMENICE. Općenito se može reći da za *ê* u gramatičkim morfemima vrijedi isto pravilo kao i za *ê* u leksičkim morfemima, naime oni tekstovi koji dobro čuvaju *ê* u korijenu, dobro ga čuvaju i u nastavku, dok oni koji češće imaju reflekske (*e* i *i*) u korijenu, također ih imaju i u nastavcima, s tim da je u nastavcima uvijek češći *i* nego *e*, što je pravilno po skali Meyer-Jakubinskog.

U dat. i lok. sg. *a-osnova* i lok. sg. *o-osnova* *ê* se uvijek dobro čuva u *Vat*, i većini drugih misala, dok je *i* u onim tekstovima koji su i inače ikavski obojeni:

po *gl(a)vê* Vat₄ 76b, *ê* imaju Roč 65b, Vat₈ 86c, Hrv 73d, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, Koph 68c, Lab₂ 52a, Oxf₂ 77b, Vb₁ 80a, Vb₂ 82c, *i* imaju Nov 77b, P 116b, Ber 60b, New 85c, Senj 60c;

na *dvorê* Vat₄ 75b i većina ima *ê*, osim Vat₈ 85b, Ber 59c, Hrv 73a, New 84b, Vb₂ 81b i Senj 59d koji imaju *i*; *grobê* Vat₄ 77a i većina drugih, osim Hrv 74c i Vb₂ 83b koji imaju *i*;

v' *snê* Vat₄ 76a i većina drugih, osim Nov 77a, Vat₈ 86a, Hrv 73d, New 85a, P 116a i Senj 60b koji imaju *i*.

Zanimljiv je primjer: v *kamenê* Vat₄ 77a, imenica *kamy* pripadala je *n-pro-mjeni*, pa se prema tome u lok. sg. očekuje *e*, međutim Vat₄ 77a, Roč 66a, Vat₈ 87b, Hrv 74c, Lab₁ 68d, Oxf₁ 53a, New 86b, Koph 69b i Oxf₂ 78a imaju *ê*, što je vjerojatno utjecaj glavne promjene, dok Nov 78a, P 117b, Vb₂ 83b i Senj 61b imaju *i*, te Ber 61a i Lab₂ 52d imaju *e*.

U lok. pl. glavne promjene u m. i sr. r. nalazio se gram. morfem *-êhь*, koji bi prema skali Meyer-Jakubinskog trebao dati *-ihь*. Međutim, u hrvatskoglagoljskim tekstovima je u lok. pl. često gram. morfem *-ehь*, pa su se istraživači sporili o tome odakle je to *-ehь*.

Tako je M. Rešetar tvrdio da je ono nastalo analogijom prema istom gram. morfemu *i-deklinacije*, dok je J. Hamm smatrao da je ovo *-ehь* nastalo od *-êhь*.

E. Hercigonja je konačno razriješio ovu dilemu, ustanovivši da odnosi *ehь* : *ihь* ovise o mjestu nastanka rukopisa, tj. *-ehь* je u lok. pl. češće ako je tekst i inače ekavski obojen, npr. *Petrisov zbornik*.²¹ Rukopisi nastali na južnom području imaju isključivo gram. morfem *-ihь*, npr. prva hrvatska pjesmarica u Code slav. 11, dok hrvatskoglagoljski spisi sa sjevernog, istarsko-kvarnerskog područja imaju redovito *-ehь*, a između njih se nalazi kompleks spisa karakterističnih po promiskuitetu lokativnog *ih/eh*.

U *Petrisovu zborniku* (koji je nastao negdje na frankopanskim posjedima, vjerojatno u ozaljsko-pokupskoj regiji) gram. morfem u lok. pl. je *-ehь*, ». .. i to ne samo u slučajevima gdje se to može objasniti utjecajem starog književnog, crkvenog jezika nego i kod riječi koje su dio vokabulara svakodnevnog, govornog jezika«²², npr. *istočniceh'* 207, *apostoleh'* 237b, *naraveh'* 244, *ugleh'* 268, *dolceh'* 311...

²¹ E. H e r c i g o n j a, *Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 18, Zagreb 1983.

²² *Ibid.*, 21.

U tekstu *Muke po Mateju* nalazi se svega nekoliko primjera za lok. pl., na temelju njih se može zaključiti sljedeće: Vat₁ još uvijek dobro čuva *-eh̃* tamo gdje se on prvobitno i nalazio, npr.: v *ljudeh'* 73c, *po treh' d(̃)neh'* 77b, a *-êh̃* također: *oblacêh'* 75b, *čedêh'* 76b, dok se u drugim tekstovima nalaze gram. morfemi *-ih̃* ili *-eh̃* s obzirom na to na kojem su području pisani tj. ikavskom ili ekavskom: *na oblacih'* Hrv 73a, *na oblacêh̃* New 84b, *na čedih'* Nov 77b, Vat₈ 86b, Ber 60b, Hrv 73d, New 85b, Vb₁ 82b i P 116b, dok Koph 68b ima *na čedẽh̃*, a Senj 60c *na čêdẽh̃*. Tekstovi koji su skloni pisanju *ê* na mjestu gdje prvobitno nije bio, pišu ga i ovdje: v *ljudêh̃* Lab₂ 49b, Vb₁ 77b, *po trêh'* Oxf₁ 53a, Koph 69c, P 118a, Vb₁ 80d, Senj 61b. Na temelju našeg teksta, iako nema mnogo primjera, potvrđuje se teza da je refleks *-eh̃* češći u tekstovima s ekavskoga područja, odnosno *-ih̃* u tekstovima s ikavskoga područja.

ZAMJENICE. Pripadaju tzv. "zatvorenoj" grupi jezičnih znakova, tj. onoj »...koja sadrži prebrojivu količinu elemenata unutar jednog sinkronijskog jezičnog sistema. Dalje vrijedi da se sklop (sastav) te grupe jezičnih znakova u jednom jezičnom sistemu na sinkronijskoj razini ne može mijenjati... Zajedničko je svim tim "zatvorenim" razredima da izvorni govornik (kompetentni) tog jezika – ne želi li dovesti u pitanje uspjeh komunikacije – te "zatvorene" razrede jezičnih znakova ne može mijenjati; on ne može uvesti nove oblike zamjenica, kao što ne može ni proširiti sklonidbeni sistem svoga jezika novim oblicima itd.«²³

Zamjenice su u hrvatskoglagoljskim tekstovima općenito bolje sačuvale starinu, nego druge vrste riječi, što je uvjetovano njihovom prirodom. To vrijedi i za zamjenice u tekstu *Muke po Mateju*, a također i kad je riječ o *ê*. Naime, zamjenice su u različitim padežima imale *ê*, koji je uglavnom u gotovo svim misalima ostao nepromijenjen, dok su refleksi *ê* znatno rjeđi, te se javljaju po navedenom pravilu, tj. ovisno o tome je li tekst u cjelini više ikavski ili ekavski obojen.

Primjeri: *v' mnê* Vat₄ 73d i svi drugi; *o mnê* Vat₄ 74b i drugi; *o tebe* Vat₄ 74b i drugi, osim Hrv 72b *o t(e)bi*; *tebe* Vat₄ 74b i svi drugi; *mnê* Vat₄ 74d, i svi ostali, osim Hrv 72d: *mani*; *prêd' vsêmi* Vat₄ 75b i većina drugih, osim Nov 76c, Vat₈ 85b, Hrv 73a koji imaju *vsimi*, dok P 115a i Vb₁ 79a imaju *vsemi* (kratica je u Ber, Oxf₂ i Senj, dok Oxf₁ i New nemaju leksem); *ot onêh'* Vat₄ 75c, Ber 59c, Lab₁ 67a, Koph 67c, Vb₂ 81c, *ovêh̃* Oxf₁ 51d, Oxf₂ 76c,

²³ V. H. B r e k l e, citirano prema A. P e t i, *Problemi historijske sintakse zamjenica u južnoslavenskim jezicima*, Croatica XXIII/XXIV, Zagreb 1993.

onihъ Hrv 73b, Senj 59d, New 84c, *ovihъ* Vb₁ 79a; *sebê* Vat₄ 76c i drugi, osim Hrv 74a koji ima *sebi*, P 117a i Senj 60d koji imaju *sebe*, te New 85c *sêbê*.

Ponekad se u pojedinim tekstovima ê bilježi za etimološko e: *sêbê* New 85c, u *tebê* Koph 65d, Lab₂ 49d, Vb₁ 77d.

PRILOZI. Kod priloga koji imaju ê Vat₄ ga uvijek bilježi kao i u drugim položajima, s njim se slaže većina tekstova, dok su oni s refleksom e i i u manjini, i to po pravilu i imaju oni koji su i inače prožeti ikavizmima, a e oni koji su prožeti ekavizmima, npr.: *ot tolê* Vat₄ 73d, Nov 75a, P 112b, Vat₈ 83d, Ber 58b, Hrv 72a, Koph 65c, Lab₂ 49c, Oxf₂ 75a, Vb₁ 77c, Vb₂ 79d, Senj 58c, *ot toli* Roč 63a, *ot tole* New 82c.

Mjesni su se prilozi tvorili dodavanjem čestice *-de* osnovnom dijelu zamjenice: *k(ъ)+de*, *ov(ъ)+de*, *s(ъ)+de*... Međutim, u primjerima: *kъdê* Vat₄ 73d, odnosno *kadê* Roč 63a, Nov 75a, P 112b, Vat₈ 83d, Ber 58b, Hrv 72a, Koph 65d, Lab₂ 49c, Oxf₂ 75a, Senj 58c (*kadi* New 82d, Vb₁ 77d, Vb₂ 79d) došlo je do zamjene etimološkog e i ê, tj. *-de > dê*. Isto je u pr.: *sъdê* Vat₄ 74b i 74c, ostali također imaju ê, osim Oxf₁ koji nema primjer, i Vb₂ 80b koji ima *sadi* (dva puta), Nov 75c ima *zdê* kao i P 113b, dok Senj 59a ima mlađu leksičku varijantu *ovdê*. Navodim još nekoliko primjera za priloge: *vъnê* Vat₄ 75b, odnosno *vanê* Roč 64c, Nov 76b, P 115a, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Koph 67b, Lab₂ 51a, Oxf₂ 76c, Vb₁ 79a, *vani* Vat₈ 85b, Ber 59c, Hrv 73a, New 84b, Vb₂ 81b, Senj 59d; *ot selê* Vat₄ 75b i većina drugih, osim Vat₈ 85b *ot sêlê* i New 84b *ot sele*.

GLAGOLI. U vezi s ê od glagolskih oblika zanimljivi su oblici *imperfekta* i *imperativa*.

Kod imperfekta bitno je razlikovati dva načina tvorbe: u prvom slučaju ê je dio osnove, a u drugom ê se dodaje osnovi. Za prvi slučaj u našoj građi nalazimo primjere: *sêdêh'* Vat₄ 75a i Koph 66d, dok Lab₂ 50d ima *sidêhъ*, ostali imaju drugu osnovu, tj. *bêhъ*, npr. Roč 64a, Oxf₁ 51c, Oxf₂ 76a, Vb₂ 81a, a drugi imaju *bih'*, odnosno *bihъ*; *sêdêaše* Vat₄ 75a, *sêdêše* P 114b, Ber 59b, Lab₁ 66d, Koph 67a, Oxf₂ 76a, Senj 59c, *sedêše* Roč 64a, Vb₁ 78d, *sêdiše* Nov 76a, Vat₈ 85a, *sidiše* New 84a, Vb₂ 81a, *sedêêše* Lab₂ 50d, (Hrv nema); *hotêahu* Vat₄ 76a, Vb₂ 82a, *hotêhu* Roč 65a, Nov 77a, P 116a, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52b, New 85a, Koph 68a, Oxf₂ 77a, Vb₁ 79c, *hotêêhu* Lab₂ 51d, *hotihu* Vat₈ 86a, Ber 60a, Hrv 73c (Senj kratica); *imêêše* Vat₄ 76a, *imêaše* Roč 65a, Lab₁ 67c, Koph 68a, *imêše* Nov 77a, Ber 60a, P 116a, Oxf₁ 52b, Oxf₂ 77a, Vb₂ 82a, Senj 60b, *imiše* Vat₈ 86a, Hrv 73c, New 85a, *imehu* Vb₁ 79c, *imeêše* Lab₂ 51d.

U drugom slučaju u kojem se *ê* dodaje osnovi, te se kontrakcijom od *êa* dobiva *ê*, koje se onda reflektira u našem tekstu primjeri su: *bê*, odnosno *bi*, i to najčešće *bê* u većini misala, a *bi* u Hrv, Vat₈ i New: *bêhu* Vat₄ 75a, Nov 76a, P 114b, Koph 67a., *bihu* Vat₈ 85a, Hrv 72d, New 84a, Lab₂ 50d, dok Roč 64a ima *b(i)še*; *bêše* Vat₄ 77b., ikavski oblik imaju Vat₈ 87b, Hrv 74c, New 86c, Lab₂ 53a (Ber, Lab₁, Oxf₁ i Senj imaju titlu pa se ne može odrediti oblik); *idêše* Vat₄ 75a i većina drugih, osim Hrv 72d *idiše*, New 84a *grediše* i Vb₁ 78d *ideše*.

U imperfektivnim se oblicima, dakle, u većini misala čuva *ê*, dok su ikavski oblici zastupljeni u onim tekstovima koji su i inače ikavski obojeni, a ekavski se oblici javljaju samo sporadično u Vb₁, Lab₂, Senj i P.

JAT U IMPERATIVU. Imperativ se u staroslavenskom jeziku tvorio od prezentske osnove kojoj se u 2. i 3. licu jednine dodaje *-i*, a u množini ostaju prezentski nastavci, samo se tematski morfem *e* mijenja u *ê*. Takva tvorba imperativa ima svoje polazište u najčešćoj podjeli glagolskih osnova u našim gramatikama na infinitivnu i prezentsku. Međutim, Josip Silić²⁴ se protivi takvom "materijalnom" poimanju ustrojstva glagolske osnove i glagolskog nastavka, a zalaže se za metodološki pristup ustrojstvu gramatičke osnove i odnosu njezinih ustrojstvenih jedinica. Bit je novog pristupa: svi se glagolski oblici ne mogu izvesti iz prezentske ili infinitivne osnove, jer svaki glagolski oblik ima vlastitu osnovu: »U hrvatskom se jeziku (kao pripadniku flektivnih jezika) jedan glagolski oblik razlikuje od drugog *čjelinom svojeg ustrojstva*, a ne samo "nastavcima"«. ²⁵ Najviše je primjera imperativa u tekstu *Muke po Mateju* u 2. licu plurala, pa se na temlju toga može još ponešto zaključiti o refleksu glasa *ê*.

Najbolje je očuvana starina, tj. staroslavenski oblik *s ê* u 2. l. pl. u Vat₄ u svim primjerima: *idête* 73d, *rcête* 73d, *primête* 74a, *sêdête* 74b, *bdête* 74c, *vstanête* 74d... Josip Vajs u *Najstarijem hrvatskoglagoljskom misalu* pretpostavlja da se ovdje zapravo piše slovo *ê* za samoglasnik *i*. Međutim, ovdje se ne radi o grafijskoj realizaciji glasa *i* kao *ê*, već su to pravilni oblici imperativa iz staroslavenskog sustava. U Vat₄ se ne nalaze ikavizmi, kao što je već rečeno, jer je u njemu sačuvano starije jezično stanje.

²⁴ J. S i l i ć, *Ustrojstvo glagolske osnove*, Suvremena lingvistika 31-32, Zagreb 1991.

²⁵ *Ibid.*, 9.

Najviše sličnosti s Vat_4 u refleksu $\hat{e}$ u imperativu pokazuje Koph, koji ima: *primête* 66a, *sedête* 66b, *bdête* 66b, *idête* 69c... pa čak u jednom primjeru i hiperijekavizam: *êdêde* 66a, gdje Vat_4 74a ima pravilno *êdite*.

TABLICA 4 *Jat u imperativu*
brojčano u postocima

	i	ê
Vat_4	-	14
Roč	11	1
Nov	13	1
Vat_8	13	1
Ber	10	1
Hrv	13	1
Lab_1	4	7
Oxf_1	5	4
New	13	-
Koph	3	10
Lab_2	9	5
Oxf_2	12	3
Vb_1	12	2
Vb_2	11	2
Senj	10	1
P	13	-

	i	ê
Vat_4	-	100
Roč	91,7	8,3
Nov	92,9	7,1
Vat_8	92,9	7,1
Ber	90,9	9,1
Hrv	92,9	7,1
Lab_1	36,4	63,6
Oxf_1	55,6	44,4
New	100	-
Koph	23,1	76,9
Lab_2	64,3	35,7
Oxf_2	80,0	20,0
Vb_1	85,7	14,3
Vb_2	84,6	15,4
Senj	90,0	9,1
P	100	-

Iza Koph dolazi Lab_1 (jedina dva teksta, uz Vat_4 koji imaju više starijih oblika nego mlađih), zatim slijede Oxf_1 i Lab_2 , dok svi ostali misali imaju hrvatskočakavske oblike imperativa s ponekim ostatkom starijeg oblika, npr.: Roč *idite* 63a, *r'cita emu* 63a (2.l.du.), *bdite* 63d, i iznimno: *sedete* 63c, *idem̃* 63d (1.l.pl.), Vat_4 74d na paralelnom mjestu ima *idê'm'*. Nov: *sêdite* 75c, *idimo* 75d, *idite* 75a, *m(o)lite se* 75c..., Vb_1 : ima samo dva pr. s $\hat{e}$: *b'dête* 78b i *idêmo* 78c, dok su svi ostali s i : *idite* 77d, *m(o)lite se* 78b, *s'tr'zite* 81a (Vat_4 77b *str'zête*); Vb_2 : također samo dva pr. s $\hat{e}$: *vstanête* i *idê'm'* 80c, a ostali pr. su s i : *strzite* 83c, *idite* 83c, *bdite* 80c...

Zaključak. U većini se misala može pretpostaviti ê kao jedinicu glasovnog sustava, a ne samo kao grafem, jer se znak Ħ u većini kodeksa pojavljuje češće nego odgovarajući znakovi za e i i. Iznimka su kodeksi: New, Vat₈ i Hrv u kojima su znakovi za e i i češći nego znak za ê, pa za njih možda možemo pretpostaviti Ħ samo kao grafijsku oznaku.

Misali u kojima je najbolje sačuvano staro stanje su: Vat₄, Oxf₁, Koph, Lab₁, Oxf₂ i Nov, a utjecaj živog narodnog govora je najprisutniji u: New, Vat₈, Hrv i Lab₂. Najčešći su ekavizmi u New, Lab₂, Senj i Vat₈, a ikavizmi u Hrv, New i Vat₈.

Radeći na tekstu *Muke po Mateju* zamijetila sam dvije tendencije: prva je da je u gotovo svim misalima značajniji utjecaj ekavizama nego ikavizama, pa i u samom Vat₄ (koji najbolje čuva ê, odnosno staroslavensku jezičnu normu) nalazimo nekoliko ekavskih oblika, a niti jedan ikavski. Značajno je također da se e refleksi često ostvaruju i mimo pravila Meyer-Jakubinskog, dok je kod i refleksa to vrlo rijedak slučaj. Misali koji imaju više ikavskih nego ekavskih oblika su: Hrv, Nov, Ber i Vat₈. Stj. Damjanović navodi da ekavizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima mogu biti iz tri izvora:

- iz čakavskih govora,
- iz crkvenoslavenskih tekstova i
- iz kajkavskih govora.²⁶

U tekstu *Muke po Mateju* prisutan je utjecaj staroslavenskih tekstova (npr. u Vat₄) i čakavskih govora.

Hipotezu o tome da su naši glagoljaši doživljavali ê kao glas e tipa potvrđuju primjeri u kojima je na mjestu starog glasa ė također ê: *skrbêće* Lab₂ 49d, *s'krbêće* Vb₁ 77d i Vat₈ 83d; *s'pêći* Lab₂ 50b (dva puta) i Vb₁ 78b; *sêdêca* Ber 55b, Lab₁ 67a, New 84b, *sedêca* Vb₁ 79a; *sêdêcei* Lab₁ 67a, *sedêcei* Lab₂ 51b; *sêdêcu* Roč 65a, Lab₂ 51d, *sedêcu* Vb₁ 79d, *sedêce* Lab₂ 52b; *s'klêtvoju* Vat₈ 85c, *s'klêt'voju* Ber 59c i Vb₁ 79a, *s'klêtvoju* Lab₁ 67a; *k'lêti* Ber 59c, Vb₁ 79b; *svêzav'se* Lab₂ 51b, *s'vêzana* Vb₁ 79b i 79c; *ras'pêtie* Vb₁ 80a; *raspêše* New 85c, Lab₂ 52b, *ras'pêše* Vb₁ 80a; *ishodêce* že Lab₂ 52a, *is'hodêce* Vb₁ 80a; *mimohodêce* Lab₂ 52b, *mimohodêcei* Vb₁ 80b; *z'rêce* Vb₁ 80d. Najčešća je, dakle, ova pojava u Vb₁ i Lab₂, dok je u New, Ber, Roč, Vat₈ i Lab₁ sporadična.

Druga je tendencija: oni misali koji često pišu znak za poluglas samo formalno, isto tako pišu i ê, to su: Lab₂, Vb₁ i Vat₈.

²⁶ Stj. Damjanović, *Tragom jezika...*, 61-62.

TABLICA 5

Pisanje jata
brojčano u postocima

	ê	e	i
Vat ₄	258	8	0
Roč	158	52	20
Nov	188	26	43
Vat ₈	111	71	75
Ber	149	31	48
Hrv	101	38	91
Lab ₁	151	29	13
Oxf ₁	158	13	12
New	53	114	81
Koph	216	41	5
Lab ₂	145	77	43
Oxf ₂	190	46	20
Vb ₁	172	52	33
Vb ₂	145	56	41
Senj	127	74	39
P	156	55	40

	ê	e	i
Vat ₄	97	3	0
Roč	69	23	8
Nov	73	10	17
Vat ₈	43	28	29
Ber	65	14	21
Hrv	43	17	40
Lab ₁	78	15	7
Oxf ₁	85	8	7
New	21	46	33
Koph	82	16	2
Lab ₂	55	29	16
Oxf ₂	74	18	8
Vb ₁	67	20	13
Vb ₂	60	23	17
Senj	53	31	16
P	62	22	16

REFLEKS GLASA ě. Staroslavenski je prednjojezični nazal ě u većini slučajeva u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku dao e. U čakavskom je narječju nekada u svim govorima refleks glasa ě iza palatala j, č i ž bio a. Danas je sve više tendencija prema e, dok se a sačuvalo samo u riječi *jazik*, odnosno *zajik*.²⁷ O tome kako je u čakavske govore došlo e postoje dva mišljenja: iz štokavskog (M. Rešetar); iz kajkavskog (E. Hercigonja). U prilog ovoj drugoj tvrdnji idu i istraživanja Stj. Damjanovića u tekstu *Kolunićeva zbornika*: »Refleks a češći je u *Traktatu*, dakle u onom dijelu zbornika koji je stariji i u kojem ima manje kajkavizama nego u mlađem *Korizmenjaku*...«²⁸

U hrvatskoglagojskim neliturgijskim tekstovima su vrlo česta kolebanja između e i a, tako je u *Kolunićevu* i *Petrisovu zborniku* kao i u ritualnim tek-

²⁷ M. H r a s t e, *Ikavski govori sjeverozapadne Istre*, Filologija 5, Zagreb 1967.

²⁸ Stj. D a m j a n o v i ć, *Tragom jezika*..., 68.

stovima. U najstarijem hrvatskom lekcionaru – *Zadarskom* iz 15. st. iza mekih suglasnika dolazi redovito *a: jati i prijati* (vrlo često), *počalo* 10, *často* 31, *žada-ju* 68, *žatva* 60...²⁹ U mlađem *Bernardinovu lekcionaru* već je došlo do miješanja *a* i *e*.

U tekstu *Muke po Mateju* *ę* se gotovo uvijek u svim misalima reflektira kao *e*: u participima *vzležeću* Vat₄ 73c, Roč 62d, New 82b, Koph 65b, Vb₂ 79c, P 112b..., *skr'beće* Vat₄ 74a, Nov 75a..., *speće* Vat₄ 74c, Roč 63d, Nov 75c, New 83c, Oxf₂ 75c...

Zanimljivo je da neki pisari vrlo često na mjestu *ę* bilježe *ê* (o čemu je već bilo riječi u poglavlju o *ê*), u čemu prednjače Vb₁ i Lab₂, koji i drugdje često zamjenjuju *ê* i *e*, npr.: *sedêcei* Lab₂ 51b, *ishodêce* že Lab₂ 52a, *z'rêce* Vb₁ 80d...

Također je *ę* dalo *e* u osnovama: *načeti*, *kletva* i *raspeti*: *načet'* Vat₄ 74c, *načetъ* Roč 63c, Nov 75c..., *s kletvoju* Vat₄ 75c i svi drugi misali se slažu s Vat₄, osim Vat₈ 85c, Ber 59c, Lab₁ 67a, Vb₁ 79a koji imaju *s klêtvoju*; *raspeše* Vat₄ 76c, Hrv 74a, Lab₁ 68b, Oxf₁ 52c..., dok je kolebanje između *e* i *a* očito samo u pr.: *priêti* gdje Vat₄ ima dva oblika, tj. *priêt'* 74a, *priêm'* 76b i *priem* 76d, *priemše* 75d, dok svi ostali misali uvijek u ovoj osnovi imaju čakavski oblik: *priêmъ* Roč 65d, Lab₁ 68c, Koph 69a, Lab₂ 52c...

SLOGOTVORNO **l** i **ř**. Slogotvorno se **l** i **ř** u staroslavenskoj pisarskoj tradiciji bilježilo u obliku *likvida + poluglas*, kakvo se pisanje prenijelo i u hrvatskoglagoljske tekstove. Međutim, vrlo brzo dolazi do poremećaja u pisanju slogotvornog **l** i **ř** u pravcu *poluglas + ř+* **l** kao i u pisanju *vokal + likvida* u hrvatskim latiničnim spomenicima, već od *Šibenske molitve* iz 14. stoljeća. Takva grafija upućuje na to da se na našem području samoglasni elemenat nalazio ispred likvide.

O tome je li uz slogotvorno **l** i **ř** bio popratni samoglasnik postoje dvije teorije: jedni smatraju da oznaka *ar* i *er* predstavlja samo pisarsku tradiciju, kao npr. u *Planinama* Petra Zoranića.³⁰ Slično je zaključio Milan Rešetar, radeći na ćiriličnim dubrovačkim spomenicima 16. stoljeća, iako je sam utvrdio da u *Libru od mnozijeh razloga* iz 1520. g. od šest ruku njih pet piše slogotvorno **ř** kao *ar*.³¹ Drugo je mišljenje J. Hamma koji smatra da se slogotvorno **l** i **ř** izgovar-

²⁹ M. Rešetar, *Primorski lekcionari XV vijeka*, Rad JAZU 134, Zagreb 1898.

³⁰ G. Ružičić, *Jezik Petra Zoranića, Zadarski dijalekat u početku XVI veka*, Biblioteka Južnoslovenski filolog, knjiga IX, Beograd 1930.

³¹ M. Rešetar, *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije, knjiga 100, Filozofski i filološki spisi, knjiga 24, Beograd 1933, 134.

ralo s prizvukom: »... nema nikakva dokaza da je šva u ovakvim pozicijama na čakavskom području bilo kada, bilo u kojem razdoblju, bilo sasvim nestalo (onako kao što je nestalo u štokavskom narječju). Prije će biti da ga je grafija – u ovom slučaju glagoljska – onda kada je općenito dolazilo do redukcija poluglasa (tj. od XI vijeka dalje) – *izbjegavala* pa ga nije pisala ni ondje gdje se dalje izgovaralo (npr. uz silabičko r i l , – jednako formalistički kao što je poslije svoje apostrofe stavljala i ondje gdje poluglasu (odnosno izgovoru reduciranoga šva) nikada nije bilo mjesta (svaki put kada su se dva suglasnika našla jedan pored drugoga). Drugim riječima, to što se u glagoljskim tekstovima u XIV i XV vijeku za *r* nije pisalo *ar* ili *er* nego samo *r* ili *r'*, ne mora značiti da to *r* ispred sebe nije moglo imati šva, i da to šva (lokalno) nije moglo biti ʃ ili a .«³²

Govoreći o slogotvornom ɫ u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima 15. st. Stj. Damjanović zaključuje da se ono vrlo rijetko zamjenjuje, a zamjene su vrlo raznorodne: *u, ul, lu, ol, li, le, al, ø*. Ta raznolikost zamjena potvrđuje da u hrvatskočakavskim govorima zamjena $\text{ɫ} > u$ nije potpuno provedena prije 15. stoljeća. U *Kolunićevu zborniku* iz 1486. g. postoji pet zamjena ɫ : *u, ul, lu, ol, ø*, najčešće su *u* i *ul*, i to su u odnosu prema ɫ toliko česte koliko *e* i *i* prema ê u istom tekstu, iz čega Stj. Damjanović izvodi zaključak da su zamjene *u* i *ul* došle u knjigu iz narodnog govora, ali to ne znači da u tim govorima 15. stoljeća nije bilo neizmijenjenog izgovora ɫ . I Anica Nazor je utvrdila da se u *Transitu sv. Jerolima* iz 1508. g. dobro čuva slogotvorno ɫ , te smatra da bi se moglo raditi o odrazu živog narodnog govora, a ne samo o pisarskoj tradiciji.³³

I u *Petrisovu zborniku* se prema E. Hercigonji dosljedno provodi grafija r bez sekundarnih samoglasnika.

U tekstu *Muke po Mateju* slogotvorno ɫ i r dosljedno se sačuvalo bez ikakve promjene u svim misalima, osim u jednom primjeru u Koph.

O izgovoru slogotvornih glasova ɫ i r u našim misalima možemo samo nagađati, jer se oni gotovo u svim tekstovima pišu bez popratnih vokala *a* ili *e*. Iznimka je jedino Koph, koji ima primjer *molva* (= *mlʃva*), o čemu ćemo kasnije nešto više reći. Međutim, prema J. Hammu to ne mora značiti da ovi

³² J. H a m m, *Marulić i Judita*, Slovo 11-12, Zagreb 1962, 164.

³³ A. N a z o r, *Senjski Transit sv. Jerolima iz god. 1508*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb 1965.

slogotvorni glasovi nisu mogli imati ispred sebe šva, koje se nije bilježilo, a koje je moglo biti ь ili a.

O tome da se u govoru pojedinih pisaca hrvatskoglagoljskih misala ispred ʀ i ʀ možda nalazio popratni vokal svjedoče primjeri u kojima se znak za poluglas nalazi ispred likvide: *s'reb'rnikъ* Ber 58b, *m'lčaše* Vat₈ 85a, *k'rvъ* Vat₈ 85c, *pov'rgъ* Vat₈ 85d... Takvi primjeri su inače u tekstu dosta rijetki, tj. najčešće se znak za poluglas nalazi iza likvide u čemu se ogleda utjecaj staroslavenske tradicije.

Grafijski se u tekstu slogotvornost ʀ i ʀ označava uobičajenim znakovima za poluglas: štapićem (ь) ili apostrofom ('), te se pisar u ovom slučaju ponaša kao i inače kod pisanja poluglasa, primjerice Vat₄ dosljedno čuva znak za poluglas na starom mjestu, dok P, Senj, Vb₂, Oxf₁, Lab₁, New i Lab₂ kao i obično vrlo često izostavljaju znak za poluglas.

U spomenutom primjeru iz Koph na mjestu gdje svi ostali imaju *ml'va* (za "tumultus") on bilježi *molva* 65b, dakle *ol* za ʀ, što je karakteristično za dobrijski govor na otoku Krku, tj. ʀ > ol > o.³⁴

Iz svega navedenog možemo zaključiti da J. Vrana koji je radio na tekstu *Blagdanara popa Andrije* iz Novog iz 1506. g. nije bio u pravu kad je tvrdio da je zamjena samoglasnoga ʀ u *u* provedena još prije 15. st.³⁵

Što se tiče Damjanovićeve teze da se *u* i *ul* javljaju u odnosu prema ʀ toliko često (rijetko) koliko i *e* i *i* u odnosu prema ê (u istim tekstovima)³⁶, može se zaključiti da ona ne vrijedi za tekst *Muke po Mateju*, tj. ovdje su ipak znatno češće zamjene ê, dok se ʀ dosljedno čuva u svim misalima, što je razumljivo s obzirom da je riječ o razlici između liturgijskih i neliturgijskih tekstova, odnosno o ritmu ulaženja elemenata hrvatskoga jezika u tekstove različite namjene.

Zanimljivo je možda ovdje spomenuti primjer *crъkъvъ* koji je još na *Bašćanskoj ploči* zapisan kao *crêkъvъ*, »... gdje mjesto očekivane grupe *ръ* (prema ortografiji spomenika *ръ*) stoji *rê*, koje ima svoju potvrdu ne samo u docnijim spomenicima sa ovog čakavskog područja u oblicima crikve, crikvami (...) nego i u starijim spomenicima, kao što su *Freizingenski odlomci* sa *circuvah* i *Kijeovski listići* sa *crъknaê* i *cirъkъve*.«³⁷ O. Nedeljković smatra da su čakavski

³⁴ V. P. Š i m u n o v i ć, R. O l e s c h, *Čakavisches Lexikon III*, Bohlau 1983.

³⁵ J. V r a n a, *Hrvatskoglagoljski blagdanar*, Rad JAZU 285, Zagreb 1951.

³⁶ Stj. D a m j a n o v i ć, *Tragom jezika...*, 65.

³⁷ O. N e d e l j k o v i ć, *Poluglasovi u staroslavenskim epigrafskim spomenicima*, Slovo 17, Zagreb 1967, 23.

oblici ove riječi nastali uslijed tendencije za otvorenim slogovima. U našem tekstu čakavske oblike nalazimo u New 84a: *v crikvi*, Vb₁ 78d: *v' crik'vi*, Senj 59c: *v crikvi*, Koph 66d: *v crêk'vê*, dok ostali misali imaju: *cr(b)k(b)vi*: Vat₄ 75a, Nov 76a, P 114b... Čakavski oblici u New, Vb₁ i Senj nas ne iznenađuju, jer ova tri misala (pored Hrv) najčešće imaju mlađe jezične osobine. Međutim, to nije slučaj s Koph misalom. Naime, on ponekad pokazuje sličnosti s Vat₄, tj. čuva starinu, a ponekad se slaže s mlađom grupom kodeksa, tj. ima čakavske jezične karakteristike: primjerice: s Vat₄ se slaže po tome što obadva dobro čuvaju *ê* i konsonantsku skupinu *žd*, dok, npr. u provođenju vokalizacije poluglasa ide s mlađom grupom misala, tj. često provodi ovu promjenu, te jedini od svih misala provodi promjenu slogotvornog *l* u *ol*.

SUGLASNICI

SUGLASNIČKA SKUPINA *žd*. Suglasnička se skupina *žd* (< *dj) – osobina staroslavenskog jezika, očuvala u našim liturgijskim spomenicima sve do 16. stoljeća, ali različito od teksta do teksta, dok neliturgijski spomenici čuvaju tu skupinu samo sporadično.

Na mjestu praslavenske skupine *d + j*, počevši od *Splitskog fragmenta misala*, nalazi se i znak **HP** koji se ranije u fragmentima 12. i 13. st. nalazio samo u stranim riječima, na mjestu grčkog i latinskog *g*. U hrvatskoglajolskim se liturgijskim tekstovima na mjestu praslavenske skupine *d + j* javljaju tri načina zapisivanja: pisanje *žd*, pisanje **HP** i pisanje samo susjednih vokala.

Vat₄ Redovito čuva suglasničku skupinu *žd*: *truždaete* 73d, *kždo* 74a, *prêžde* 74b, *takožde* 74b... Iznimka je jedino riječ *têmže* 75d. *ŷ* bilježi samo u stranim riječima: *leŷiona* 74d, *ŷemunu* 75c, *paraskavŷii* 77b, međutim, da se *ŷ* već ovdje i u stranim riječima čitao kao *j* da se naslutiti iz primjera *et'simaniju* 74b.

Roč Također dosta dobro čuva suglasničku skupinu *žd*: *truždaete* 62d, *tožde* 63d..., dok se *ŷ* nalazi većinom u stranim riječima: *paraskavŷii* 66a, *ŷit'samaniju* 63c... Iznimka su jedino primjeri *priže* 63c i *takože* 63c, te *vojini* 65b, gdje se *ŷ* nalazi na mjestu etimološkog *j*. U primjeru *prêe* 64c (za *prêžde*) piše samo susjedne vokale.

Nov Prevladava *ŷ*: *priže* 75c, *takože* 75c, *tože* 75d, *vijaše* 77a, dok se *žd* nalazi samo u tri primjera: *poždite* 75c, *takožde* 77d i 77c. U primjeru *ŷiže* 84b protetsko *j* bilježi kao *ŷ*.

Vat₈ Vrlo dobro čuva *žd*: *prežde* 84b, *takožde* 84b, *poždite* 84b, *viždaše* 86a... *ŷ* se na mjestu *žd* nalazi u pr.: *tože* 84c, i redovito u stranim riječima:

jet'simaniju 84b, *leŕiona* 84d, *ŕemunomŕ* 85d., a u pr. *ŕiŕe* 84b i *ubijŕstvo* 86a ima *ŕ* na mjestu etimološkog *j*, ŕto govori o tome da su već u Vat. *ŕ* i *j* izjednaćeni. Samo susjedne vokale piŕe u pr. *takoe* 86d.

Ber Prevladava *ŕd*: *truŕdaete* 58b, *prêŕde* 58d, *poŕdite* 58d, *t(ê)mŕde* 59d., dok *ŕ* piŕe samo u stranim rijećima: *jet'simaniju* 58d, *ŕemunŕ* 59d, *ŕem(u)nu* 60a, te na mjestu etimološkog *j* u pr.: *vojŕni* 60b. U pr. *toe* 59a (= *toŕde*) biljeŕi samo vokale.

Hrv Prevladava *ŕ*: *priŕe* 72b i 73b, *toŕe* 72c, *timŕe* 73c (na paralelnom mjestu Roć, Ber, Lab₁, Oxf₁, New, Koph, Lab₂, Vb₁, Vb₂, Senj i P imaju *têmŕde*, a ostali *têmŕe*). Jedini je primjer sa *ŕd poŕdite* 72b. Da je u Hrv doŕlo do izjednaćavanja *ŕ* (tj. *d+j*) i etimološkog *j* potvrđuju primjeri u kojima se za *j* biljeŕi *ŕ*: *pijŕe* 72a, *ŕidućim* 72a, *ubijŕstvo* 73a, kao i pr. *emunomŕ* 73c gdje ne piŕe *ŕ*, tj. ovdje se pretpostavlja izgovor *j*.

Lab₁ Uvijek ćuva suglasnićku skupinu *ŕd* na mjestu gdje se prvobitno nalazila: *t(a)koŕde* 66a, *prêŕde* 66a, *t(ê)mŕde* 67b., *ŕ* biljeŕi na mjestu etimološkog *j* u pr.: *vojŕni* 67d, te u rubrici: *poŕŕ* 68c. U stranim se rijećima nalazi *ŕ* u pr.: *jet'simaniju* 66a, *ŕemunomŕ* 67c, *ŕemun'* 67c, *ŕemunovi* 68a...

Oxf₁ Dosljedno ćuva *ŕd*: *prêŕde* 51a, *t(a)koŕde ŕe* 51a, *poŕdête* 51a, *toŕde* 51b., dok se *ŕ* nalazi samo u stranim rijećima: *leŕiona* 51b, *ŕemunu* 52a, *ŕemunomŕ* 52a, *ŕemun'* 52a, *paraskavŕii* 53a.

New Prevladava pisanje susjednih vokala: *takoe* 85d, *toe* 83c, *prie* 84c., dok se *ŕd* nalazi samo u tri primjera: *prêŕde* 83b, *poŕdite* 83b, *temŕdê* 84d. Zanimljivo je da New ne piŕe *ŕ* ni u stranim rijećima: *emunŕ* 84d, *emunu* 85a, *paraskavii* 86c, osim u jednom pr.: *ŕitsimaniju* 83b, ŕto znaći da je ovdje doŕlo do izjednaćavanja etimološkoga *j* i *ŕ* (*d+j*).

Koph Gotovo redovito ćuva suglasnićku skupinu *ŕd*: *truŕdaete* 65c, *takoŕde* 66b, *prêŕde* 67c... Iznimka su dva primjera u kojima se nalaze samo susjedni vokali: *prêe* 66b i *toe* 66c, dok *ŕ* nalazimo samo u stranim rijećima: *jet'ćimaniju* 66b, *ŕemunu* 68a, *paraskavŕii* 69c.

Lab₂ Redovito ćuva *ŕd*: *truŕdaete* 49c, *prêŕdê* 51b, *kaŕdo* 49a., dok se *ŕ* nalazi samo u stranim rijećima: *e(van)ŕ(e)lie* 49c, *ŕemunu* 51c, ali da se *ŕ* ćitao kao *j* pokazuju primjeri: *etsimaniju* 50a, *emunom'* 51c i *emunŕ* 51c.

Oxf₂ U Oxf₂ su potvrđena samo dva primjera za *ŕd*, tj. on po tome pripada mlađoj skupini misala, *ŕd*: *truŕdaete* 74d i *poŕdêdête* 75c, *ŕ* se nalazi u stranim rijećima: *e(van)ŕ(e)lie* 74d, *ŕit'simaniju* 75c, *ŕemunŕ* 76d, ali i na mjestu *ŕd*: *priŕe* 75b, *prêŕe* 76c i *takŕe* 77d. Samo susjedne vokale piŕe u pr.: *takoe* 75c i *toe*

75d.

Vb₁ Dosljedno čuva suglasničku skupinu *žd*: *prež'dê* 78a, *takož'dê* 78a, *poždite* 78b... Za pisanje samo susjednih vokala ima pr.: *truêete* 72c (=truzdaete) i *takoe* 80b. *ĵ* se redovito nalazi u stranim riječima: *e(van)ĵ(e)lie* 77c, *ĵet'simaniju* 78a, *ĵemunomъ* 79c.

Vb₂ U *Vb₂* je potvrđeno pet primjera sa *žd*: *truzdaete* 79c, *takožde* 82d..., te tri primjera za pisanje samo susjednih vokala: *prêe* 80b i 81c, *takoe* 80b, dok se *ĵ* nalazi samo u stranim riječima: *e(van)ĵ(e)lie* 79d, *ĵetcimaniju* 80b, *paraskavĵii* 83b, ali se već u nekim primjerima na početku riječi *ĵ* izostavlja (ispred *e*), što znači da se izgovarao kao *j*: *emunomъ* 81d, *emunъ* 81d...

Senj Stara je suglasnička skupina *žd* potvrđena samo u pr.: *têmžde* 60a, dok u ostalim primjerima piše samo vokale: *truêete* 58c (=truzdaete), *takoe že* 59a... *ĵ* se nalazi u tri primjera i to u stranim riječima: *e(van)ĵ(e)lie* 58c, *leĵiona* 59c i *ĵimunovi* 60c, dok se češće izostavlja na početku riječi: *et'simaniju* 59a, *emun'tъ* 60a i *emunъ* 60a.

P Zabilježeno je nešto više potvrda za *žd* nego u Senj: *poždite* 113b, *têmžde* 115b, *takožde* 117a. Samo vokale piše u primjerima: *prêe* 113b, *takoe* 113b, *toe* 114a, *prie* 115a, dok *ĵ* bilježi samo u stranim riječima: *e(van)ĵ(eli)e* 112b, *leĵiona* 114b, *ĵimunovi* 116b, ali ga često i izostavlja na početku riječi: *etsimaniju* 113b, *emunomъ* 115b i *emunъ* 115b.

Zaključak. U tekstu *Muke po Mateju* suglasnička se skupina *žd* sačuvala bez promjene u ovim misalima: Vat₄, Ber, Lab₁, Oxf₁, Vat₈, Koph, Lab₂, Vb₁, pa i Roč, dok je u drugim misalima, negdje manje a negdje više, došlo do zamjene *žd*, te se na njezinu mjestu piše *ĵ* ili samo susjedni vokali.

Znak **III** se javlja samo u stranim riječima u Vat₄, Lab₁, Oxf₁, Koph, Lab₂, Vb₁, Vb₂, Senj i P, dok se u Roč, Nov, Vat₈, Hrv, New i Oxf₂ *ĵ* piše na mjestu *žd* i na mjestu etimološkog *j*, što znači da je u ovim tekstovima došlo do izjednačavanja *ĵ* (d+j) i etimološkog *j*. Potvrde za to su i primjeri u kojima su strane riječi pisane bez *ĵ*: *emunom'* New 84d, Lab₂ 51c, *emunomъ* Hrv 73c, Vb₂ 81d, P 115b, *emunovi* New 85b... Najčešći su ovakvi primjeri u New (koji bilježi *ĵ* samo u jednom pr.: *ĵitsimaniju* 83b), a zatim u Senj, Vb₂ i P. Da **III** označava glas *j* bez obzira na njegovo podrijetlo pokazuju i primjeri u kojima se *ĵ* nalazi na mjestu etimološkog *j*: *voĵini* Roč 65b, Ber 60b, Lab₁ 67d, *ubij'stvo* Vat₈ 86a, Hrv 73a, *pijte* Hrv 72a, *sazidaĵet'* New 85d...

U jednom pr. iz Oxf₂ *ĵ* se piše na mjestu *č*: *večerajujim že* 75a/b. M. Mihaeljević je također pronašao takve primjere u hrvatskoglagoljskim tekstovima, te

drži da je to osobina rukopisa s otoka Krka. Ta je pojava uobičajena i vrlo stara u zapadnoj ćirilici, tj. bosančici, ali je dosta rano zabilježena i u glagoljskim spomenicima – već na početku 14. st. u *Pazinskom fragmentu Nikodemova evanđelja*, a najčešća je u *Brevijaru Vida Omišljanina*. Zanimljivo bi bilo istražiti ima li još takvih primjera u Oxf₂ misalu – ličko-krbavskom kodeksu iz sredine 15. stoljeća i kako je došlo do toga da je jedna pojava koja je karakteristična za krčke kodekse sačuvana ovdje. Nije li možda Oxf₂ misalu poslužio kao predložak neki krčki rukopis?

TABLICA 6

Suglasnička skupina žd

brojčano

u postocima

	žd	zamjene
Vat ₄	9	-
Roč	6	3
Nov	3	4
Vat ₈	6	1
Ber	7	1
Hrv	1	6
Lab ₁	7	-
Oxf ₁	6	-
New	3	5
Koph	7	2
Lab ₂	9	-
Oxf ₂	2	5
Vb ₁	7	1
Vb ₂	5	3
Senj	1	5
P	4	4

	žd	zamjene
Vat ₄	100	-
Roč	66,7	33,3
Nov	42,9	57,1
Vat ₈	85,7	14,3
Ber	87,5	12,5
Hrv	14,3	85,7
Lab ₁	100	-
Oxf ₁	100	-
New	37,5	62,5
Koph	77,8	22,2
Lab ₂	100	-
Oxf ₂	28,4	71,6
Vb ₁	87,5	12,5
Vb ₂	62,5	37,5
Senj	16,7	83,3
P	50,0	50,0

Grafem ѡ se u svim našim misalima upotrebljava bez razlike na mjestu starih skupina: *tj, *stj, *skj, tj. podjednako za ć kao i za šć: *vzležeću* Vat₄ 73c, *nićimъ* Roč 62d, *aće* Koph 65c, *hoćete* New 82c, *êdućimъ* Nov 75a, *otvećavъ* Lab₂ 49d, *vêčerajućim že* Vb₁ 77d...

Pisanje ê pomoću dva znaka: ѡѡ ili ѡѡѡ u hrvatskoglagoljskim je liturgijskim tekstovima rijetka pojava. U tekstu *Muke po Mateju* nije potvrđen

takav način pisanja. M. Mihaljević je u nekim kodeksima zabilježio takve primjere: *šćarъ Baromićev brevijar 252a, prašćaše Vatikanski devetnaesti brevijar 317b, štola Vat, 206d, Nov 216b, Roč 173a...*^{37a}

Suglasnička se skupina *čr* u čakavskim govorima mijenja u *cr* tek negdje koncem 15. st. pod utjecajem štokavskih govora. U našem tekstu suglasnička se skupina *čr* nalazi samo u jednom primjeru, i to u svim misalima još uvijek u starom obliku: *i svlčkše s nego rizi ego oděše i hlamidoju čr'vlenoju Vat, 76b, Nov 77b, Ber 60b, New 85b, ili črvlenoju Roč 65b, Hrv 73d...*

ALTERNACIJA *f/p-v*. Strani se fonem *f* u hrvatski jezični sustav prenosio kao *p* ili *v*, tj. zamjenjivao se najslbličnijim glasovima, jer ga u sustavu nije bilo. Tako u hrvatskoglagoljskim misalima nalazimo primjere: *pervarъ* za *februarius*, *parisêi* za *pharisaeus*, *propaciê* za *praefatio...*

Glas *f* ipak postupno ulazi u sustav, i to najprije sa stranim riječima: *anti-fonъ, efi-fanija, fratarъ, filosofъ, Filipъ...*, a od 15. st. sporadično se javlja i u domaćim riječima, i to najčešće u riječi *ufati*.

Za tekst *Muke po Mateju* može se reći da u svim misalima prevladava glas *p*: *kaêpi Vat, 73c, Nov 74d, Vat, 83b, Koph 67b, Oxf, 76b...*, *kaêpê Vat, 75a, Roč 64a, Nov 76a, Vat, 85a, Hrv 72d, Lab, 66d...*, *parisêi Vat, 75a, Roč 64a, Lab, 66d, parisei Vb, 81a, vaspimiju Vat, 75b, Roč 64b, Lab, 67a, Koph 67b, Vb, 81b, Senj 59d...* Glas se *f* najčešće javlja u Senj, i to u dva pr. u stranoj riječi: *kaêfê 58b* i *k'kaife 59c*, i jednom u domaćoj: *Ufa 60d*, zatim dva puta u Ber: *kaifê 58a* i *k'kaifê 59b*, te New *kaife 82b* i *ka kaifê 84a*, te po jednom u Roč *kaifê 62d* i Oxf, *74c*. Stoga se može potvrditi mišljenju M. Mihaljevića »...da *f* nije organski dio glasovnog sustava hrvatske redakcije i da su ga pisari očito osjećali kao strani elemenat. Stoga su ga često zamjenjivali najbližim domaćim elementom (*p*).«³⁸ Isto vrijedi za tekst *Muke po Mateju*.

ALTERNACIJA *v/b*. Poznato je da su hrvatskoglagoljski tekstovi *Evandjelja* prepisani sa staroslavenskih predložaka prevedenih prema grčkom, a s vremenom se počinju prilagođavati latinskom. To se može vidjeti i na primjerima alternacije *v/b* u tekstu *Muke po Mateju*. Velika većina misala još uvijek u ovim slučajevima dobro čuva starinu: *v' vitanii Vat, 73c, Hrv 71d, Nov 74d, Roč 62d, Koph 65b; alvastru Vat, 73c, alvestru Roč 62d, Hrv 71d, New 82b,*

^{37a} M. Mihaljević, *The Phonological System of the Croatian Redaction of Church Slavonic*, Slavic and East European Journal, Volume 36, Number 1, Spring 1992, 5, 12.

³⁸ M. Mihaljević, *Generativna fonologija...*, 48.

Koph 65b, P 112b...; *vlaspimiju* Vat₄ 75b, Roč 64b, Koph 67b, Lab₂ 51a, Vb₂ 81b, Senj 59b...; *varavu* Vat₄ 76a...; *rav'vi* Vat₄ 74d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Oxf₁ 51b, Lab₂ 50c...

Utjecaj latinskog predloška vidljiv je u nekoliko primjera u Senj, Nov, Vat₈, New i P: *albastru* Senj 58c, *v bitanii* Senj 58c i New 82b; *rab'bi* Senj 59b; *blaspimiju* Nov 76b (dva puta) i P 115a, *b'las'pimiju* Vat₈ 85b (dva puta).

GRAFIJSKE GEMINATE. U hrvatskoglagoljskim se tekstovima često javlja udvojeno pisanje suglasnika. Funkcija je tih geminata, čini se, najčešće isključivo grafijska, dok se udvojeno izgovaranje suglasnika jedva može pretpostaviti. Prema M. Mihaljeviću³⁹ geminate se u našim tekstovima mogu podijeliti u četiri skupine:

1. u stranim riječima, uglavnom se radi o riječima hebrejskog podrijetla: *rav'vi*, *mur'ro*, *ab'ba*... U tekstu *Muke po Mateju* riječ *mur'ro* češće se piše bez udvojenog suglasnika: *mura* Vat₄ 73c, Roč 62d, New 82b, Lab₂ 49b, *muro* Vat₄ 73d, New 82c, Senj 58c, P 112b, te s geminom u pr. *mur'ra* Nov 74d, Vat₈ 83c, Ber 58a..., *mur'ro* Roč 62d, Nov 74d, Vb₂ 79d... *rav'vi* Vat₄ 74a, Nov 75b, Vat₈ 84a, Hrv 72a, Koph 66a, *rav'vi* Vat₄ 74d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Lab₂ 50c, Vb₁ 78c, *rab'bi* Senj 59b.

2. geminate na granici morfema nastaju kao posljedica težnje za čuvanjem posebnosti prefiksa *bez*, *raz*, *iz*, *pod*... Da ni ovdje nije riječ o udvojenom izgovoru potvrđuju primjeri pisani bez udvojenih suglasnika, koji su i u *Muci po Mateju* češći nego oni sa udvojenim suglasnikom: *razoriti* Vat₄ 75a, Nov 76b, P 114b, Vat₈ 85a, Ber 59b, Hrv 73a, Lab₁ 66d..., *rastr'za* Vat₄ 75b, Roč 64b, *ras'tr'za* Ber 59c, *rastrza* Hrv 73a, Lab₁ 67a, Lab₂ 51a. Primjeri sa udvojenim suglasnicima: *raz'zoriti* Roč 64b, *is'sêkl'* Vat₄ 77a, *is'sêkalb* Roč 66a, Nov 78a, Oxf₂ 78a, Vb₁ 80d...

3. geminate nastale ispadanjem poluglasa kod pridjeva koji u nom. završavaju na *-nabŭ* ili *nŭbŭ*, npr. *mnogocên'nago* Vat₄ 73c, Nov 74d, Ber 58a, Koph 65b, Oxf₂ 74d, *povin'n'* Vat₄ 75b, Oxf₁ 51d (ostali: *povinanb* Roč 64b, Lab₂ 51a, Oxf₂ 76b, Vb₁ 79a, Vb₂ 81b...), *nepovin'nu* Vat₄ 75c, Koph 67d, Lab₂ 51b, Oxf₂ 76d, Vb₁ 79b... (New 84d *nekrivu*), *strannim'* Vat₄ 75d, Roč 64d, Oxf₁ 52a...

4. geminate koje su nastale zbog hiperkorektnosti ili da bi se razlikovao pridjevski i imenski oblik. Slične je primjere našao i Stj. Damjanović, tj. geminate

³⁹ *Ibid.*, 62-64.

su kadšto očuvane da bi se izbjegla značenjska i kategorijska preklapanja, te je tako npr. u *Kolunićevu zborniku* pridjev *istin'ni* uvijek pisan sa dva *n*. Riječ je o funkcionalnoj razlici, tj. želi se razlikovati pridjev od imenice ženskog roda.⁴⁰ U tekstu *Muke po Mateju* nisu potvrđene takve geminate, nego samo nefunkcionalne, tj. one kod kojih je iz konteksta posve jasno radi li se o imenici ili pridjevu.

PALATALIZACIJE. U staroslavenskom su književnom jeziku postojale tri palatalizacije stražnjoezičnih suglasnika: *prva palatalizacija*: – *k + g, h* se pred prednjoezičnim samoglasnicima (*i, e, a, e, ê*) mijenjaju u *č, ž, š*; *druga palatalizacija* – *k, g, h* ispred samoglasnika *ê* i *i* daju *c, z/z, s*; *treća* je palatalizacija bila progresivna, za razliku od prve dvije, tj. samoglasnici se nalaze ispred suglasnika: *k, g, h* iza samoglasnika *i, e, e* daju *c, z/z, s*.

Prva i treća palatalizacija ostale su nepromijenjene još od praslavenskog doba, dok je druga: *k, g, h + i (<*oi, *ai), ê (<*oi, *ai) = c, z(z), s*, doživljavala promjene, pa je stoga i najzanimljivija: ona se ponekad ne provodi dosljedno, a ponekad se provodi i na mjestima gdje se prvobitno nije provodila. Nije se provodila na mjestima gdje se ranije nalazio morfem *y*, međutim, kad je on prešao u *i*, stvoreni su uvjeti za provođenje te palatalizacije i na tim mjestima.

U hrvatskoglagoljskim se misalima druga palatalizacija provodi uglavnom, samo tamo gdje joj je od starine mjesto: *knižnici* (nom. pl. m.) Vat₄ 73c, Ber 58a, Hrv 71d, New 82b, Koph 65b, itd.; *uč(e)n(i)ci* (nom. pl. m.) Vat₄ 73d, Roč 63a, Nov 75a, Vat₈ 83d...; *druzi* (nom. pl. m.) Vat₄ 75b, Roč 64c, Nov 76b, Oxf₁ 51d...; *na množê* (loc. sg. n.) Vat₄ 73d, Roč 62d, Nov 74d, Lab₂ 49c...; *na oblacêh'* (loc. pl. m.) Vat₄ 75b, Roč 64b, Nov 76b, Ber 59b...; *rucê* (acc. du. f.) Vat₄ 76b, Lab₁ 67d, Oxf₁ 52b, Oxf₂ 77b, Senj 60c...

Na mjestima gdje se prvobitno nije provodila druga palatalizacija ona se ne provodi ni u većini naših misala, tj. zadržan je nepalatalizirani oblik. Iznimka su neki mlađi kodeksi koji provode tu promjenu: P, Hrv, Senj i Oxf₂, npr.:

sb uč(e)n(i)ki (instr. pl. m.) Vat₄ 74a, Roč 63a, Vat₈ 83d, Ber 58b, New 82d, Koph 65d, Lab₂ 49d, Oxf₂ 75a, Vb₁ 77d, Vb₂ 79d, jedino Nov 75a, P 113a i Hrv 72a imaju palatalizirani oblik: *sa uč(e)n(i)ci*;

s knižniki Vat₄ 76c, situacija je u tom primjeru nešto drugačija, tj. samo Vat₄ ne provodi palatalizaciju, a svi ostali misali ju provode: *s knižnici* Roč 65c, Nov 77c, P 117a, Oxf₂ 77c...;

⁴⁰ Stj. D a m j a n o v i ć, *Tragom jezika...*, 83.

srebr'niki (acc. pl. m.) Vat₁ 75c i 75d, kao i u pr. *knigi* (nom. pl. f.) Vat₁ 75a svi misali imaju nepalatalizirani oblik;

v *ruki* (acc. pl. f.) Vat₁ 74c/74d u tom primjeru svi misali koji imaju acc. pl. imaju nepalatalizirani oblik, osim Oxf₂ 75d i Senj 59b: v *ruci*, dok većina misala ima na paralelnom mjestu acc. du. *rucê* Roč 63d, Nov 75d, P 114a, Vat₁ 84c, Ber 59a, gdje se, druga palatalizacija provodi od starine;

vzložiše ruki na i(su)sa (acc. pl. f.) Vat₁ 74d i svi ostali misali imaju nepalatalizirani oblik, osim New 83d i Senj 59b: *ruke*.

Zaključno se može konstatirati da je u hrvatskoglagoljskim misalima, što se druge palatalizacije tiče, uglavnom očuvano starije stanje, tj. palatalizacija se u pravilu ne provodi u oblicima koji su prvobitno imali gram. morfem *y*. Iznimke su pojedini primjeri u Senj, P, Hrv i Oxf₂.

U staroslavenskom su jeziku bili palatalizirani svi konsonanti ispred prednjojezičnih vokala *i*, *e*, *ê*, *ь*. Palatalni su bili *č*, *ž*, *št*, *žd*, *c*, *џ*, *j*, *š*, *l*, *n*, *s* i to ispred svih prednjojezičnih vokala i stražnjojezičnih *a*, *u*, *ja*. Ispred stražnjojezičnih vokala palatalnost se morala posebno označavati, jer su u tom položaju konsonanti obično bili nepalatalni. Ostaci takvog označavanja palatalnosti nalaze se u Vat₁ koji ima ovakve primjere: *poražju* Vat₁ 74b (svi ostali imaju *poražu*), *hočju* Vat₁ 74c (ostali *hoću*), *lobžju* Vat₁ 74d (*lobžu* Koph 66c i Lab₂ 50c, a ostali *celuju*), *stražju* Vat₁ 77b (ostali *stražu*).

ROTACIZAM. Rotacizam je promjena intervokalnog *ž* u *r*. To je izrazito fonetska promjena i provodi se samo onda ako nema opasnosti od semantičkih ili kakvih drugih pomaka. U hrvatskoglagoljskim je tekstovima, osobito neliturgijskim, ta pojava vrlo učestala, npr. u *Kolunićevu zborniku* gdje se redovito nalazi *r*.

U izabranom korpusu hrvatskoglagoljskih misala ta se promjena provodi samo u tri kodeksa, koji i inače imaju najizrazitije osobine čakavskog govora: Hrv, New i Senj. Hrv od svih misala ima najviše primjera za rotacizam (*ž* > *r*), ukupno 11, to su uvijek isti leksemi: *jure*, *nere*, *ere* i *dari*: *jure* 72b (ostali *juže*), *nere* 72b (ostali *neže*, osim Senj 59a *nego*), *ere* 72d... Međutim, Hrv ne provodi uvijek tu promjenu, tj. on ima devet pr. u kojima ne dolazi do ove zamjene: *možetъ* 72c, *doidêže* 72b.; New i Senj imaju samo po dva primjera zamjene *ž* > *r* New *dari* 83b i *jure* 83c, Senj *jure* 58d i 59b. U drugim misalima nije potvrđena ta promjena.

Od svih je *asimilacijskih* pojava u tekstu *Muke po Mateju* najčešća asimilacija po mjestu izgovora, koja se provodi u svim tekstovima, osim u Vat₁.

PRIMJERI: iz *nee* Vat₄ 74a (isto imaju Vat₈, Ber, Hrv, Lab₂), a svi ostali: iz *nee*: Koph 66a, Oxf₂ 75b, Vb₁ 78a...; s *nimi* Vat₄ 74b, a svi ostali: š *nimi* Roč 63c, Nov 75c, Hrv 72b, P 113b, New 83b...; s *nim'* Vat₄ 74d i Lab₁ 66c, a ostali: š *nimь* Roč 63d, Nov 75d, P 114a, Oxf₁ 51b, New 83c...; s *nego* Vat₄ 76b, a svi ostali: š *nego* Roč 65b, Nov 77b, Lab₁ 68a...

MORFOLOGIJA

IMENICE.

U najstarijem je slavenskom književnom jeziku postojalo pet deklinacijskih tipova: 1. *a-osnove* (palatalne i nepalatalne), 2. *o-osnove* (palatalne i nepalatalne), 3. *u-osnove*, 4. *i-osnove*, 5. *konsonantske osnove* (*n-*, *r-*, *s-*, *t-*, *v-*). Već u najstarijim spomenicima staroslavenskoga književnog jezika ta deklinacijska shema nije bila tako "stroga", tj. između pojedinih su osnova postojali međusobni utjecaji: tako je na konsonantske promjene prvo utjecala *i-osnova*, a zatim i glavne promjene muškog i ženskog roda, dok je *u-promjena* utjecala na glavnu promjenu muškog roda.

U najstarijoj se fazi hrvatskog jezika ti deklinacijski tipovi pojednostavnjuju, i svode na tri tipa: u m. i sr. rodu *o/jo-osnove* obuhvaćaju gotovo sve imenice, a u ž. r. pored glavne promjene *a/ja-osnove* očuvala se *i-promjena*, koja obuhvaća gotovo sve imenice nekadašnjih konsonantskih osnova. U spomenicima su se hrvatske redakcije očuvali i ostaci konsonantskih promjena kao i *u-osnova*.

NOMINATIV. U *nom. sg. imenica m. r.* potvrđena su dva gram. morfema: **-θ** i **-a**. Češći je morfem **-θ**, dok se morfem **-a** nalazi samo u osobnim imenima *ijuda* i *iliê* — **θ**: *učitel'* Vat₄ 73d, *učiteljь* Nov 75a, Vat₈ 83d, Hrv 72a, itd.; *peteh'* Vat₄ 74b, *petehь* Roč 63c, Nov 75c, P 113b... *pilat'* Vat₄ 75d, Oxf₁ 52a, *pilatь* Roč 65a, Nov 76d, Vat₈ 85d, Lab₁ 67c, New 85a, Koph 68a ... Nulti je gram. morfem i u primjerima: *običaj* Vat₄ 75d/76a, Roč 65a, Nov 77a, Ber 60a, Hrv 73c..., te *arhierêi* Vat₄ 75a, Roč 64b, Nov 76b, Hrv 73a, Lab₁ 66d..., jer i označava "jotu", tj. *običaj* + **θ**, *arhierêj* + **θ**; — **a**: *ijuda* Vat₄ 74a, Roč 63b, Nov 75b, Ber 58c, Hrv 72a, New 82d, Koph 65d...; *iliê* Vat₄ 76d, Roč 65d, Nov 77d, Ber 60d, Hrv 74b, Koph 69a...

U *nom. sg. imenica ž. r.* potvrđena su tri gram. morfema: **-a**, **-θ** i **-i**. Najčešći je **-a**. Imenice koje su nekada pripadale *i-osnovama* imaju **-θ** gram. morfem. Morfem **-i** je zabilježen u primjeru *mati* — što je ostatak nekadašnje *r-promjene* ž. r. — **a**: *paska* Vat₄ 73c, Hrv 71d, New 82b, Koph 65b, itd.; *mlьva*

Vat, 73c, ml'va Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83b, itd.; žena Vat₄ 73c, Senj 58c, P 112b, itd.; — *θ*: gibel' Vat₄ 73c, P 112b, gibel' Roč 62d, Vat₈ 83c, Hrv 71d, New 82c, Lab₂ 49c, itd.; plbt' Vat₄ 74c, pl'tb Roč 63d, Nov 75c, Ber 58d, itd.; — *i*: mati Vat₄ 77a, Roč 66a, Nov 78a, Ber 60d, Hrv 74c, Lab₁ 68c, Oxf₁ 53a, itd.

Sve imenice srednjeg roda imaju u *nom. sg.* gramatički morfem *-o* ili *-e* — *o*: *délo* Vat₄ 73d, Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83c, Ber 58b, itd.; *têlo* Vat₄ 74a, Nov 75b, P 113a, Koph 66a, Oxf₂ 75b, itd.; — *e*: *ev(a)nj(e)lie* Vat₄ 73d, ostali imaju isto; *vrême* Vat₄ 73d, Roč 63a, Hrv 72a, Koph 65d, itd.; *slbnce* Vat₄ 76d, ostali imaju slično.

U *nom. plurala imenica m. r.* redovito je gram. morfem *-i*: *arhierêi* Vat₄ 73c, Roč 62d, Hrv 71d, Vb₂ 79c, *arhierêi* Nov 74d, Ber 58a, Koph 65b, itd.; *kniznici* Vat₄ 73c, Roč 62d, Hrv 71d, New 82b, itd.; *voini* Vat₄ 76b, Nov 77b, P 116b, Vat₈ 86b, Oxf₁ 52b, itd.; *grobi* Vat₄ 76d, Roč 65d, Nov 77d, P 117b, Lab₁ 68c, itd.

U *nom. pl. imenica ž. r.* — *e*: *ovce* Vat₄ 74b, Koph 66a, Roč 63c, Lab₁ 66a, New 83a, itd. — *i*: *knigi* Vat₄ 75a, Hrv 72d, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, New 84a, Oxf₂ 76a, itd.; *knigi* Vat₄ 74d, te svi drugi isto; *ženi* Vat₄ 77a, Hrv 74c, Lab₁ 68c, Oxf₁ 53a, New 86b, Lab₂ 52d, Vb₁ 80d, itd.

Iako je u ovim primjerima dobro očuvana opreka palatalne osnove/nepalatalne osnove (tj. nepalatalne osnove još uvijek imaju gram. morfem *-i*), na temelju njih ne možemo tvrditi da to vrijedi za kodekse u cjelini. Tako ovdje dolaze do izražaja nedostaci izabrane metode.

U *nom. pl. imenica sr. r.* potvrđen je samo jedan primjer s gram. morfemom *-es/a*: *têlesa* Vat₄ 77a, Nov 77d, Senj 61a, P 117b, *t(ê)l(e)sa* Roč 65d, Ber 60d, Hrv 74b, Lab₁ 68c, Oxf₁ 52d, *telesa* Vat₈ 87a, New 86a, Koph 69a, itd., što predstavlja ostatak starih *s-osnova*. Drugih primjera za *nom. pl. imenica sr. r. nema*.

GENITIV. U *gen. sg. imenica m. r.* zastupljeni su ovi gram. morfemi: *-a*, *-e*, *-i* i *-ê* — *a*: *zavêta* Vat₄ 74a, Roč 63b, Nov 75b, Vat₈ 84a, Hrv 72a, Oxf₂ 75b, itd.; *časa* Vat₄ 74c, Koph 66c, Lab₂ 50b, Vb₂ 80c, a ostali misali imaju akuzativ *časъ* npr. Roč 63d; *groba* Vat₄ 77b, Roč 66a, Nov 78a, P 117b, Vat₈ 87b, Ber 61a, Hrv 74c, Lab₁ 68d, Vb₂ 83b, itd.; — *e*: *d(b)ne* Vat₄ 75d, Roč 64d, Nov 76d, P 115b, Ber 59d, Hrv 73c, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52a, Oxf₂ 76d, itd., u tom je pr. očuvan ostatak *n-promjene m. r.*; — *i*: *kaêpi* Vat₄ 73c, Nov 74d, Vat₈ 83b, Koph 65b...; — *-ê*: sljedeći misali u tom leksemu imaju gram. morfem *-ê*: Roč

62d, Ber 58a, Hrv 71d, Oxf₂ 74c, Vb₁ 77b, Senj 58b, dok New 82b ima *kaife* (Lab₁ i Oxf₁ nemaju pr.).

U gen. sg. imenica ž. r. — *-i*: *krъvi* Vat₄ 74a, *kr'vi* Roč 63b, *krvi* Koph 66a, Lab₂ 49d, itd.; *semr'ti* Vat₄ 74c, *semrti* Hrv 72b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, Vb₁ 78b, Senj 59a, itd.; *z(e)mli* Vat₄ 77a, Ber 60d, Hrv 74b, Lab₁ 68c, Oxf₁ 53a, New 86a, itd.; — *e*: *arimatie* Vat₄ 77a, *aramatie* Roč 66a, Nov 78a, P 117b, Vat₈ 87b, Oxf₁ 53a, New 86b, itd.; *galilêe* Vat₄ 77a, Oxf₂ 78a, Vb₁ 80d, Senj 61a, itd.

U gen. sg. imenica sr. r. — *a*: *mura* Vat₄ 73c, Roč 62d, New 82b, Lab₂ 49b, P 112b, itd.; *sela* Vat₄ 76b, Nov 77b, Vat₈ 86c, Ber 60b, itd.

U primjeru: *sa pristupl' k pilatu prosi têla is(u)s(o)va Togda pilat' povelê dati têlo is(u)s(o)vo I priem' osip' têlo is(u)s(o)vo...* Vat₄ 77a, Roč 66a, Lab₁ 68d, New 86b, Koph 69b, Lab₂ 52d imaju genitiv *têla*, očito da bi se izbjeglo ponavljanje istog oblika, dok svi ostali misali na paralelnom mjestu imaju akuzativ: *têlo*, npr. Nov 78a.

U gen. pl. imenica m. r. — *-ø*: *srebr'nikъ* Vat₄ 73d, svi drugi imaju isto, osim Koph 65c: *srebr'niki*; *starêšin'* Vat₄ 74d, ostali imaju slično na paralelnom mjestu, osim Oxf₂ 75d: *s'tarêšini* i Hrv 72c: *starêši*; *groбъ* Vat₄ 77a, Nov 78a, P 117b, Vat₈ 87a, Hrv 74b, Lab₁ 68c, New 86a, itd.; *arhierêi* Vat₄ 74d, Hrv 72c, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, Koph 66c, itd., i u ovom primjeru vrijedi pravilo da *i* označava "jotu", tj. *arhie-rêj + ø*; — *ov/ø*: Ponekad su imenice glavne promjene preuzimale nastavke *u-promjene*, posebice ako su ti oblici bili dulji i izražajni, takav je primjer: *grêhov'* Vat₄ 74b, *grêhovъ* Roč 63b, Nov 75b, Vat₈ 84a, Hrv 72b, Koph 66a, itd. Primjeri s gram. morfemom *-ov/-ev* u gen. pl. imenica m. r. (kao npr. *konevъ*, *putovъ*, *oblakovъ*...) koje nalazimo u tekstovima hrvatske redakcije su prema Jasni Vince-Marinac dokaz da »... inovacije kojima se odlikuju naši tekstovi ne vode isključivo pojednostavljenju sustava. Ostaci iščezlih paradigmi zaživjeli su u hrvatskoj redakciji novim životom, proširivši se na okoline u kojima bismo ih u kanonskim staroslavenskim tekstovima uzalud tražili.«⁴¹ Najčešći je u gen. pl. imenica m. r. gram morfem *-ø*, dok je za morfem *-ov/-ø* navedeni primjer jedini u cijelom tekstu.

M. Hraste je, baveći se jezikom dvaju najznačajnijih Marulićevih djela *Judite* i *Suzane*, utvrdio da su i ovdje u gen. pl. imenica m. r. očuvani nastavci *-ø*, *-ov* i *-i*: »Takvi su oblici gen. mn. bili prije Marulića, u vrijeme Marulića i da-

⁴¹ J. Vince-Marinac, *Deklinacija imenica u crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije*, Magistarski rad u rukopisu, Zagreb 1985, 124.

nas u čak. govorima. To je jedini padež, koji nije nikada doživio nikakvu promjenu u čakavskim spomenicima ni u živim govorima od najstarijih vremena do danas.«⁴²

Za *genitiv pl. imenica ž. i sr. r.* nema primjera u tekstu *Muke po Mateju*.

Očito je da je situacija u tekstu *Muke po Mateju*, bar što se genitiva imenica tiče, znatno jednostavnija nego u zborničkim tekstovima iz Damjanovićeve radnje *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Naime, u tekstu *Muke po Mateju* nisu potvrđeni gram. morfemi koje je Damjanović zabilježio, npr.: *-i* u gen. sg. m. r., *-e, -ê, -u* u gen. sg. sr. r., *-ev/ø* u gen. pl. m. r., što je i razumljivo s obzirom na opseg izabrane građe, kao i činjenicu da je riječ o razlici između liturgijskih i neliturgijskih tekstova.

DATIV. U *dativu sg. imenica m. r.* javljaju se ovi gram. morfemi — *u*: *domu* Vat₄ 73c, Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83b, Hrv 71d, New 82b, Koph 65b, itd.; *petru* Vat₄ 74c, P 113b, New 83c, Koph 66b, Lab₂ 50b, itd.; *pilatu* Vat₄ 75c, Hrv 73b, Lab₁ 67b, Oxf₁ 52a, New 84c, itd.; — *ê*: *kaêpê* Vat₄ 75a, Roč 64a, Nov 76a, P 114b, Hrv 72d, itd. U *dativu sg. imenica ž. r.* je samo jedan primjer — *i*: *semr'ti* Vat₄ 75b, *semrti* Hrv 73a, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Lab₂ 51a, itd. Za *dat. sg. imenica sr. r.* primjeri su: — *u*: *jutru* Vat₄ 75c, Hrv 73b, Lab₁ 67b, Oxf₁ 51d, New 84c, itd.; *večeru* Vat₄ 74a...

Dativ pl. imenica m. r.: — *em*: *ljudem'* Vat₄ 76a, Lab₁ 67c, P 116a, *ljudemъ* Roč 65a, Nov 77a, New 85a, itd.; — *om*: *narodom'* Vat₄ 75a, *narodomъ* Vat₈ 84d, Ber 59b, Hrv 72d, Lab₁ 66c, New 83d, Koph 66d, itd.; *grêšnikom'* Vat₄ 74d, Roč 63d, *grêšnikomъ* Nov 75d, P 114a, Hrv 72c, itd.; *arhierêom'* Vat₄ 73d, *arhierêomъ* Roč 63a, Lab₂ 49c, itd.; — *am*: *starêšinam'* Vat₄ 75c, slično imaju na paralelnom mjestu svi ostali. Za *dativ pl. imenica ž. i sr. r.* nema primjera u tekstu.

Dativni su oblici u tekstu *Muke po Mateju* rijetkost, nešto je češći samo dat. pl. m. r. U jednini je u m. i sr. r. zabilježen samo gram. morfem *-u*, osim u primjeru *kaêpê*, koji je gramatički ž. roda, a u ž. r. samo gram. morfem *-i*.

AKUZATIV. U *akuzativu sg. imenica m. r.* zabilježeni su ovi gram. morfemi — *ø*: *dvor'* Vat₄ 73c, Koph 65b, *dvorъ* Vat₈ 83b, Hrv 71d, New 82b, itd.; *svêтъ* Nov 74d, Koph 65b, Lab₂ 49b, Senj 58b, P 112a, itd.; *prazdnik'* Vat₄ 73c, *prazd'nikъ* Nov 74d, *prazdnikъ* Hrv 71d, itd.; — *a*: *raba* Vat₄ 74d, Roč 64a, Nov 75d, Hrv 72d, Lab₁ 66c, New 83d, itd.; *o(tъ)ca* Vat₄ 74d, Roč 64a,

⁴² M. H r a s t e, *Crtice o Marulićevoj čakavštini*, Zbornik Marka Marulića 1450-1950, Zagreb JAZU, 1950, 258.

Nov 76a, Ber 59a, Hrv 72d, Oxf₁ 51b, itd.; *razboinika* Vat₄ 75a, Roč 64a, P 114b, Hrv 72d, Lab₁ 66c, Koph 66d, itd.; — **u**: *varavu* Vat₄ 76a, Roč 65a, Nov 77a, Ber 60a, Hrv 73c, itd.; *iliju* Vat₄ 76d, Roč 65d, Nov 77d, Vat₈ 86d, Hrv 74b, itd.

U akuzativu sg. imenica ž. r. su gram. morfemi — **u**: *pasku* Vat₄ 73d, Hrv 72a, New 82d, Koph 65d, Lab₂ 49c, itd.; *vlaspimiju* Vat₄ 75b, Roč 64b, Koph 67b, Vb₂ 81b, Senj 59d, itd.; *komoru* Roč 64d, Nov 76d, Vat₈ 85d, Ber 59d, Hrv 73b, itd.; — **ø**: *vasъ* Vat₄ 74b, Roč 63c, Vat₈ 84b, Oxf₁ 51a, New 83b, Koph 66b, itd.; *napast'* Vat₄ 74c, Oxf₁ 51a, *napastъ* Roč 63d, Nov 75c, P 113b, New 83c, Koph 66c, itd.

U akuzativu sg. imenica s. r. su gram. morfemi — **o**: *têlo* Vat₄ 73d, Nov 74d, Vat₈ 83c, Hrv 71d, Koph 65c, Vb₁ 77c, itd.; *uho* Vat₄ 74d, Roč 64a, Nov 75d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Hrv 72d, Lab₁ 66c, itd.; — **e**: *raspetie* Vat₄ 73c, Roč 62d, Nov 74d, itd.; *znamenie* Vat₄ 74d, ostali imaju isto; *ostavlenie* Vat₄ 74b...

U množini su potvrđeni gram. morfemi — **muški rod**: **-i**: *s(i)ni* Vat₄ 74c, Nov 75c, P 113b, Vat₈ 84b, Ber 58d, Hrv 72b, Lab₁ 66a, New 83b, Koph 66b, Lab₂ 50b, Oxf₂ 75c, Vb₁ 78b, Vb₂ 80b, Senj 59c, na paralelnom mjestu imaju akuzativ duala *oba s(i)na* Roč 63c i Oxf₁ 51a; *srebr'niki* Vat₄ 75c, Koph 67d, *srebrniki* Hrv 73d, Lab₁ 67b, P 115b, New 84d, itd.; *ljudi* Vat₄ 76a, Roč 65a, Lab₁ 67d, Koph 68b, Lab₂ 51d, a ostali imaju *narodъ*; — **ženski rod**: **-i**: *ruki* Vat₄ 74c/d, Hrv 72c, Lab₂ 50c, Vb₂ 80c, itd.; *rizi* Vat₄ 76b, Koph 68c, Lab₂ 52a, Oxf₂ 77b, Vb₁ 80a, itd.; **-e**: *svite* New 85b, ostali imaju *rizi*; — **srednji rod** **-a**: *kolêna* Vat₄ 76b, Nov 77b, Vat₈ 86b, Hrv 73d, Oxf₁ 52c, Koph 68c, Oxf₂ 77b, itd.

U tekstu *Muke* akuzativ sg. imenica m. r. za "neživo" jednak je nominativu, dok je onaj za "živo" jednak genitivu, što je karakteristika većine slavenskih jezika za razliku od staroslavenskoga književnog jezika u kojem su nominativ i akuzativ bili uvijek izjednačeni.

Miješanje se palatalnih i nepalatalnih osnova očituje u akuzativu plurala imenica muškog roda, te u pojedinim hrvatskoglagoljskim tekstovima prevladava gramatički morfem iz palatalnih osnova, tj. **-e**, a u drugim iz nepalatalnih, tj. **-i**. Stj. Damjanović je ustanovio da je u *Vinodolskom zborniku* taj odnos simetričan, »...u *Korizmenjaku Koluničeva zbornika* gram. morfem **-i** je gotovo triput češći nego **-e**, a u *Traktatu KZ* taj je odnos prilično simetričan.«⁴³ U

⁴³ Stj. Damjanović, *Tragom jezika...*, 97.

tekstu *Muke po Mateju* potvrđen je samo gram. morfem -i, tj. prevladale su nepalatalne osnove.

VOKATIV. Kao i drugdje, tako su i ovdje vokativni oblici dosta rijetki: postoje primjeri samo za sg. imenica m. r. — e: *o(tb)če* Vat₄ 74c, P 113b, Ber 58d, Hrv 72b, Lab₁ 66b, Oxf₁ 51a, New 83b, Koph 66b, itd.; *druže* Vat₄ 74d, Nov 75d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Hrv 72c, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, itd.; — u: *c(êsa)ru* Vat₄ 76b, Roč 65b, Nov 77b, Vat₈ 86c, Ber 60b, Hrv 73d, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, New 85c, Lab₂ 52a, itd. — -i: *rav'vi* Vat₄ 74d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Hrv 72c, Oxf₁ 51b, Koph 66d, Lab₂ 50c, Vb₁ 78c, *ravvi* Oxf₂ 75d, *rab'bi* Senj 59b, na paralelnom mjestu Roč 63d, Lab₁ 66c, Vb₂ 80d imaju *učitelju*, a New 83d: *moistre*.

LOKATIV. U jednini su sljedeći gram. morfemi:

muški rod — ê: *mirê* Vat₄ 73d, Roč 63a, Nov 75a, Vat₈ 83c, Ber 58b, Hrv 71d, New 82c, Koph 65c, Oxf₂ 74d, P 112b, itd.; *dvorê* Vat₄ 75b, P 115a, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Koph 67b, Lab₂ 51a, *d'vorê* Roč 64c, Nov 76b, Oxf₂ 76c, Vb₁ 79a; *snê* Vat₄ 76a, Roč 65a, Vb₂ 82a, Lab₂ 51d, Koph 68b, Oxf₁ 52b, *s'nê* Ber 60a, Lab₁ 67d, Oxf₂ 77a, Vb₁ 79d; *m̃ntizê* Vat₄ 76c, gram. morfem -ê imaju Roč 65c, Nov 77c, Vat₈ 86c, Ber 60c, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, New 85c, Koph 68d, Vb₁ 80b, Vb₂ 82c, Senj 60d i P 117a; *grobê* Vat₄ 77a, Roč 66a, Nov 78a, Vat₈ 87b, Lab₁ 68d, Oxf₁ 53a, New 86b, Koph 69b, Lab₂ 52d...; — i: *dvori* Hrv 73a, New 84b, Vb₂ 81b, Senj 59d, *d'vori* Vat₈ 85b, Ber 59c; *sni* Nov 77a, P 116a, Hrv 73d, New 85a, Senj 60b, *s'ni* Vat₈ 86a; *grobi* Hrv 74c, Vb₂ 83b; — u: *domu* Vat₄ 73c, Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83b, Hrv 71d, New 82b, Koph 65b, itd.

ženski rod — i: *galilêi* Vat₄ 74b, Roč 63c, Nov 75b, Vat₈ 84b, Ber 58c, Hrv 72b, itd.; *godini* Nov 77d, P 117a, Vat₈ 86d...; *cr(̃)k(̃)vi* Vat₄ 75a, Nov 76a, Hrv 72d, Lab₁ 66d, Lab₂ 50d, P 114b, itd.; *nivi* Nov 76d, Ber 59d, Hrv 73c, New 84d, Oxf₂ 76d, Vb₁ 79c i Senj 60a; — ê: *glavê* Roč 65b, Vat₈ 86c, Koph 68c; *godinê* Vat₄ 76d, Roč 65d, *godênê* Oxf₂ 77d; *nivê* Roč 64d, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52a; — e: *nive* P 115b. Navedena su tri primjera jedina u kojima je potvrđen gram. morfem -ê u lok. sg. ž. r., znatno je učestaliji gram. morfem -i.

srednji rod — i: *c(êsa)r(̃)stvi* Vat₄ 74b, Roč 63b, Hrv 72b, Lab₂ 50a, Vb₁ 78a; *vskr'seni* Vat₄ 74b, Nov 75b, *vskrsnoveni* Hrv 72b, Lab₁ 66a... — ê: *selê* Vat₄ 75d, Vat₈ 85d, Koph 67d, Vb₂ 81d, dok Lab₂ 51c ima pogrešno *sêle* (Roč 64d, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52a imaju leksičku varijantu *nivê*, te P 115b *nive*); *c(êsa)r(̃)stvê* Nov 75b, P 113a, Vat₈ 84a, Ber 58c, Lab₁ 66a, Oxf₂ 75b...

U množini su sljedeći gram. morfemi:

muški rod — **eh**: *ljudeh'* Vat₄ 73c, Nov 74d, *ljudehь* Roč 62d, Vat₈ 83b, Hrv 71d, Koph 65b, Oxf₂ 74d, Vb₂ 79c, Senj 58c, P 112b; *d(ь)neh'* Vat₄ 77b, Nov 78b, *d(ь)nehь* P 118a, Hrv 74c, Oxf₁ 53a, Koph 69c, Oxf₂ 78b, Vb₂ 83b, Senj 61b; — **êh**: *oblacêh'* Vat₄ 75b, *oblacêhь* Roč 64b, Nov 76b, Lab₁ 67a, Koph 67b, Senj 59d, slično imaju i ostali; *ljudêhь* Ber 58a, New 82b, Lab₂ 49b, Vb₁ 77b; *d(ь)nêhь* Roč 66b, Lab₁ 68d, New 86c, Lab₂ 53a, *d'nêhь* Ber 61a, Vb₁ 80d; — **ih**: *oblacih'* Hrv 73a.

Za lok. pl. imenica ž. r. nema primjera u tekstu.

Srednji rod: Za lok. pl. imenica sr. r. u tekstu je potvrđen samo jedan primjer koji se u raznim misalima piše različito — **êh**: *čedêh'* Vat₄ 76b, gram. morfem **-êh** imaju: Roč 65b, Lab₁ 67d, Lab₂ 52a, Vb₁ 80a, Oxf₂ 77b; — **ih**: na paralelnom mjestu imaju morfem **-ih** Nov 77b, Ber 60b, Vat₈ 86b, Hrv 73d, New 85b, Vb₂ 82b, P 116b; — **eh**: na paralelnom mjestu ima **-eh**: Koph 68b, Senj 60c, dok Oxf₁ 52b ima kraticu pa se ne može odrediti gram. morfem.

U tekstu *Muke po Mateju* zabilježeno je svega nekoliko primjera za lok. pl., na temelju njih se može zaključiti sljedeće: Vat₄ još uvijek dobro čuva **-ehь** gdje se on prvobitno nalazio: v *ljudeh'* 73c, *po treh' d(ь)neh'* 77b, a **-êhь** također: *oblacêh'* 75b, *čedêh'* 76b, dok su u drugim misalima gram. morfemi **-ihь** ili **-ehь** s obzirom na to na kojem su području pisani tj. ikavskom ili ekavskom, primjerice: *na oblacih'* Hrv 73a, *na oblacehь* New 84b, *na čedih'* Nov 77b, Vat₈ 86b, Ber 60b, Hrv 73d, New 85b, Vb₂ 82b i P 116b, dok Koph 68b ima na *čedehь*, a Senj 60c na *čedehь*. Oni misali koji su skloni pisanju *ê* na mjestu gdje prvobitno nije bio, pišu ga i ovdje: v *ljudêhь* Lab₂ 49b, Vb₁ 77b, *po trêh'* Oxf₁ 53a, Koph 69c, P 118a, Vb₁ 80d, Senj 61b. Na temelju teksta *Muke po Mateju*, iako je malen broj primjera, može se potvrditi mišljenje da je refleks **-ehь** češći u tekstovima s ekavskog područja, odnosno **-ihь** u tekstovima s ikavskog područja.

INSTRUMENTAL. U jednini su gram. morfemi:

muški rod — **em**: *nožem'* Vat₄ 74d, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, *nožemь* Roč 64a, Nov 76a, Vat₈ 84d, Ber 59a, Hrv 72d, New 83d, itd.; *eremiem'* Vat₄ 75d, Nov 76d, *eremiemь* Vat₈ 85d, Oxf₁ 52a, Koph 67d, Lab₂ 51c, Oxf₂ 76d, itd.; — **om**: *ĵemunom'* Vat₄ 75d, *ĵemunomь* Roč 64d, Vat₈ 85d, Oxf₂ 76d, Vb₁ 79c, itd.

ženski rod — **ju**: *l̆stiju* Vat₄ 73c, *lastiju* Roč 62d, Nov 74d, P 112a, Vat₈ 83b, Hrv 71d, New 82b, Koph 65b, Vb₂ 79c, itd.; *žl'čiju* Vat₄ 76c, Ber 60b, Koph 68c, *žlčiju* Roč 65c, Vat₈ 86c, Hrv 74a, Lab₂ 52b, itd.; — **oju**: *kletvoju* Vat₄ 75c, Nov 76c, P 115a, Hrv 73b, New 84c, Lab₂ 51b, Oxf₂ 76c, Vb₂ 81c,

Senj 59d, itd.; *hlamidoju* Vat₄ 76b, Hrv 73d, Lab₁ 68a, New 85b, Koph 68c, Lab₂ 52a, Oxf₂ 77b, itd.; — **ēju**: *plaćeniceju* Vat₄ 77a, Roč 66a, Lab₁ 68d, Koph 69b, Lab₂ 52d, itd. Za *instrumental sg. imenica sr. r.* pronađen je pr. **-em**: *oružiem'* Vat₄ 74d, Oxf₁ 51b, *oružiemъ* Roč 63d, Nov 75d, Vat₈ 84c, Hrv 72c, itd.

U množini su sljedeći gram. morfemi:

muški rod — **-i**: *uč(e)n(i)ki* Vat₄ 74a, Vat₈ 83d, Ber 58b, New 82d, Lab₂ 49d, Vb₁ 77d, Vb₂ 79d, itd.; — **mi**: *d(ь)n(ь)mi* Vat₄ 75a, slično imaju Roč 64b, Ber 59b, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, Koph 67a, Lab₂ 50d, dok ostali imaju lok. pl.: *d(ь)neh'* Nov 76b, *d(ь)nehъ* P 114b, itd.; *ljud'mi* Vat₄ 76b, Oxf₁ 52b, Lab₂ 52a, Oxf₂ 77b, Vb₁ 79d, itd.; — **ami**: *slugami* Vat₄ 75a, Roč 64a, Nov 76a, P 114b, Vat₈ 85a, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, itd.

ženski rod — **ami**: *dr'kolami* Vat₄ 74d i 75a, *drkolami* Roč 64a, Nov 76a, P 114b, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51c, New 83d, Koph 66d, Lab₂ 50d, itd. Imenica *drъkolъ* (*fustis*) ili *drъkolъ* (*lignum*) u staroslavenskim je kanonskim spomenicima muškog roda, dok je u tekstovima hrvatske redakcije promijenila rod, tj. ponaša se kao imenica ženskoga roda, kao i u ovom primjeru. Tako se i u Građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* nalaze primjeri: *dr'kolami Brevijar Novljanski II* 461b, *Brevijar Vida Omišljanina* 239c, *Pašmanski brevijar* 216d.⁴⁴ — *glavami* Vat₈ 86d, New 85d, Koph 68d, Oxf₂ 77c, itd.; *stražami* Vat₄ 77b, Hrv 74d, Lab₁ 69a, Oxf₁ 53b, New 86c, Koph 69c, Oxf₂ 78b, itd.

U tekstu *Muke po Mateju* nema potvrde za *instrumental plurala srednjeg roda*. U *instrumentalu singulara imenica m. r.* (glavna promjena) u staroslavenskom su književnom jeziku postojala dva gram. morfema: **-om** za nepalatalne osnove i **-em** za palatalne. Oni su potvrđeni i u *Muci po Mateju*. U *instrumentalu sg. ž. r.* javljaju se gram. morfemi **-ju** (uglavnom riječi koje su pripadale nekadašnjim konsonantskim i *i-osnovama*), i **-oju**, **-ēju** (riječi koje su pripadale *a-osnovama*). U množini su za m. r. gram. morfemi **-i**, **-mi** i **-ami**, te za ž. r. **-ami**.

DVOJINA. U tekstu *Muke po Mateju* očuvani su neki oblici dvojine imenica — *muški rod* — NOM. DU.: *pristupista dva lъžna svêdêtela* Vat₄ 75a, i svi ostali misali imaju dual; *razboinika propetaê s nim' ponošašeta emu* Vat₄ 76d, Koph 68d, Lab₂ 52c; — GEN. DU.: *i mati s(i)nu zavêdêovu* Vat₄ 77a, i svi drugi

⁴⁴ riječ *drъkolъ* je s leksičkog gledišta vrlo zanimljiva: u literaturi se uzima kao moravizam, v. A. C. Л ъ в о в, *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*, Москва 1966.

imaju isto; — AK. DU.: *dva razbojnika* Vat, 76c, Hrv 74a, Lab₁ 68b, Oxf₁ 52c, Lab₂ 52b, Oxf₂ 77c, itd.; *·bĩ·(=12) leŕiona* Vat₄ 74d, Nov 76a, Vat₈ 84d, Lab₂ 50c.; *oba s(i)ni* Vat₄ 74c, Nov 75c, Vat₈ 84b, Ber 58d, Hrv 72b., dok Roč 63c i Oxf₁ 51a imaju acc. pl. *oba s(i)na*; — LOK. DU.: *po dvojju d(ǃ)nu* Vat, 73c, Hrv 71d, Lab₂ 49b, Oxf₂ 74c, Vb₂ 79c, itd.; — INSTR. DU.: *uč(e)n(i)koma* Vat₄ 74a, Roč 63a, Nov 75a, Hrv 72a, Lab₂ 49d, Vb₁ 77d, Vb₂ 79d i ostali misali imaju dual, osim Ber 58b: *uč(e)n(i)ka* i Senj 58d: *učen(i)ki; tr'mi d(ǃ)n(ǃ)mi* Vat₄ 75a.

ženski rod: očuvan je samo akuzativ i lokativ dvojine, i to u nekoliko primjera: *lanitê* Vat, 75b, P 115a, Roč 64c, Nov 76b, Lab₁ 67a, Vb₂ 81b, a ostali misali imaju akuzativ plurala: *laniti* Vat₈ 85b, Ber 59c, Vb₁ 79a, Oxf₁ 51d, Oxf₂ 76b, Senj 59d, jedino Hrv 73a ima: *lanitu*, a New 84b, Koph 67b i Lab₂ 51a imaju *lanite*; *rucê* Vat₄ 76b, Roč 65b, Nov 77b, Vat₈ 86b, Lab₁ 67d, Oxf₁ 52b, Koph 68b, Oxf₂ 77b, Vb₁ 79d, Senj 60c, P 116a, a ostali imaju akuzativ plurala: *ruci* (osim New koji nema navedenu riječ); *rucê* Roč 63d, Nov 75d, P 114a, *r(u)cê* Vat₈ 84c, Ber 59a, Lab₁ 66b, Oxf₁ 51b, New 83c, Koph 66c, Vb₁ 78c, a ostali imaju akuzativ plurala;

druzi že po lanitama biêhu i - lokativ duala Nov 76b, Vat₈ 85b, Hrv 73a, Oxf₁ 51d, Vb₂ 81b, Senj 59d, slično imaju Ber 59c, Oxf₂ 76c, P 115a, dok New 84b ima: *po lanitami*, a Vat₄ 75b, Lab₂ 51a, Vb₁ 79a imaju: *po licu*, a ostali nemaju navedenu riječ, tj. Roč, Lab₁ i Koph.

srednji rod: dvojina je očuvana samo u primjeru *očesa* (nom.) Vat, 74c, Roč 63d, Nov 75d, P 114a, Vat₈ 84c, Hrv 72c, Senj 59b, itd.

Zaključak: O deklinaciji imenica u tekstu *Muke po Mateju* može se zaključiti sljedeće: za sva tri se roda očuvala glavna promjena, i to i palatalne i nepalatalne osnove, dok su za ostale promjene očuvani samo neki ostaci, primjerice: *u-osnove* za m. r. (*v domu* Vat₄ 73c...), *i-osnove* za ž. r., te od konsonantskih *r-osnove* ž. r. (*mati* Vat₄ 77a, Roč 66a...), *s-osnove* sr. r. (*têlesa* Vat₄, 77a, Nov 77d...), *n-osnova* m. r. (*dvojju d(ǃ)nu* Vat₄ 73c..., *po vse že d(ǃ)ni* Vat₄ 75a...), *n-osnova* sr. r. (*podobna vr(ê)mene* Vat₄ 73d...).

Iz imenskih oblika u *Muci po Mateju* može se zaključiti sljedeće: 1. u imenskim oblicima nema ni izdaleka toliko inovacija kao primjerice u fonologiji, 2. među pojedinim kodeksima nema tako velike raznolikosti kao u fonologiji, tj. uglavnom se svi slažu u čuvanju starijih oblika, dok se inovacije uvode tu i tamo u mlađim kodeksima.

PRIDJEVI I ZAMJENICE

U staroslavenskom su književnom jeziku postojale dvije deklinacije pridjeva: neodređena i određena. Neodređeni su se pridjevi mijenjali po nominalnoj promjeni, a određeni su na taj nominalni oblik dodavali oblike anaforičke zamjenice. U današnjim slavenskim jezicima nominalni su oblici u množini nestali, a očuvali su se u jednini u hrvatskom, češkom i ruskom jeziku (a za nom. i akuz. i u drugim slavenskim jezicima). Drugdje je prevladala složena pridjevska promjena.

U hrvatskom se književnom jeziku razlika između određenih i neodređenih oblika pridjeva čuva u nastavcima nom. (akuz.) i vok. sg. m. r. i gen. (ak.), dat. i lok. sg. m. i sr. Zamjениčki oblici u tekstovima hrvatske redakcije čuvaju dosta starine. Tako npr. Dragica Malić za zamjenice u tekstu *Povaljske listine* kaže: »Među zamjenicama sačuvano je mnogo starine i u leksičkom izboru i u gramatičkim oblicima. Što se tiče leksičkog izbora, očita je knjiška upotreba zamjenice *azъ* (...) pored *ê* (...) i odnosnih *iže*, *jaže*, *ježe* (...). Od gramatičkih oblika najviše se starine sačuvalo u ličnih i pokaznih zamjenica.«⁴⁵

Josip Tandarić je na temelju hrvatskoglagoljskih ritualnih tekstova zaključio: »Ako usporedimo čuvanje starih oblika u deklinaciji imenica i u deklinaciji zamjenica, lako ćemo zapaziti da je deklinacija zamjenica pretežno sačuvala stare oblike. Nema ni kod imenica izrazito mnogo inovacija, ali je velikim dijelom deklinacija imenica u staroslavenskom i u hrvatskom jednaka. Deklinacija zamjenica – onako kako je ovdje očuvana – nosi mnogo više obilježja starine, i upravo u tim osobinama koje su se već znatnije razlikovale od stanja u hrvatskom jeziku kao da se odražava crkvenoslavenska norma hrvatske redakcije.«⁴⁶

Zamjениčki su oblici u tekstu *Muke po Mateju* također očuvali dosta starine, što će se vidjeti iz navedenih primjera. Kako pridjevi i zamjenice imaju sličnu deklinaciju, obično se obrađuju zajedno, osim osobnih zamjenica koje se obrađuju zasebno.

DEKLINACIJA — NOMINATIV SINGULARA. Primjeri za nom. sg. pridjeva: *počto gibelъ siê murnaê* New 83c i Koph 65c (ostali nemaju leksem); *D(u)hъ bo bьd'r' est' Vat*, 74c, *badarъ* Nov 75c, P 113/114, Ber 58d, Koph 66c, Lab₂ 50b, Vb₁ 78b, *gotovъ* Roč 63d, Lab₁ 66b, Vb₂ 80c, *priprav(a)nъ* Senj 59b; *i s*

⁴⁵ D. M a l i ć, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Zagreb 1988, 112/113.

⁴⁶ J. T a n d a r i ć, *Glagoljaški ritual*, Doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb 1978, 138.

nim' narod' mnog' Vat₄ 74d, mnogъ Roč 63d, Nov 75d, Ber 59a, Hrv 72c.; I se opona cr(ь)k(ь)venaê razdrê se Vat₄ 76d, Roč 65d, Nov 77d, Hrv 74b, Lab₁ 68c, New 86a, Vb₂ 83a, i drugi, osim Lab₂ 52c crikvena, te Oxf₂ 77d crêkvena; budet' poslêdnaê lbst' Vat₄ 77b, Roč 66b, Lab₁ 68d, Koph 69c, Vb₂ 83b, i drugi, osim: Nov 78b, P 118a, Ber 61a, New 86c, Oxf₂ 78b, Senj 61b: poslêdna. Iz navedenih primjera očito je da se u našem tekstu kod pridjeva još uvijek dobro čuvaju elementi sufiksarno morfematskog sustava staroslavenskoga književnog jezika, dok su alternacije tih elemenata s onim razvijenim u čakavštini još uvijek rijetka pojava, u pr.: cr(ь)k(ь)venaê / crikvena, poslêdnaê / poslêdna.

Upitno-odnosna zamjenica se u tekstu *Muke po Mateju* javlja u tri oblika: *čto*, *ča* i *što*, međutim, primjeri za nominativ su dosta rijetki, znatno je češći akuzativ, pa se može pretpostaviti da je isti bio i nominativ. Najčešći je oblik *čto*, dok se *ča* nalazi samo u New (nekoliko puta) i Hrv (jedanput), a oblik *što* također samo u jednom primjeru iz Hrv. Primjeri: *čto oče trêbuem' svêdêtel' Vat₄ 75b*, svi ostali misali imaju isto, osim New 84b: *ča; eže est' rekomoe selo křvi Vat₄ 75d*, svi drugi imaju isto (Oxf₂ 76d: *êže*), te Hrv 73c: *ča*.

Prema staroslavenskom *kъto* u našem tekstu dolazi uvijek *kto* ili *k'to*: *kto est' iže te udari Vat₄ 75b, Hrv 73a, Lab₁ 67a, Koph 67b*, ili grafijska varijanta *k'to Vat₈ 85b, Ber 59c, Oxf₁ 51d*, itd., na paralelnom mjestu jedino New 84b ima *gde*. U neliturgijskim tekstovima prevladava upotreba oblika *gdo*, dok *kto* dolazi u tekstovima koji su jače impregnirani staroslavenskim jezičnim osobinama.

Relativno-upitna zamjenica *iže lježe ljaže* se u misalima najčešće javlja u tom obliku, osim u Hrv, New i Senj koji češće imaju oblik *ki /ko /ka*, i to redovito kratki oblik. Primjeri: *iže omoči sь mnoju Vat₄ 74a*, svi drugi imaju isto, osim Hrv 72a i Senj 58d koji imaju *ki; êže za vi i za mnogie Vat₄ 74a/b*, isto imaju i ostali, osim Hrv 72a koji ima *ka; êže si na te svêdêtel'/stvujut Vat₄ 75b*, svi ostali imaju isto (Oxf₁ 51c: *iže*, Nov 76b, P 114b i Senj 59c: *êkože*), a Hrv 73a: *ka*.

Primjeri za pokazne zamjenice: *gibêl' siê Vat₄ 73c* i drugi; *muro sie Vat₄ 73d*, itd.; *se est' têlo moe Vat₄ 74a*, itd.; *se bo est' čaša křvi moee Vat₄ 74a*, itd.; *sa reče Vat₄ 75a, Hrv 73a, Oxf₁ 51c, Lab₂ 50d*, itd., samo Ber 59b ima se i Koph 67a *si* – dubleta *si* (po principu *ki <kъ + i> kyi*) za m. r. nastala je vjerojatno radi stvaranja opreke prema ž. r.: *sa (<siê): sa (<sъ) m. r.*

Ber ima tri puta potvrđen oblik *sъ*, a svi ostali *sa: iliju zovet' sa Vat₄ 76d, Ber 60c: sь; s(i)нъ b(o)ži sa bê Vat₄ 77a, Ber 60d: sь; sa pristupl' k pilatu Vat₄*

77a, Ber 60d: *sb*, što je još jedna potvrda za nesigurnost pisara Ber misala, o kojoj je već bilo govora, tj. kolebanju između *a* i *b*.

GENITIV. U *Muci po Mateju* najčešći su gram. morfemi u gen. sg. m. i sr. r. oni koji pripadaju staroslavenskom književnom jeziku: *-ago*, *-ego*, dok se gram. morfem *-oga*, *-ega* nalazi samo u Hrv. Primjeri: *arhierêê naricaemago* Vat₄ 73c, Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83b, itd., osim Koph 65b: *naricaemi* i P 112a koji ima kraticu, te Lab₁ i Oxf₁ koji nemaju navedeni primjer; *simuna prokaženago* Vat₄ 73c, isto imaju svi ostali, osim Hrv 71d: *prokaženoga* (New i Senj imaju kraticu, a Lab₁ i Oxf₁ nemaju primjer); *mura mnogocên'nago* Vat₄ 73c, isto imaju i ostali misali: Ber 58a, New 82b, itd., osim Hrv 71d: *mnogocên'noga* (Vb₂ Lab₁ i Oxf₁ nemaju primjer); *novago zavêta* Vat₄ 74a, isto imaju i ostali, osim Senj 58d koji ima kraticu i Lab₁ i Oxf₁ koji nemaju primjer; *ot sego ploda loznago* Vat₄ 74b, svi drugi imaju isto, osim Lab₁ i Oxf₁ koji nemaju primjer; *s(i)nъ b(og)a živago* Vat₄ 75b i ostali imaju isto, osim New 84b i Koph 67b koji imaju nominativ: *s(i)nъ b(o)ži* i Lab₁ i Oxf₁ koji imaju kraticu.

Pregled genitivnih oblika pridjeva pokazuje da su u tekstu *Muke po Mateju* dosljedno očuvani gram. morfemi iz staroslavenskoga književnog jezika: *-ago*, *-ego* u svim misalima, pa čak i u Hrv koji ima samo dva pr. s mlađim sufiksom *-oga* a sedam pr. s *-ago*, npr.: *novago zavêta* Hrv 72a, *ploda loznago* 72b, *s(i)nъ b(og)a živago* 73a, *s(i)na č(lovêčъ)skago* 73a...

Potvrđen je samo jedan pr. za nekontrahirani oblik genitiva za ž. r., i to samo u nekim kodeksima: *krъvi moe* koji imaju Vat₄ 74a, Roč 63b, Koph 66a, dok Lab₂ 49d ima kontrahirani oblik: *moe*, a ostali imaju nominativ: *krъъ moê* (Lab₁ i Oxf₁ nemaju primjer).

Gram. morfem *-oe* potvrđen je u primjeru: *Ot šestoe že godini ...do devetoe godini* Vat₄ 76d, Roč 65d, Nov 77d, Ber 60c, Hrv 74b, Lab₁ 68b, P 117a, itd., jedino Koph 69a ima *do devete godini*, isti su oblici potvrđeni i u *Petrisovu zborniku*.

Genitiv posvojnih zamjenica m. i sr. r. *moi*, *tvoi* i *svoi* najčešće dolazi u nekontrahiranom obliku: *o(tъ)ca moego* Vat₄ 74b, isti nekontrahirani oblik imaju i svi ostali misali: Roč 63b, Nov 75b, P 113a, Vat₈ 84a, Hrv 72b ... jedino i u ovom primjeru manjka tekst u Oxf₁ misalu; *o(tъ)ca moego* Vat₄ 74d, Koph 66d, Lab₂ 50c, Oxf₂ 76a, dok New 83d ima *moga*.

U hrvatskoglagojskim se liturgijskim kodeksima uglavnom čuvaju nekontrahirani oblici pridjeva, brojeva i participa. To potvrđuje i J. Vrana za evanđelistar najstarijega hrvatskoglagojskog misala u kojem se takvi oblici čuvaju

»..gotovo u istom opsegu kao i u stsl. evanđeljima.«⁴⁷

Za razliku od stanja u našim misalima, Eduard Hercigonja je utvrdio da je u genitivnim oblicima *Petrisova zbornika* (slično je u ostalim neliturgijskim kodeksima mlađeg tipa, tj. od 14. do prvih desetljeća 16. st.) prisutno »...intenzivno previranje, sukobljavanje arhaičnog i mlađeg sufiksalnog stanja...«⁴⁸

DATIV. Dativni su oblici pridjeva i zamjenica (osim osobnih zamjenica) u tekstu iznimno rijetka pojava: potvrđen je samo jedan primjer: *pon'tskomu pilatu* Vat, 75c, ostali misali imaju razne varijante navedene riječi, ali uvijek isti gram. morfem *-omu*: *puntanskomu* Roč 64c, Vb₂ 81c, *puntaskomu* Nov 76c, P 115b, *pon'tin'skomu* Vat, 85c, *pun'tins'komu* Vb₁ 79b, itd. Stariji oblik sa završetkom *-umu*, za koji J. Vrana navodi da je u evanđelistaru Vat, još uvijek dobro očuvan, ovdje nije potvrđen.

AKUZATIV. U akuzativu su zabilježeni u m. i sr. r. oblici koji su jednaki nominativu (neživo) ili oni koji su jednaki genitivu (živo). Primjeri: *dêlo bo dobro* Vat, 73d, Roč 62d, Nov 74d, Vat, 83c, Hrv 71d, New 82c, Koph 65c, itd.; *v' platno čisto* Oxf₁ 53a, New 86b, isti oblik imaju svi ostali misali osim Vat, 77a, Koph 69b, Lab₂ 52d, koji imaju instrumental: *plačniceju čistoju; s(i)na č(lovčč)skago* Vat, 75b, Hrv 73a, Vb₂ 81b, itd.; *edinogo svezanago* Vat, 76a, Lab₂ 51c/d, dok Hrv 73c ima *edinogo svezanoga*, a ostali misali: *edinogo ot svezanih'* npr. Roč 65a, Nov 77a, itd. U jednom primjeru potvrđen je gram. morfem: *-oe* za sr. r.: *uho desnoe* Roč 64a, New 83d, Koph 66d, Oxf₂ 76a, *des'noe* Vat, 84d, Vb₁ 78c, a ostali nemaju navedenu riječ.

Primjeri za posvojne zamjenice: *na têlo moe* Vat, 73d, Nov 74d, Vat, 83c, Koph 65c, Oxf₂ 74d, Vb₁ 77c, itd.; *nož' tvoi* Vat, 74d, Nov 76a, Oxf₁ 51b, ostali imaju oblik *tvoi*, osim Roč 64a, Hrv 72d, Lab, 66c, Koph 66d koji imaju leksičku varijantu *nožb svoi*.

Primjeri za upitno-odnosnu zamjenicu: *i eže stvori siê v pamet'* Vat, 73d, isto imaju Koph, Lab₂ i Vb₂, dok na istom mjestu imaju *čto*: Roč 63a, Nov 75a, Ber 58b, Hrv 71d, Oxf₂ 74d, Senj 58c, P 112b ili *č'to* Vat, 83c, *č'bo* Vb₁ 77c, dok jedino New 82c ima čakavski oblik *ča*; *č'to mi hočete dati* Vat, 73d i ostali imaju isto, s tim da Vat, 83c piše: *č'bo*, a Vb₁ 77c: *č'to*, dok New 82c i ovaj put

⁴⁷ J. V r a n a, *Najstariji hrvatski...*, 39.

⁴⁸ E. H e r c i g o n j a, *Tendencije dijakronijskog razvitka fleksije pridjeva i zamjenica u jeziku hrvatskoglagoljskih zborničkih tekstova 15. stoljeća*, *Filologija* 11, Zagreb 1982-83, 17.

ima *ča*; *druže dr̃zai na neže esi prišl'* Vat₁ 74d, ostali misali imaju *čto*, dok Hrv 72c ima *što*, a New 83d ima *načь* (Vb₂ 80d i Oxf₁ 51b se slažu s Vat₁).

Karakteristični čakavski oblici zamjenica *zač'* i *nač'*, u kojima je došlo do apokope fonema *-a* zbog povezivanja zamjениčkog oblika s prefiksom, potvrđeni su u New i Koph: *B(ož)e B(ož)e moi zač' si me ostavilь* New 86a, ostali kodeksi imaju na istom mjestu: *vskuju* npr. Vat₁ 76d, Roč 65d, Hrv 74b, Lab₁ 68b, itd.; *Kako ubo s'budut se knigi êko tako podobaet' biti* Vat₁ 74d i svi ostali, a Koph 66d: *zač'*; *Druže načь esi prišalь* New 83d, svi drugi misali na paralelnom mjestu imaju: *na neže* npr. Vat₁ 74d ili *na čto* npr. Lab₁ 66c.

U akuzativu su česti primjeri zamjenica bez početnoga *-o*, što se može objasniti činjenicom da su zamjenice i prijedlozi često činili jednu izgovornu cjelinu. U tekstu *Muke po Mateju* nalazi se samo jedan takav primjer: *v no vr(ême)* Roč 62c, Nov 74d, Ber 58a, Hrv 71c, New 82b, svi ostali imaju slično, s tim da u Lab₁ i Oxf₁ manjka taj dio teksta.

U akuzativu sg. ž. r. kod pridjeva i zamjenica potvrđeni su staroslavenski sufiksi *-uju*, *-uju*, te mlade *u*, *-ju*, npr.: *v' vasь naricaemuju et'simaniju* Vat₁ 74b, Nov 75c, P 113b, Vat₃ 84b, Ber 58d, Hrv 72b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, New 83b, Lab₂ 50a, Oxf₂ 75c, Vb₂ 80b, Senj 59a, dok Roč 63c ima *naricaemiju*, Koph 66b: *naricaemoju*, a Vb₁ 78a: *naricaemu*; *Togda raspeše s nim' i dva razboinika edinago o desnuju a drugago o šujuju ego* Vat₁ 76c, u primjeru: *desnuju* gram. morfem *-uju* ima Nov 77c, Vb₁ 80b, Vb₂ 82c, Senj 60d, dok ostali imaju *-uju*: P 117a, Roč 65c, Ber 60c, Hrv 74a, itd., *o šuju* ima Roč 65c, Nov 77c, Vat₈ 86d, Ber 60c ... samo Koph 68d ima *o šuju*; *v goru elion'skuju* Vat₁ 74b, Lab₂ 50a, *elionskuju* Koph 66a, *elion'sku* Hrv 72b, a svi ostali imaju leksičku varijantu *maslinskuju*: Roč 63b, Lab₁ 66a, itd. (Oxf₂ 75b: *mas'lin-skoju*); *cr(ь)k(ь)вь b(o)žiju* Vat₁ 75a, Ber 59b, Hrv 73a, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, Oxf₂ 76b, itd.; *ženu siju* Vat₁ 73d, Roč 62d, Vb₁ 77c, Vb₂ 79c, itd.

LOKATIV. U m. i sr. r. redovito se javlja gram. morfem *-om* /em: *v' vsem' mirê* Vat₁ 73d, *v' vsemь* Roč 63a, *va vsemь* Nov 75a, P 112b, Senj 58c, itd.; *v novêem' svoem' grobê* Vat₁ 77a, *v grobê svoem' novêemь* Roč 66a, *v grobê svoemь noviemь* Nov 78a, *v' g'robê svoemь noveemь* Ber 61a, *v grobê svoemь novê* Oxf₂ 78a... Kod posvojnih zamjenica redovito dolaze nekontrahirani oblici: *moem'* Vat₁ 74b, Ber 58c, Oxf₁ 51a... *svoem'* Vat₁ 77a, Roč 66a, Oxf₁ 53a ...

INSTRUMENTAL. U instrumentalu je sg. pridjeva m. r. došlo do miješanja pridjevskih i zamjениčkih sufiksa, pa je tako, pored uobičajenog *-im*, potvrđen i

-em, što je nastalo analogijom prema sufiksu -êmb kod nepalatalnih zamjeničkih oblika, koji je također potvrđen u tekstu *Muke po Mateju* u jednom primjeru iz Koph. U jednom primjeru zabilježen je i -om – ostatak nominalne pridjevske deklinacije. Za usporedbu se može navesti da je u *Kolunićevu* i *Vinodolskom zborniku* uobičajen gram. morfem -im, dok se gram. morfem -em nalazi u *Petrisovu zborniku*, a ponekad i u *Vinodolskom*. Primjeri: *sb is(u)s(o)m' galilêskim' Vat₄ 75b*, svi ostali kodeksi imaju isti gram. morfem, s nekim grafijskim varijantama: *galilêskimъ Roč 64c*, *galêiskimъ Hrv 73a*, *galilêiskimъ Ber 59c* i *Vb₁ 79a*, itd.; *zaklinaju te b(ogo)mb živim' Vat₄ 75b*, *Vb₂ 81b*, *živimъ Roč 64b*, *Nov 76b*, *P 114b*, *Vat₈ 85b*, *Hrv 73a*, itd., samo Koph 67b ima *živêmb*; *gl(a)som' veliem' Vat₄ 76d*, ostali imaju isto, osim *Hrv 74b* i *New 86a* koji imaju pomlađeni oblik ovog pridjeva: *velikimъ*, te *Oxf₁ 52d: veliim' i* slično *Lab₂ 52c: veliimъ*; *gl(a)som' veliem' Vat₄ 76d*, ostali imaju isto, osim *New 86a: velikimъ* i *Lab₂ 52c: veliimъ*; *sb is(u)s(o)m' nazaraninom' Vat₄ 75c*, svi ostali imaju isti gram. morfem. Za ž. r. pronađen je samo jedan primjer sa starijim sufiksom -uju: *odêše i hlamidoju črvlenoju Vat₄ 76b*, *Nov 77b*, *Oxf₁ 52c*, *New 85b*, itd.

MNOŽINA – NOMINATIV I AKUZATIV. U tekstu *Muke po Mateju* nema primjera za nominativ i akuzativ pl. za sr. r. U ž. r. nominativ i akuzativ pridjeva imaju uvijek gram. morfem iz staroslavenskoga jezičnog sustava: -ie, a kod zamjenica: -e. Primjeri: *ovce stadnie* (nom. pl.) *Vat₄ 74b*, *Roč 63c*, *Lab₁ 66a*, *Vb₂ 80b*, *Senj 59a*, *P 113b*, itd.; *knigi pr(o)r(o)č(b)skie* (nom. pl.) *Vat₄ 75a*, *Hrv 72d*, *Lab₂ 50d*, itd.; *ženi mnogie* (nom. pl.) *Vat₄ 77a*, *Hrv 74c*, *Lab₁ 68c*, *Oxf₁ 53a*, *Koph 69b*, itd.; *rizi svoe* (ak. pl.) *Vat₄ 75b*, *Lab₁ 67a*, *Hrv 73a*, *Oxf₁ 51d*, *New 84b*, *Vb₂ 81b*, itd. U m. r. su primjeri za nominativ, s dva gram. morfema: -ie i -i: *starêšini ljud'skie Vat₄ 73c*, *Nov 74d*, *Hrv 71d*, itd.; *voini jemunovi Vat₄ 76b* i ostali imaju slično, osim *Koph 68b* koji ima leksičku varijantu *pilatovi*, te *Hrv* koji izostavlja navedenu riječ.

GENITIV I LOKATIV. Najčešći je gram. morfem u *Muci po Mateju* -ih, međutim još uvijek se čuva i stariji -êh. Primjeri se odnose na m. i sr. r.: *čedêh' naših' Vat₄ 76b*, svi ostali kodeksi imaju isti gram. morfem: *Vat₈ 86b*, *Ber 60b*, *Lab₁ 67d*, *Oxf₁ 52b*, *Koph 68b*, *Lab₂ 52a*, itd.; *starêšin' ljud'skih' Vat₄ 74d*, svi ostali tekstovi imaju gram. morfem -ih: *Roč 63d*, *Nov 75d*, *Hrv 72c*, *New 83d*, *Koph 66c*, itd.; *oblacêh' n(e)b(e)s(b)kihъ Vat₄ 75b*, i svi ostali kodeksi imaju gram. morfem -ih: *Roč 64b*, *Nov 76b*, *Hrv 73a*, *New 84b*, osim *Oxf₂ 76b* koji ima: *n(e)bescêhъ*; *ot onêh' Vat₄ 75c*, *Ber 59c*, *onêhъ Lab₁ 67a*, *Koph 67c*, *Lab₂ 51b*, *Vb₂ 81c*, *ovêhъ Oxf₂ 76c* i *Oxf₁ 51d*, dok svi ostali imaju gram. morfem

-ih: Nov 76c, P 115a, Vat₈ 85c, Hrv 73b, New 84c itd. (jedino Roč ima kraticu, pa ne možemo odrediti gram. morfem).

DATIV. U primjerima za dat. pl. kod pridjeva i zamjenica uvijek je isti gram. morfem: -im: *svoim'* Vat₄ 73c, *svoimь* Nov 74d, Vat₈ 83b, Hrv 71c, itd.; *mnom'* Vat₄ 77a, svi ostali misali imaju isti gram. morfem: Roč 66a, Vat₈ 87a, New 86b, Oxf₂ 78a, itd.

INSTRUMENTAL. U instrumentalu prevladava gram. morfem -imi, pored -êm' i -êmi: *vsêmi* Vat₄ 75b, Roč 64c, Lab₁ 67a, Koph 67b, Lab₂ 51a, Vb₂ 81b; *svoimi* Vat₄ 76c, Lab₁ 68b, Oxf₁ 52c, New 85d, itd.; *lažnimi* Roč 64b, Nov 76a, Vat₈ 85a, itd.; *mnozimi* Roč 64b, P 114b, Ber 59b, itd.; *mnozêm'* Vat₄ 75a, *s mnozêmi* Lab₁ 66d, Oxf₂ 76b, Vb₂ 81a, *lž'nêm'* Oxf₁ 51c.

OSOBNNE ZAMJENICE. Osobna se zamjenica za I. l. sg. javlja uvijek u svim misalima u starijem obliku *azь*, (s grafijskom varijantom *az'*), osim u New koji ima i mlađi oblik: *ê: što mi hoćete dati i az' vam' prêdamь i* Vat₄ 73d, *azь* Koph 65c, Oxf₂ 74d, Vb₁ 77c, Vb₂ 79d, itd., iznimka je jedino New u kojem je i ovaj put zabilježen mlađi oblik: *ê: Ča mi hoćete dati da ê vamь predam' i* New 82c; *naćeše g(lago)lati kьždo ihь eda az' esm' Vat₄ 74a, azь* Roč 63b, Nov 75a, Vat₈ 83d, Ber 58c, iznimka je opet New 82d: *ê: Otvečav že ijuda prêdavi ego reče eda az' esm' rav'vi* Vat₄ 74a, *azь* Roč 63b, Nov 75b, Vat₈ 84a, Vb₂ 80a, Senj 58d, te New 82d koji opet ima: *ê*. Navedena su tri primjera jedina u kojima je prisutna opozicija *azь / ê*, dok u ostalim primjerima i New ima *azь: obaće ne êkože az' hoćju na êkože ti hoćeši* Vat₄ 74c, Nov 75c, Ber 58d, Hrv 72c, Oxf₁ 51a, itd.; *da imь znamenie g(lago)le egože az' lobžju ta est' imête i* Vat₄ 74d, Nov 75d, Ber 59a, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, *azь* Roč 63d, New 83d, itd.

U genitivu i akuzativu zabilježeni su ovi oblici: *mene, tebe*, te akuzativno *me: mene že ne vsьgda imête* Vat₄ 73d, Hrv 71d, New 82c, Vb₂ 79d, itd., jedino Vb₁ 77c (kao i u svim ostalim primjerima) ima *menê*. Sličan se oblik nalazi i u *Korizmenjaku Kolunićeva zbornika: tebê*. »Radi li se o miješanju fonema *ê* i *e* (što bi onda bila nova potvrda da su naši glagoljaši doživljavali *ê* kao glas e- tipa) ili je to genitivno/akuzativno *ê* posljedica kakvih izjednačivanja (npr. prema lokativu), teško je reći.«⁴⁹ S obzirom da se u *Muci po Mateju* oblik *menê* (kao i dva primjera za *tebê*) nalazi u Vb₁ misalu, za koji je inače karakteristično pisanje *ê* na mjestu *e* (u tekstu *Muke po Mateju* čak 22 primjera: *i privali kamêns vêli* 80d, *s'vêzana* 79b, *etêro* 79c, *potrêse se* 80c...), možda se može zaključiti da je ovdje riječ o miješanju fonema *ê* i *e*. U primjeru: *Po*

⁴⁹ Stj. D a m j a n o v i ć, *Tragom jezika...* 115.

vse že d(ь)ni vь vasь sêdêh' uče v cr(ь)k(ь)vi i ne êste mene Vat₄ 75a, Lab₂ 50d i Vb₂ 81a imaju navedeni naglašeni oblik, a svi ostali misali nenaglašeni me: Roč 64a, Nov 76a, itd.

U *dativu* i *lokativu* jednine potvrđeni su oblici: *m'nê, mi, mani, tebê, tebi, ti*, primjeri: *Ili mnit' ti se êko ne mogu umoliti o(ь)ca moego da pristavit' mnê* Vat₄ 74d, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, ili *m'nê* Vat₈ 84d, New 83d, Koph 66d..., jedino Hrv 72d ima na istom mjestu čakavski oblik *mani*; *êkože skaza mnê* Vat₄ 75d, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52a, Koph 67d, ili *m'nê* Vat₈ 85d, Ber 59d..., dok Hrv 73c i ovdje ima čakavski oblik *mani*. Navedena su dva primjera iz Hrv sa zamjeničkim oblikom *mani* jedina za čakavski oblik te zamjenice. U primjeru: *Sêdeću že emu na sudiči posla k nemu žena svoê g(lago)ljuči ničesože tebê* Vat₄ 76a, Nov 77a, Koph 68a, Oxf₂ 77a i svi ostali kodeksi imaju gram. morfem *-ê*, osim Ber 60a, Hrv 73c i Vb₂ 82a koji imaju *tebi*, tj. mlađi lik navedene zamjenice.

Za *instrumental* jednine potvrđena su samo dva oblika: *mnoju* i *toboju*: *ače mi se priključit' i umrêti s toboju* Vat₄ 74b, Hrv 72b, Lab₁ 66a, Koph 66b, Lab₂ 50a, itd.; *bdête sь mnoju* Vat₄ 74c, Roč 63c, Vat₈ 84b, Hrv 72b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, Koph 66b, Oxf₂ 75c..., ili *sь m'noju* Ber 58d, New 83b, Lab₂ 50b, Vb₁ 78b.

U množini su potvrđeni zamjenički oblici: u nom. *vi*, u dat. *nam, vam*, u akuz. *vi, vas, nas*, u instr. *vami*. Primjeri: *čto mi hočete dati i az' vam' prêdamь i* Vat₄ 73d ili *vamь* Nov 75a, Vat₈ 83c, svi ostali tekstovi imaju isto, osim Roč 63a: *vami*; *êže za vi i za mnogie izliet se* Vat₄ 74a/ 74b, Roč 63b, Vat₈ 84a, Koph 66a, Lab₂ 50a, Oxf₂ 75b, Vb₂ 80a, dok Hrv 72a i New 83a imaju za *v(a)sь*, (ostali misali nemaju taj primjer); *po vskr'seni že moem' varêju vi v galilêi* Vat₄ 74b, Roč 63c, Nov 75b..., iznimka je Hrv 72b i Senj 59a: *v(a)sь; egda piti i vьčnu s vami nov'* Vat₄ 74b, Roč 63b, Lab₂ 50a, Vb₁ 78a, itd.

Oblici osobne zamjenice za 3. l. jednine potvrđeni u tekstu: genitiv: *ego, nego, nega, ga, ee, nee*; dativ: *emu, nemu*; akuzativ: *ego, i, nego, ga, n(ь), e, ju*; lokativ: *nemь (nem')*; instrumental: *nimь (nim')*. Primjeri: *čto mi hočete dati i az' vam' prêdamь i* Vat₄ 73d, svi ostali imaju isto na paralelnom mjestu, osim Hrv 72a: *ga*; *i ot tolê iskaše podobna vr(ê)mene da i prêdast'* Vat₄ 73d, i svi ostali misali imaju *i*, osim Hrv 72a: *ga*. Ponekad se javljaju varijante *ego/i*, npr.: *Otvečav že ijuda prêdavi ego* Vat₄ 74a, Koph 65d, Hrv 72a, a ostali imaju *iže predaêše i* Vat₈ 84a, New 82d, Oxf₂ 75a, itd.; *i eže stvori siê v pamet' ee* Vat₄ 73d, Roč 63a, Nov 75a, Vb₁ 77c, itd.; *I priem' čašu hvalu vzda i da im' g(lago)le piite iz nee vsi* Vat₄ 74a, Vat₈ 84a, Vb₂ 80a...

U dativu je najčešći oblik *emu*: *egda porugaše se emu svlēše s nego hlamidu* Vat₄ 76b, New 85c, Koph 68c, Lab₂ 52a, Oxf₂ 77b, Vb₂ 82c; *daše emu piti vino s' žlčiju* Vat₄ 76c, Roč 65c, Nov 77c, Vat₈ 86c, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, Koph 68c, Senj 60c. U primjeru *g(lago)la emu i(su)sъ* Vat₄ 74d, Nov 76a, Hrv 72d..., jedino Senj 59b ima *nemu*. Primjeri za ž. r. su u našem tekstu vrlo rijetki.

U množini se javljaju sljedeći oblici: genitiv: *ihъ* (*ih'*); dativ: *imъ* (*im'*), *nimъ* (*nim'*); akuzativ: *ihъ* (*ih'*), *e*; lokativ: nema primjera; instrumental: *imi*, *nimi*. Primjeri: *I pride paki i obrēte e speče* Vat₄ 74c, Roč 63d, Nov 75d, Vat₈ 84c, Ber 58d, Hrv 72c, Lab₁ 66b, itd.; *bēhu bo očesa ih' otegotēla* Vat₄ 74c, Nov 75d, Ber 59a, *ihъ* Roč 63d, Hrv 72c, Lab₁ 66b, itd.; *Togda pride k' uč(e)-nikom' svoim' i g(lago)la imъ* Vat₄ 74c, Nov 75d, P 114a, Vat₈ 84c, New 83c, itd.; *Tъgda pride i(su)sъ s nimi* Vat₄ 74b, *š nimi* Roč 63c, Nov 75c, P 113b, Hrv 72b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, New 83b, Koph 66b, Vb₂ 80b, itd.; *kupiše imi selo skudēlniče* Vat₄ 75d, Lab₁ 67b, Lab₂ 51c, Vb₁ 79b, Roč 64d, Nov 75d, Vat₈ 85d, Ber 59d, *nimi* Hrv 73b, New 84d, Koph 67d, Oxf₂ 76d, Vb₂ 81d, Senj 60a, (Oxf₁ nema primjer); *On že otvečav' reče im' Vat₄ 74a, imъ* Nov 75a, Vat₈ 83d, Ber 58c, New 82d..., samo Senj 58d: *nimъ*.

ODREĐENI I NEODREĐENI OBLIK PRIDJEVA. Istražujući hrvatskoglagoljske neliturgijske tekstove Stj. Damjanović je u vezi s uporabom određenih i neodređenih pridjevskih oblika zaključio: a) u predikatnoj funkciji se redovito javlja kratki oblik pridjeva (što je uobičajeno i u štok. i čak. govorima, dok se u kajk. u istoj poziciji može naći i složeni oblik); b) ako pridjev dolazi bez imenice može doći i u složenom obliku; c) uz *edanъ* uvijek dolazi jednostavni oblik; d) ako se uz pridjev nalazi i prilog, pridjev je redovito u jednostavnom obliku; e) uz zamjenicu *vsaki* dolazi redovito složeni oblik.⁵⁰

U tekstu *Muke po Mateju* nema puno primjera u kojima se razlikuje određeni i neodređeni pridjevski oblik, tako da je na temelju njih teško donijeti određeni zaključak. Potvrde za neodređeni pridjevski oblik su u nom. sg. m. r. te ak. sg. m. i sr. r.: *ijuda edin' ot oboju na desete pride i s nim' narod' mnog'* Vat₄ 74d, *narodъ mnogъ* Roč 63d, Nov 75d, Hrv 72c, Lab₁ 66c, Koph 66c, Lab₂ 50c, itd.; *i ot tolē iskaše podobna vr(ē)mene* Vat₄ 73d, Hrv 72a, Koph 65c, Vb₂ 79d, itd.; *egda piti i vьčnu s vami nov' v c(ēsa)r(ъ)stvi* Vat₄ 74b, (svi ostali misali imaju isti oblik pridjeva); *iskahu l'žna svêdêtel'stva* Vat₄ 75a, *lažna* Roč 64b, Vat₈ 85a, Oxf₁ 51c, Koph 67a, Oxf₂ 76a, itd.; *Imêēše že togda*

⁵⁰ *Ibid.*, 119-122.

svezana naročita naricaemago varavu Vat₁ 76a, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52b, Nov 77a..., jedino Hrv 73c ima svezanoga naricaemoga; obrêtu č(lovê)ka kurinêiska imenem' simuna Vat₁ 76b, Roč 65c, Nov 77b, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, samo Vat₈ 86c ima kurêinêiskago.

Za određeni pridjevski oblik potvrde su u gen. i ak. m. i sr. r.: *na dvor' arhierêê naricaemago kaêpi* Vat₁ 73c, Roč 62d, Nov 74d, Vat₈ 83b..., dok jedino Koph 65b ima *naricaemi*; *v domu simuna prokaženago* Vat₁ 73c, Koph 65b, Oxf₂ 74d, Vb₂ 79c, itd.; *imuči alvastru mura mnogocên'nago* Vat₁ 73c, Ber 58a, New 82b, itd.

Zaključak: Zamjenice su u tekstu *Muke po Mateju* dobro očuvale starije oblike. Tako je, primjerice, redovito u svim misalima potvrđena osobna zamjenica *azъ*, a *ê* samo u New. I kod ostalih je osobnih zamjenica očuvan stariji lik, npr. u dat. sg. svi tekstovi imaju *m'nê*, a mlađi *mani* samo Hrv. Također *tebê* većina misala, *tebi* samo Ber, Hrv i Vb₂. Stariji su oblici osobne zamjenice i za treće lice jednine u svim tekstovima, osim Hrv. Relativno-upitna zamjenica se redovito javlja u starijem obliku *iže*, *ježe*, *jaže*, a ako postoji zamjena, ona je uvijek pravilna: *ki*, *ko*, *ka*, i to samo u određenim kodeksima: Hrv, New i Senj. Upitno-odnosna zamjenica je potvrđena u tri oblika: najčešći je *čto*, dok se *ča* nalazi samo u New i Hrv, te *što* samo u Hrv. Na elemente staroslavenskog jezika u tekstu ukazuje i nekontrahirani oblik zamjenice za gen. sg. m. i ž. r. (*moego*, *moeë*). Iz navedenog se može zaključiti da se kod zamjenica u tekstu *Muke po Mateju* dobro čuva crkvenoslavenska jezična norma u svim misalima, iznimka su pojedini kodeksi u kojima se pomalo probijaju mlađi oblici: New, Hrv, Koph, Senj (Ber i Vb₂).

U pridjevskim se oblicima u svim misalima dobro čuvaju elementi sufiksально-morfematskog sustava liturgijskoga književnog jezika, dok su alternacije tih elemenata s onima razvijenim u čakavštini još uvijek rijetkost: u nom. sg. ž. r. *cr(ъ)k(ъ)venaê* (većina misala) / *crikvena* (samo Lab₂ i Oxf₂), *poslêdnaê* (većina misala) / *poslêdna* (Nov, P, Ber, New, Oxf₂, i Senj). U gen. sg. m. r. *prokaženago* / *prokaženoga* – mlađi je sufiks potvrđen samo u Hrv i to svega u dva primjera, a u sedam primjera također stariji. U akuzativu sg. ž. r. također prevladavaju stariji morfemi *-uju*, *-oju*, osim u pojedinim primjerima u Vb₁, Roč, Nov, Vat₈, Ber, Koph i Hrv.

GLAGOLI

U glagolskim je oblicima u *Muci po Mateju* dobro očuvana starina, tj. elementi staroslavenske jezične tradicije, kao što je to općenito karakteristično za morfologiju tog teksta, za razliku od fonologije. Inovacije su nešto izraženije u imperativnim i imperfektivnim oblicima. Kod glagola je situacija gotovo identična onoj u imenica, tj. na jednoj strani je većina misala, koja čuva arhaične crte, a na drugoj su pojedini misali s inovacijama. Jedna od osobina staroslavenskoga jezika, koja je obilježje i ovog teksta jest, primjerice, neobično učestala uporaba participijalnih konstrukcija.

INFINITIV je u staroslavenskom i praslavenskom jeziku svršavao na *-ti*. Pored infinitiva postojao je i supin, koji se tvorio od infinitivne osnove tako da joj se mjesto infinitivnog nastavka *-ti* dodaje samo *тъ*. Supin je u staroslavenskom obično dolazio uz glagole kretanja. U većini se hrvatskoglagoljskih tekstova 15. st. vrlo rijetko susreće apokopa infinitivnog *-i*, tj. supin, tako npr. u *Kolunićevom zborniku* i uz glagole kretanja dolaze uvijek infinitivni oblici. Jedino su u *Petrisovom zborniku* zastupljeni supinski oblici koji dolaze uvijek uz glagole kretanja – što može biti utjecaj staroslavenskog jezika ili kajkavskog dijalekta.

U tekstu *Muke po Mateju* potvrđeni su samo infinitivni oblici u svim misalima, koji najčešće služe kao dopuna glagolima: *čto mi hočete dati* Vat, 73d ..; *da ugotovaem ti êsti pasku* Vat, 73d..; *načeše g(lago)lati* Vat, 74a, Hrv 72a: *govoriti*; *ače mi se priključit' i umrêti* Vat, 74b, Roč 63c, Lab, 66a, Oxf, 51a, Koph 66b, *umriti* Nov 75c, Ber 58d, Hrv 72b..; *načet' skr'bêti i tužiti* Vat, 74c..; *ače ne možet' čaša siê mimoiti tьkmo da ispr̃ju ju* Vat, 74c..; *êko ne mogu umoliti* Vat, 74d ..; *sa reče mogu razoriti* Vat, 75a..

PARTICIPI. Za staroslavensku je jezičnu tradiciju karakteristična raznolika uporaba ovih pet participa: dva za prezent (aktivni i pasivni) i tri za preterit (aktivni I i II i pasivni). Participi su se u staroslavenskom književnom jeziku ponašali kao pridjevi, tj. sklanjali su se, pa je očuvanost deklinacije nekog participa u hrvatskoglagoljskim tekstovima dokaz čuvanja tradicije. Tako je među neliturgijskim kodeksima deklinacija participa dosta dobro očuvana u *Petrisovom* i *Vinodolskom zborniku*, za razliku od *Kolunićeva zbornika*.

AKTIVNI PARTICIP PRETERITA DRUGI I PASIVNI PARTICIP PRETERITA obično služe za oblikovanje složenih glagolskih oblika. Nema nikakvih osobitosti ni međusobnih razlika u hrvatskoglagoljskim misalima u vezi s uporabom tih dvaju participa. Primjeri: *S(i)нь же č(lověčь)ski idet' êkože est' pisano o nem'*

Vat, 74a, itd.; za ubiistvo etero v'vr'žen' bê v t'mnicu Vat, 76a, Roč 65a, Lab₁ 67c, Oxf₁ 52b, Koph 68a, Lab₂ 51d, ostali kodeksi: *postavlenny* (Oxf₂ 77a: *položenny*); *Vskuju me esi ostavil'* Vat, 76d, itd.; *i položi e v novêem' svoem' grobê iže bê isbšêkl' v kamenê* Vat, 77a, itd.

PARTICIP PREZENTA PASIVNI. Stjepan Damjanović navodi dvije karakteristike participa u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima koje možemo uzeti kao elemente staroslavenske jezične tradicije: ostaci participa prezenta pasivnog i sklanjanje participa prezenta aktivnog i participa preterita aktivnog I. Particip prezenta pasivni dolazi u našim neliturgijskim tekstovima vrlo rijetko, i to u *Petrisovom* i *Vinodolskom zborniku*.⁵¹ U tekstu *Muke po Mateju* vrlo se rijetko rabi taj particip, za razliku od participa prezenta aktivnog i participa preterita aktivnog I. Pronađeno je samo pet primjera: *Petr' že po nem' idêše izdaleka do dvora arhierêova i vš'd' vnutr' sêdêaše sь slugami vidêti končinu tvorimomu* Vat, 75a, navedeni oblik imaju Roč 64a, Hrv 72d, Lab₂ 50d, Oxf₂ 76a, i Vb₂ 81a, dok na paralelnom mjestu oblik *tvorimuju* imaju Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c i Koph 67a, ostali misali nemaju navedeni oblik; *kupiše imi selo skudêlniče v pogrêbanie strannim' Têmže nareče se selo to akel'demak' eže est' rekomoie selo krъvi* Vat, 75d, ovaj oblik ima još samo misal Koph 67d, a ostali ga izostavljaju; *I priš'dše na mêsto naricaemoe golgota eže est' skazaemoe kalvarievo mêsto* Vat, 76c, oblik *naricaemoe* ima većina misala, jedino Nov 77c, P 116b, i Senj 60c imaju *naricaemo*, a Oxf₂ 77c: *naricaemago*, dok oblik *skazaemoe* imaju još samo Koph 68c i Lab₂ 52a; *Tъgda pride i(su)sь s nimi v' vasь naricaemuju et'simaniju* Vat, 74b, isti oblik ima većina misala, osim Koph 66b: *naricaemoju*, Roč 63c: *naricaemiju*, te Vb₁ 78a: *naricaemu*.

PARTICIP PREZENTA AKTIVNI. Tekst *Muke po Mateju* čuva dosta starine u ptc. pz. aktivnom, tj. dobro je očuvano sklanjanje participa. U većini je primjera potvrđen ženski rod, tj. oblik na -*ći*. Iznimka su primjeri: *se približi se prêdadei me* Vat, 74d, i ostali misali imaju slično, osim Vat₈ koji nema navedenu riječ; *pade nicъ na z(e)mli m(o)le se* Vat, 74c, većina drugih misala ima isto, osim Roč 63c: *molaše se*, te Koph 66b: *pomoli se*; *Po vse že d(ь)ni vь vasь sêdêh' uče v cr(ь)k(ь)vi* Vat, 75a, drugi imaju isto, osim New 84a: *uči*; *I paki vtoriceju šьd' p(o)m(o)li se g(lago)le* Vat, 74c, itd., osim Hrv 72c i Senj 59b: *govore*.

Primjeri na -*ći*: *pristupi k nemu žena imući alvastru mura* Vat, 73c, itd.; *pristupi k nemu rabina etera g(lago)ljući* Vat, 75b, ostali misali imaju isto, osim

⁵¹ *Ibid.*, 131-134.

Hrv 73a i Senj 59d koji imaju leksičku varijantu govoreći; *i vzliê na gl(a)vu emu vzležeću* Vat₄ 73c, ostali imaju isto, osim Hrv 71d: *sideću; Oče že emu g(lago)ljuću* Vat₄ 74d, te svi ostali misali imaju isto, osim Hrv 72c i Senj 59b: *govoreću; Sêdeću že emu na sudići* Vat₄ 76a, itd.; *ot selê uzrite s(i)na č(lovê-čb)skago sêdeća o desnuju sili b(o)žie i greduća na oblacêh' n(e)b(e)s(b)kihъ* Vat₄ 75b, ostali misali imaju isto, osim što Lab₂ 51a na mjestu *sêdeća* ima *stoe-ća*, dok na mjestu *greduća* Vat₈ 85b, Oxf₁ 51c, New 84b, Koph 67b, Lab₂ 51a i Vb₁ 79a imaju: *gredućago*.

U nom. pl. još uvijek je dobro očuvan stari gram. morfem *-e*, dok su primjeri s gram. morfemom *-i* rjedi: *Vidêvše že uč(e)n(i)ci negodovaše g(lago)-ljuće* Vat₄ 73c, ostali kodeksi se slažu, osim Hrv 71d: *govorahu; I pljujuće na n' Vat₄ 76b*, itd.; *I mimohodeće hulahu i pokivajuće gl(a)vami svoimi i g(lago)ljuće* Vat₄ 76c, ostali se tekstovi slažu s Vat₄, osim Vb₁ 80b i Vb₂ 82c: *mimihodećei*, dok na mjestu *g(lago)ljuće* isto kao Vat₄ imaju Roč 65c, Lab₁ 68b, Koph 68d, Lab₂ 52b, Hrv 74a: *govoreće*, a ostali misali imaju imperfekt *g(lago)lahu; Bêhu že tu i ženi mnogie izdaleka zreće eže hodiše po i(su)sê ot gali-lêe služeće emu* Vat₄ 77a, itd.; *pristupiše sêdećei tu* Vat₄ 75c, Roč 64c, Lab₁ 67a, Koph 67c, Lab₂ 51b, ostali imaju *stoećei*, osim Oxf₂ 76c: *stoeći*, Hrv 73b: *stoeće* i New 84c: *stoeće*; *Večerajućem že im' priêt' i(su)sъ hlêbъ* Vat₄ 74a, isto ima Vb₂ 80a, a ostali: *večerajućim*.

Iz navedenih se primjera vidi, da što se ptc. pz. aktivnog tiče, nema značajnih razlika među hrvatskoglagoljskim misalima. Najčešće se svi misali slažu, jedino Hrv, ponekad, ima mlađu leksičku varijantu.

PARTICIP PRETERITA AKTIVNI PRVI. Kao i kod participa prezenta aktivnog i ovdje je potvrđeno mnoštvo participijalnih oblika. U uporabi tog participa postoje neke razlike među kodeksima: on se najčešće javlja u misalu Vat₄, s njim se obično slažu: Roč, Lab₁, Koph i Lab₂, dok ostali misali nemaju particip, nego neki drugi glagolski oblik, što se vidi iz sljedećih primjera: *I(su)su že biv'šu v' vitanii* Vat₄ 73c, Lab₂ 49b, Oxf₂ 74d, *biv'šu* Roč 62d, Koph 65b, dok svi ostali imaju *bê* (Hrv: *bi*); *On že otvečav' reče im'* Vat₄ 74a, Roč 63b, Koph 65d, Lab₂ 49d, ostali misali nemaju participijalni oblik, npr. Nov 75a: *on že r(e)če imъ; i svezavše vêse i i prêdaše i pon't'skomu pilatu jêmunu* Vat₄ 75c, u ovom se pr. s Vat₄ slaže jedino Lab₂ 51b: *svêzav'se*, a svi ostali imaju *svezana* (Koph 67c pogrešno: *svečaše*); *daše emu piti vino s' žl'čiju smêšeno i vkuš' ne hotê piti* Vat₄ 76c, isto imaju: Roč, Nov, P, Ber, Hrv, Lab₁, Oxf₁, New, Vb₂, i Senj, dok Vat₈ 86c, Oxf₂ 77c i Vb₁ 80a imaju *v'kusivъ*, Koph 68c: *okusiv'*, a

Lab₂ 52b: *v'kusb*; *Ā prēš'd' malo pade nicъ na z(e)mli m(o)le se* Vat₄ 74c, *prešadъ* imaju Roč 63c, Lab₁ 66b, Koph 66b, Lab₂ 50b, a ostali: *otstupals*; *Togda vidēv' ijuda prēdavъ ego êko osudiše i* Vat₄ 75c, svi ostali misali imaju slično ili pisano: *prēdav'i*, osim New 84c: *predavъ ego* i Oxf₂ 76d: *iže predaēše i*.

Participi tipa *prēdavъi*, *vidēvъi*, *daēvъi*, *sašadъi* do sada su se obično tumačili kao ostatak stare grafije za "jeri"⁵², tj. prepisivač je kad u njegovom govoru više nije postojao vokal *y*, dvočlani grafem *ъi* shvatio kao dva jednočlana, tj. *ъ* i *i*. Međutim, M. Mihaljević je iznio mišljenje da takve slučajeve treba shvatiti kao način zapisivanja skupine *j + i*, ali dopušta da su pojedini primjeri ostatak grafije za "jeri"⁵³.

PRESENT. U prezentskim je oblicima u tekstu *Muke po Mateju* očuvano starije stanje, tj. ono iz staroslavenskoga jezičnog sustava. Među pojedinim misalima nema razlika u tim oblicima, tj. i oni mlađi dobro čuvaju tradiciju. Mlađi su prezentski oblici iznimno rijetki. Za razliku od liturgijskih tekstova, u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima 15. st. (*Vinodolski*, *Petrisov* i *Kolunićev zbornik*) miješaju se u svim licima gramatički morfemi staroslavenskoga i čakavskog jezičnog sustava, tj. ta dva jezična sustava imaju različite konjugacijske nastavke u svim licima, osim u 2. l. pl. gdje imaju uvijek isti gram. morfem: *-te*. Tako npr. u 1. l. sg. uz stari gram. morfem *-u* (< *q*) javlja se i novi *-m*, u 2. l. sg. pored *-ši* nalazimo i *-š*. Presentom se svršenih glagola u *Muci po Mateju* vrlo često izražava buduća radnja, odnosno futur, o čemu će kasnije biti više riječi.

U 1. l. sg. pz. u ovom tekstu zabilježen je u svim misalima gram. morfem *-u*, tj. onaj koji pripada tradiciji (iznimka su samo tri primjera s gram. morfemom *-mъ*), jedino atematski glagoli imaju gram. morfem *-mъ*, dakako s razlikama u grafiji za poluglas, tj. pisan kao *-m*, *-mъ* ili *m'*, što vrijedi i za ostale oblike koji završavaju na suglasnik. Primjeri: *g(lago)lju* Vat₄ 73d, i ostali kodeksi imaju isto, Hrv 71d i Senj 58c koji imaju leksičku varijantu *govoru*; *stvoru* Vat₄ 73d, ostali imaju isto, s grafijskim varijantama, npr. Vat₈ 83d *s't'voru*; *vъčnu* Vat₄ 74b ili *vačnu* Roč 63b, Nov 75b, New 83a, Lab₂ 50a, Vb₂ 80a, itd.; *ne sьblažnju se* Vat₄ 74b ili *sablažnju se* Roč 63c, Nov 75b, Hrv 72b, itd.; *p(o)m(o)lju se* Vat₄ 74b, itd.

Postoje samo tri primjera u tekstu za starohrvatski nastavak *-mъ*: *pred'idemъ v(ъ)sъ* Senj 59a, na paralelnom mjestu Vat₄ 74b i Roč 63c imaju *varêju*, većina

⁵² Usporedi npr. J. V r a n a, *Najstariji hrvatski...*, G. O. S v a n e, o. c., itd.

⁵³ M. M i h a l j e v i ć, *Generativna fonologija...*

misala ima *varaju*, a Hrv 72b: *naidu*; *ne znam'* Oxf₁ 51d i Hrv 73b *ne z'namъ*, svi drugi kodeksi imaju *ne znaju* npr. Vat₄ 75c (Mt 26,72); *ne z'namъ* jedino Senj 59d ima ovaj oblik (Mt 26,70).

Od atematskih su glagola u tekstu *Muke po Mateju* potvrđeni, osim *esm'*, još ovi primjeri: *ne imam'* Vat₄ 74b i *ne vѣmъ* Roč 64c, Nov 76c... Glagol *vѣdѣti* se u staroslavenskom jeziku u 1. licu sg. javljao u dva oblika: *vѣmъ* i *vѣdѣ*, što je očuvano i u našim misalima: *vѣdѣ* Vat₄ 75b, *vedѣ* Lab₂ 51a, *vѣmъ* Roč 64c, Nov 76c, P 115a, Ber 59c, Koph 67b, Oxf₂ 76c, Vb₁ 79a, Vb₂ 81b, *vѣm'* Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, *vimъ* imaju Vat₈ 85b, New 84c, *vim'* Hrv 73a, te *zn'mъ* Senj 59d.

U Građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* nalazi se i *vѣmъ* i *vѣdѣ*, npr.: u *Brevijaru Vida Omišljanina* 165a: *i reče emu isak' o(tъ)cb ego se juže sstarêh' se nъ ne vѣdѣ d(ъ)ne skon'čaniê moego*, isto je na paralelnom mjestu u *Vrbničkom prvom brevijaru*, dok *Vatikanski peti brevijar* 81a ima *ne vimъ*, a *Novljanski drugi* i *Pašmanski brevijar* imaju *ne vѣmъ*. U Vat₄ su uvijek primjeri *vѣdѣ*, a ne i *vѣmъ*, npr.: *vѣdѣ ubo êko po semr'ti moei bezakoniê stvorite i uklonite se skoro ot puti iže zap(o)v(ê)dêhъ vam* Vat₄ 106d; *i ače imatъ pr(o)roč(ъ)stvo i vѣdѣ taini vse i vsъ razum'* Vat₄ 23c.

U 2. l. sg. pz. javlja se samo gram. morfem *-ši*, tj. onaj iz starijega jezičnog sustava. Primjeri: *hočeši* Vat₄ 73d, Roč 63a, Nov 75a.; *g(lago)leši* Vat₄ 75b, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Koph 67b., Hrv 73a kao i obično ima leksičku varijantu, ali još uvijek sa starim gram. morfemom: *govoriši*; *otvržeši* Vat₄ 74b, Roč 63c, Nov 75c, ili s grafijskom varijantom: *otvržeši* Hrv 72b, Lab₁ 66a, Koph 66b.; *uzriši* Vat₄ 75c, Roč 64d, Ber 59d, Hrv 73b, Lab₁ 67b...

U 3. je l. sg. pz. potvrđen gram. morfem *-tъ* u svim primjerima, koji je uvijek pisan sa znakom za poluglas, tj. kao *-tъ* ili *t'*. Primjeri: *budetъ* Vat₄ 73c, Koph 65b, Oxf₂ 74c, Vb₁ 77b., Lab₂ 49b ima oblik *budѣtъ* u cijelom tekstu *Muke*; *v'spoet'* Vat₄ 74b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a ili *vspoetъ* Roč 63c, P 113b, Hrv 72b.; *ne možet'* Vat₄ 74c, Oxf₁ 51a, *ne možetъ* Roč 63d, Nov 75d, Vat₈ 84c.; *mimoidet'* Vat₄ 74c, Lab₁ 66b, *mimoidetъ* Roč 63c, Nov 75c, Vat₈ 84c...

U 1. l. pl. pz. očuvano je također starije stanje, tj. gram. morfem *-mъ* (pisan kao *-mъ* ili *m'*), dok gram. morfem *-mo* nalazimo samo u jednom primjeru u Koph koji se kasnije navodi. Primjeri: *V pr'vi že d(ъ)nъ oprêsnak' pristupiše uč(e)n(i)ci kъ i(su)su g(lago)ljuče kъdê hočeši da ugotovaem ti êsti pasku* Vat₄ 73d, ostali tekstovi imaju isti oblik, Nov 75a i P 112b: *ugotovim'*; *A proči g(lago)lahu ostavi i da vidim' ače pridet' iliê* Vat₄ 76d, Lab₁ 68c, Oxf₁ 52d, Nov

77d, ili *vidimъ* Roč 65d, Vat₈ 87a, Vb₁ 80c..., jedino Koph 69a ima *vidimo*.

U 2. l. pl. pz. gram. morfem je *-te*: *hoćete* Vat₄ 76a, Koph 68a, Lab₂ 51d, Oxf₂ 77a.; *truždaete* Vat₄ 73d, Roč 62d, Koph 65c, Lab₂ 49c, Oxf₂ 74d, Vb₂ 79c, ili *stužaeete* Nov 74d, Vat₈ 83c, P 112b, New 82c, *trudite* Hrv 71d, *truēete* Vb₁ 77c, Senj 58c.

Treće lice plurala prezenta uvijek završava na *-tъ*, tj ima stariji nastavak: *ukradutъ* Vat₄ 77b, Nov 78b, P 118a, Koph 69c, ili *ukradut'* Roč 66b, Vat₈ 87b, Vb₂ 83b, Senj 61b.; *rekuť* Vat₄ 77b, Lab₁ 68d, Vb₂ 83b.; *sbudut se* Vat₄ 75a, ili *zbudut se* Roč 64a, Vb₂ 81a...

IMPERATIV se u staroslavenskom jeziku tvorilo tako da se prezentskoj osnovi⁵⁴ dodaje za 2. i 3. l. jednine nastavak *-i*, a u množini ostaju prezentski nastavci, samo se tematski vokal *-e-* mijenja u *-ê-* koje iza palatala prelazi u *i*. Iznimka su nepravilni glagoli: *viděti*, *věděti*, *ěsti* i *dati*. U našem je tekstu prilično raznolika situaciju u imperativnim oblicima od kodeksa do kodeksa, tj. uz staroslavenske oblike potvrđeni su i mlađi – hrvatski, za razliku od drugih glagolskih oblika, gdje nema toliko mnogo razlika. Gotovo svi primjeri u tekstu su u 2. l. pl., osim jednog primjera u 1. l. pl.: *iděmъ* i jednog u 2. l. sg.: *vzvratī*. Ostaci duala potvrđeni su u primjerima: *idita* i *r'cita* i to samo u Hrv 72a i Koph 65d: *iděta* i *rcita*.

U Vat₄ je kao što se može i očekivati, posve prevladao stariji oblik imperativa: *iděte* 73d, *řcěte* 73d, *sěděte* 74b, *bděte* 74c, *spěte* 74c... Odmah iza njega nalazi se Koph, koji ima deset starijih imperativnih oblika i tri mlađa: *požděte* 66b, *iděte* 69c, *str'zěte* 69c..., *spite* 66c, *v'stanite* 66c. U primjeru *idemъ* 66c (1. l. pl.) prisutno je interferiranje staroslavenskoga i hrvatskog jezičnog sustava: gram. morfem je iz starijeg sustava, ali nema duljenja vokala *e* u *ê*, što je karakteristika mlađeg. Nasuprot tome, Ber 59a, Hrv 72c, Vb₁ 78c imaju *iděmo*, tj. provode duljenje vokala, ali imaju gram. morfem *-mo*. Pravi staroslavenski oblik imaju: Lab₂ 50c i Vb₂ 80c tj. *iděmъ*, kao i Vat₄ 74d i Oxf₁ 51b *iděm'* – jedina modifikacija ovdje je pisanje štapića (*ъ*), odnosno apostrofa (') na mjestu poluglasa. Mlađi se oblik *idimo* nalazi u svim ostalim misalima: Nov 75d, P 114a, New 83c, Oxf₂ 75d i Senj 59b.

Iza Koph po sličnosti s Vat₄ misalom slijedi Lab₁ (oni jedini imaju više starijih oblika imperativa, nego mlađih), zatim slijede Oxf₁ i Lab₂, dok u Roč, Nov, Ber, Vat₈, Hrv, Oxf₂, Vb₁, Vb₂ i Senj prevladavaju mlađi oblici, a New i P imaju uvijek samo mlađi oblik imperativa.

⁵⁴ V. J. Silić, o. c.

TABLICA 7

Imperativ

brojčano

u postocima

	st.	ml.
Vat ₄	14	-
Roč	1	11
Nov	1	13
Vat ₈	1	13
Ber	1	10
Hrv	1	13
Lab ₁	7	4
Oxf ₁	4	5
New	-	13
Koph	10	3
Lab ₂	5	9
Oxf ₂	3	12
Vb ₁	2	12
Vb ₂	2	11
Senj	1	10
P	-	13

	st.	ml.
Vat ₄	100	-
Roč	8,3	91,7
Nov	7,1	92,9
Vat ₈	7,1	92,9
Ber	9,1	90,9
Hrv	7,1	92,9
Lab ₁	63,6	36,4
Oxf ₁	44,4	55,6
New	-	100
Koph	76,9	23,1
Lab ₂	35,7	64,3
Oxf ₂	20,0	80,0
Vb ₁	14,3	85,7
Vb ₂	15,4	84,6
Senj	9,1	90,0
P	-	100

NAPOMENA UZ TABLICU: razlika u broju oblika javlja se: 1. zbog toga što Lab₁ i Oxf₁ imaju nepotpun tekst, 2. zbog toga što su imperativni oblici ponekad pisani pod titlom, tj. kao kratice pa se ne može odrediti pravi oblik riječi.

AORIST je najčešći glagolski oblik u *Muci po Mateju*: potvrđeno je 167 oblika prema npr. 44 oblika imperfekta. Za ilustraciju neka posluži sljedeći odlomak: *I se opona cr(ь)k(ь)venaê razdrê se s višnago kraê do nižnago na dvoe i z(e)mla potrese se i slnce pomrče i kamenie raspada se i grobi otvrêse se i mnoga tēlesa us'pših' s(ve)tih' vstaše I iz'š'dše iz grobъ po vskr'seni ego vnidu v s(ve)ti grad' i êviše se mnogim' Vat₄ 76d/77a. Najčešće je 3. l. sg. i 3. l. pl., na temelju kojih se ne može ništa zaključiti o staroslavenskom utjecaju, stoga što se oblici aorista u ta dva lica u staroslavenskom i hrvatskom ne razlikuju: reče Vat₄ 73c, pristupi Vat₄ 73c, vzliê Vat₄ 73c, stvori Vat₄ 73d, oblobiza Vat₄ 74d, udari Vat₄ 74d, obêsi Vat₄ 75d... raspeše Vat₄ 76c, položiše Vat₄ 76c, razdêliše Vat₄ 76c, porugaše se Vat₄ 76b, êviše se Vat₄ 77a...*

U staroslavenskom su jeziku postojala tri aorista: *asigmatski (jaki)* i dva *sigmatska*. Asigmatski je aorist već u kanonskim tekstovima bio arhaičan oblik, što se vidi po izrazitoj tendenciji zamjene sigmatskim aoristom. U uporabi asigmatskog aorista među kanonskim tekstovima najdosljednije je *Marijinsko evanđelje*, dok je drugdje prisutna spomenuta tendencija (zamjena asigmatskog aorista sigmatskim). U tekstu *Muke po Mateju* znatno su češći oblici sigmatskoga aorista, ali se s obzirom na opseg teksta može reći da su dosta česti i asigmatski oblici: *izidu* Vat₄ 74b, *izidote* (umj. *izidete*) Vat₄ 75a, *obrêtu* Vat₄ 75a, 76b, *vnidu* Vat₄ 77a.

I J. Vrana je proučavajući tekst cijelog evanđelistara u misalu Vat₄ također utvrdio da su dobro očuvani oblici asigmatskog (jakog) i sigmatskog I aorista. Uspoređujući oblike aorista iz Vat₄ s paralelnim mjestima u staroslavenskim evanđeljima: *Marijinskom* i *Zografskom*, zaključio je da se oblici iz Vat₄ potpuno slažu s onima iz Mar., dok su u Zogr. na istim mjestima mlađi oblici. Primjeri koji se odnose na naš tekst su:

Vat₄ i Mar: *izidu*, *izidote*, *vnidu*, *vêse*, *otvrêse*, *privêse*

Zogr.: *izidošë*, *izidoste*, *v̄nidošë*, *vedošë*, *otvrzošë*, *privedošë*.

Svi ostali misali imaju stariji oblik u primjerima: *izidu* i *vnidu*, a u pr. *vêse* i *privêse* većina misala ima stariji oblik, dok u pr. *izidoste* i *otvoriše se* svi imaju mlađi oblik, osim Vat₄. Primjeri: *izidu* Vat₄ 74b, Hrv 72b, Vb₁ 78a.; *vnidu* Vat₄ 77a, Hrv 74b.; *vêse* Vat₄ 75c, Vb₂ 81c, Lab₂ 51b, ili *vese* Roč 64c, Vat₈ 85c, Ber 59d, Lab₁ 67b, Oxf₁ 51d, New 84c, Koph 67c, ili *veše* Nov 76c, P 115b, *vedošë* Hrv 73b, Oxf₂ 76c, Vb₁ 79b i Senj 60a; *privêse* Vat₄ 75a, ili *privese* Roč 64a, Lab₁ 66d, Lab₂ 50d, ili *veše* Nov 76a, P 114b, Vat₈ 85a, New 84a, Senj 59c, ili *vese* Ber 59b i Oxf₁ 51c, *vedošë* Hrv 72d, Oxf₂ 76a, Vb₁ 78d, *privedošë* Koph 67a; *izidote* Vat₄ 75a, a svi ostali kodeksi imaju ispravno *izidoste*: Roč 64a, Nov 76a, Hrv 72d.; *otvrêse se* Vat₄ 76d/77a, većina misala ima: *otvoriše se*, odnosno hrvatski oblik, osim Vat₈ 87a i Oxf₂ 77c: *otvrzošë se*.

Ostatke sigmatskog I aorista nalazimo u glagolskim oblicima: *rêše*, *êše*, *privêse*, *vêse*, *otvrêse*, te dualnim oblicima: *pristupista* i *rêsta*. Oblik *bistъ* također je sigm. I aorist (3. l. sg.): *ot šestoe godini t'ma bistъ* Roč 65d, Nov 77d, ili *bist'* Oxf₁ 52d, Koph 69a., ali se u staroslavenskim tekstovima rabi i oblik *b(i)si*, koji ima većina naših misala: Vat₄ 76d, Vat₈ 86d, Ber 60c, Hrv 74b, Lab₁ 68b, New 85d, Lab₂ 52c, Vb₁ 80b, jedino P 117a ima *bi*. Oblik *b(i)si* spada u knjiške oblike koji su se ponovno uvodili u naše liturgijske tekstove u 14.

stoljeću.⁵⁵ Oblik *rêše* se u tekstu javlja najmanje sedam puta, i to uvijek u navedenom tj. starijem obliku, ili u Hrv i New, kao što se može očekivati, u ikavskom obliku *riše*, ali nikada kao *rekoše*. Primjeri: *takožde že i vsi uč(e)n(i)ci rêše* Vat₄ 74b..., *riše* Hrv 72b, New 83b; *Togda pristupl'she i vzložiše ruki na i(su)sa i êše* i Vat₄ 74d, Lab₁ 66c, Oxf₁ 51b, New 83d, Lab₂ 50c...; *Poslêd' že pristupista dva lžna svêdêtela i rêsta* Vat₄ 75a, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c...(Vat₈ 85a ima *ris'ta*, a Hrv 73a: *rista* i Lab₂ 50d: *resta*).

U tekstovima staroslavenskog jezika česte su konstrukcije particip + aorist, a tako je i u našem tekstu: *Ishodeče že obrêtu č(lovê)ka kurinêiska imenem' simuna* Vat₄ 76b; *I skr'beče zêlo načeše g(lago)lati* Vat₄ 74a; *i êdučem' im' reče* Vat₄ 74a; *I paki vtoriceju šbd' p(o)m(o)li se g(lago)le* Vat₄ 74c. Razlike među misalima osim gore navedenih starijih i mlađih oblika su npr. kada Vat₄, Lab₂, Koph i Lab₁, a ponekad i Roč imaju particip, a ostali misali aorist: *Togda pristupl'she i vzložiše ruki na i(su)sa* Vat₄ 74d, Roč 64a, Nov 75d, *pristupašhe* Lab₁ 66c, ostali misali imaju *pristupiše*; *otvečavše vsi ljudi rêše* Vat₄ 76b, Roč 65b, Koph 68b, Lab₂ 52a, dok ostali imaju *otveča vasъ narodъ* Nov 77b, New 85b... Različite glagolske oblike nalazimo u primjeru: *iže omoči sь mnoju v solilo ruku* Vat₄ 74a, Ber 58c, Hrv 72a, Lab₂ 49d, Oxf₂ 75a, Vb₂ 80a, dok ostali misali imaju imperfekt *omače*, osim Roč 63b i Koph 65d: *omočiti*.

AORIST IMPERFEKTIVNIH GLAGOLA I IMPERFEKT PERFEKTIVNIH GLAGOLA dvije su sintaktičko-stilske kategorije razvijene već u kanonskim staroslavenskim spomenicima. Njihov se kontinuitet nastavlja u raznim epohama hrvatske starije književnosti, od glagoljskih kodeksa preko Marulićevih djela i djela dubrovačkih pisaca. Prema E. Hercigonji aorist imperfektivnih glagola predstavlja jednu novu kvalitetu, značenjsku i sintaktostilsku koja se sastoji »...u tome da impf. glagol označava radnju koja u prošlosti *traje*, ali ne neograničeno (kao u imperfektu), već determinirano (ograničeno) prirodom samog aorista i trajanjem drugih radnja u kontekstu u čiji je slijed uključen aorist impf. glagola: radnja se *vršila* i *izvršila* (=progres akcija čije je iskazivanje svojstveno aoristu za razliku od imperfekta kojim se iskazuje paralelnost akcija).«⁵⁶ Aorist se imperfektivnih glagola u hrvatskoglagoljskim tekstovima znatno češće javlja od imperfekta perfektivnih glagola, tako je i u našem tekstu:

I(su)su že biv'shu v' vitanii v domu simuna prokaženago pristupi k nemu žena imuči alvastru mura mnogocên'nago i vzliê na gl(a)vu emu vzležeču

⁵⁵ J. H a m m, *Hrvatski tip crkvenoslavenskog jezika*, Slovo 13, Zagreb 1963.

⁵⁶ E. H e r c i g o n j a, *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb 1983, 421-422.

Viděvše že uč(e)n(i)ci negodovaše g(lago)ljuče Vat₄ 73c, Roč 62d, dok ostali misali imaju imperfekt: *negodovahu*: Koph 65c, Ber 58b, New 82c: *nenaviěhu*;

I(su)sъ že sta prěd' řemunom' i vprosì i řemunъ g(lago)le Vat, 75d, Roč 64d, Nov 76d, New 84d, Oxf₂ 76d, Vb₂ 81d, s'ta Ber 59d, Lab₁ 67c, Lab₂ 51c, dok ostali imaju *staše*, osim Koph 67d: *osta*. Kod ovog primjera nameće se pitanje je li riječ o pravom aoristu (> stati) ili o aoristu imperfektivnog glagola (> stajati). Iz konteksta se može očitati da se radnja vršila i izvršila, radnja traje u prošlosti, ali ne neograničeno kao kod imperfekta, nego ograničeno, tj. radi se o aoristu imperfektivnih glagola.

I priš'dše na město naricaemoe golgota eže est' skazaemoe kalvarievo město daše emu piti vino s' žl'čiju směšeno i vkuš' ne hotě piti Vat, 76c, ostali misali imaju isto, osim Hrv 74a: *ne hoti*, te Nov 77a, P 116b i Senj 60d koji imaju: *ne hotěše*.

Perfektivni imperfekt u hrvatskoglagojskim je tekstovima autohton, isto kao i u staročeskom i u staroruskom, a po značenju se identificira sa onim u staroslavenskom jeziku. Specifičan je sadržaj perfektivnog imperfekta iterativnost koja se sastoji od nizanja svršenih akcija. Ksenija Režić je proučavajući kategoriju perfektivnog imperfekta na originalnoj i prevodilačkoj hrvatskoj književnosti, te uspoređujući to stanje sa stanjem u hrvatskoglagojskoj liturgijskoj književnosti (*Lekcionar* četiriju misala: Vat₄, Nov, Roč i Hrv) zaključila: »... ista kategorija živi kao rijedak stilem u jeziku ćirilometodske knjiž. tradicije i kao stilska odlika književnosti na materinskom jeziku. Značajno je da je njezina stilistička funkcija u starijoj hrv. književnosti prisutna i u originalnoj i prevodilačkoj književnosti i da je jezik izvornika (lat., tal.) nije sugerirao, jer ovakvu složenu vidsko-vremensku jezičnu kategoriju nije imao. Dominantnije prisustvo kategorije *PI* (=perfektivni imperfekt, M. Š.) u hrv. knjiž. tekstovima i njezina bogatija sintaktička razvijenost u njima govori u prilog tezi da razmatrana kategorija nije mogla biti, neovisno o utjecaju, isključivo knjiški relikv koji su pisci pasivno preuzimali ne razvijajući ih dalje.«⁵⁷ Imperfekt je perfektivnih glagola u staroslavenskim tekstovima znatno rjeđi od aorista imperfektivnih glagola, a tako je i u hrvatskoglagojskim neliturgijskim kodeksima, npr. u *Koluničevu zborniku*. U *Lekcionaru* hrvatskoglagojskih misala 14. i 15. st. potvrđen je samo jedan pravi perfektivni imperfekt: *Anfelъ bo gospodъnъ v'*

⁵⁷ K. Režić, *Perfektivni imperfekt u glagojskom lekcionaru i u starijoj hrvatskoj književnosti*, Slovo 30, Zagreb 1980, 100.

vrême vhojaše v kupelb i vzmučaše vodu a ki prije vliziše v kupelb zdravb bivaše... Hrv 33a/b.⁵⁸ U tekstu *Muke po Mateju* ne nalazimo takve primjere.

IMPERFEKT se u staroslavenskom književnom jeziku tvorio pomoću nastavka *-ahb* koji se dodavao infinitivnoj osnovi ako ona završava na *-a* ili na *ê*, ili prezentskoj osnovi, s tim što se tada ispred sufiksa *-ah* dodaje *ê*. Već se u staroslavenskim kanonskim spomenicima sufiksally *-aah* kontrahira u *-ah*, a *-êah* u *-êh*. J. Vrana je ustanovio da je u Vat₄ kod glagola s osnovom na suglasnik mnogo češći završetak *-êh* od *-êah*, dok kod glagola koji na kraju osnove imaju vokal *-ê* (*hotêti*, *imêti*, *sêdêti*, *vêdêti*) dolazi i *-êah*. U evanđelistaru misala Vat₄ dolazi i treći završetak *-êêh* i to kod glagola: *rasti*, *hotêti*, *sêdêti*, *smêti* i *vêdêti*.⁵⁹

U tekstu *Muke po Mateju* u misalu Vat₄ pretežu kontrahirani oblici imperfekta: *sêdêh*'75a, *idêše* 75a, *mlbčaše* 75b..., ali se još uvijek čuvaju i nekontrahirani oblici u četiri primjera: *sêdêaše* 75a, *hotêahu* 76a, *imêêše* 76a, *vêdêêše* 76a. Od ostalih misala iz našeg korpusa jedino Lab₂ ima isti broj nekontrahiranih oblika, i to uvijek sa sufiksom *-êêh*: *sedêêše* 50d, *hotêêhu* 51d, *imeêêše* 51d, *vidêêše* 51d, dok ostali misali imaju samo iznimno nekontrahirani oblik. To su primjeri: Vb₂ 82a: *hotêahu* i *vêdêaše*, Roč 65a: *imêaše* i *vidêaše*, Koph 68a: *imêaše* i *vidêêše*, Lab₁ 67c: *imêaše* i Vb₁ 79d: *vidêaše*. Kao i u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim kodeksima i ovdje nalazimo mlađe oblike imperfekta sa sufiksima: *-eh* i *-ih*: *po vse ubo d(b)ni bih' v v(a)sb* Nov 76a ili *bihb* P 114b, Vat₈ 85a, Ber 59b, Hrv 72d, New 84a, Senj 59c, *hotihu* Vat₈ 86a, Ber 60a, Hrv 73c, *imehu* Vb₁ 79c, *imiše* Vat₈ 86a, Hrv 73c, New 85a...

Glagol *byti* u staroslavenskim je spomenicima imao u imperfektu dva oblika osnove: *bêah-* i *bêh-*. I jedan i drugi su očuvani u evanđelistaru Vat₄, ali u tekstu *Muke po Mateju* je zabilježen samo kontrahirani oblik, koji se u raznim misalima javlja u više varijanata, s obzirom na refleks *jata*: *idêže knižnici i parisêi sbrali se bêhu* Vat₄ 75a, Nov 76a, P 114b, Koph 67a..., ili *bihu* Vat₈ 85a, Hrv 72d, New 84a, Lab₂ 50d, dok Roč 64a ima: *b(i)še*.

Ostaci duala sačuvali su se u primjeru: *Tožde že i razboinika propetaê s nim' ponošašeta emu* Vat₄ 76d, ostali misali imaju: *ponošašota* npr. Roč 65d, Ber 60c, Hrv 74b...

PERFEKT I PLUSKVAMPERFEKT. Za razliku od aorista i imperfekta, ova se dva složena glagolska oblika za izricanje prošle radnje u *Muci po Mateju*

⁵⁸ *Ibid.*, 92.

⁵⁹ O imperfektu vidi i u poglavlju o *jatu*.

javlja vrlo rijetko. Za perfekt, koji se tvori od participa preterita aktivnog drugog i prezenta glagola *biti*, postoje samo tri primjera. Glagol *byti* ovdje uvijek dolazi u naglašenom obliku. Primjeri: *I(su)sъ že reče emu družu drzai na neže esi prišl'* Vat₄ 74d, ostali misali imaju *prišalъ* npr. Nov 75d, P 114a, Vat₈ 84d..., osim Oxf₁ 51b: *priš'lb; Inie est' s(l)p(a)sъl' a sebe li ne možeť s(l)p(a)sti* Vat₄ 76c, i u ovom se pr. particip piše na različite načine, tj. s vokaliziranim poluglasom, npr. Lab₂ 52b *spasalъ; Pri devetoi že godinē vzъpi i(su)sъ gl(a)som' veliem' g(lago)le Eli Eli Lema savahtani Eže est' B(ož)e moi B(ož)e moi vskuju me esi ostavil'* Vat₄ 76d.

Za pluskvamperfekt postoje u našem tekstu samo dvije potvrde: *bêhu bo očesa ih' otegotêla* Vat₄ 74c i ostali misali imaju isto, osim što se u participijalnom obliku različito reflektira glas *jat*: *otegotela* Roč 63d, Ber 59a, New 83c, Vb₂ 80c i *otêgotêla* Lab₁ 66b i Lab₂ 50b, *otegotila* Senj 59b; *idêže knižnici i parisêi sьbrali se bêhu* Vat₄ 75a, razlike u drugim misalima se odnose na vokalizaciju poluglasa u obliku *sьbrali*, pa imamo *sabrali* Roč 64a, Nov 76a, Hrv 72d..., ili na refleks *jata* u imperfektu *bêhu*, pa Vat₈ 85a, Ber 59b, Hrv 72d... imaju *bihu*.

FUTUR. U staroslavenskom se jeziku futur I tvorio na dva načina: 1) futur se za svršene glagole izražava prezentom; 2) trajni glagoli tvore futur prezentom pomoćnih glagola (*byti*, *hotêti*, *imêti*, *načeti*) plus infinitiv. Futur II tvorio se pomoću trenutnog prezenta glagola *byti* i participa preterita aktivnog drugog. U tekstu *Muke po Mateju* vrlo su rijetki primjeri za složeni futur, tj. buduća radnja se gotovo redovito izražava prezentom trenutnih glagola, što se može uzeti kao ostatak staroslavenske jezične tradicije, odnosno čuvanje starine. U tvorbi futura nema nikakvih razlika među odabranim hrvatskoglagoljskim misalima. Za razliku od našeg teksta u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim tekstovima 15. st. jednostavni se futur javlja samo sporadično, i to u biblijskim tekstovima. U tim se tekstovima futur I tvori jednako od svršenih i trajnih glagola, a futur II je, također, prilično čest.⁶⁰ U *Najstarijoj hrvatskoj pjesmarici* futur je od svih glagolskih oblika očuvao najviše starine: često se izriče prezentom svršenih glagola, ali mnogo češće se upotrebljava složeni futur.⁶¹

Jednostavni se futur u našem tekstu pojavljuje dosta učestalo: 44 primjera: *pomenuhom' êko lъst'c' onъ egda oče živ' bêše reče po treh' d(l)neh' vstanu* Vat₄ 77b, ostali imaju isto, osim New 86c: *vskrs'nu; i budet' poslêdnaê lъst'*

⁶⁰ Stj. D a m j a n o v i ć, *Tragom jezika...*, 147-148.

⁶¹ D. M a l i ć, *Jezik najstarije...*, 175-176.

gorši *grъvie* Vat₄ 77b, drugi misali imaju isto, s razlikom u pisanju znaka za poluglas na kraju riječi; *prêžde neže peteh' v'spoet' trikrat otvr'žeši se mene* Vat₄ 74b.; *g(lago)lju vam' êko edin ot vasъ prêdast' me* Vat₄ 74a; *pisano bo est' poražju pastira i razidut se ovce stadnie* Vat₄ 74b, ili *poražu* Roč 63c, Nov 75b, Vat₈ 84b, Ber 58c.; *G(lago)lju že vam' êko ne imam' piti juže ot sego ploda loznago do togo d(ъ)ne egda piti i vьčnu s vami nov' Vat₄ 74b*, primjer *ne imam' piti* imaju svi misali, razlike su jedino u pisanju znaka za poluglas. Na mjestu složenog oblika *piti i vьčnu* u staroslavenskim se spomenicima nalazi prezent trajnih glagola, tj. *pijō*. J. Vrana smatra da se u našoj konstrukciji ogleda utjecaj latinskog predloška.⁶² Naime, u svim tim slučajevima gdje je u evanđelistaru Vat₄ glagol *vьčeti* + infinitiv u latinskom prijevodu stoji futur. Očito je prevodilac, glagoljaš na tim mjestima htio dati značenje futura koje prezent trajnog glagola nije imao. Svi naši misali imaju konstrukciju *piti vьčnu* (ili *vačnu*), osim Vb₁ 78a koji ima: *piti budu*.

Zaključak: Kao što je već rečeno u glagolskim su oblicima u tekstu *Muke po Mateju* dobro očuvane karakteristike staroslavenskoga jezika, dok su mlađe jezične inovacije neznatne. Od arhaičnih jezičnih crta potrebno je istaknuti: očuvanost participa prezenta pasivnog, sklanjanje participa prezenta aktivnog i očuvanost asigmatskog aorista. U prezentskim je oblicima također očuvano starije stanje, tj. prevladali su gramatički morfemi iz staroslavenskog jezika, dok se oni mlađi javljaju u pojedinim primjerima u Senj, Oxf₁, Hrv i Koph. Nešto su prisutnije inovacije u imperativu (stariji su oblici uvijek u Vat₄, zatim slijedi Koph, Lab₁, dok su u drugim tekstovima uglavnom mlađi imperativni oblici) i imperfektu, gdje u svim misalima pretežu kontrahirani oblici, ali se još uvijek čuvaju i nekontrahirani, npr. u Vat₄ i Lab₂.

BROJEVI

Od glavnih brojeva u tekstu *Muke po Mateju* potvrđeni su: *edin* m. ž. i sr. r. (pisano kao *edin'* ili *edinъ*, prva je varijanta najčešće u Vat₄, a druga u ostalim misalima). U svim primjerima nalazimo taj stariji lik tj. *edin*, osim jednom u Senj 59b i Hrv 72c: *edanъ*. Primjeri: *edin' ot sučih'* Vat₄ 74d, ili *edinъ* Roč 64a.; *edinogo časa* Vat₄ 74c (ak. sg. m. r.), dok svi ostali imaju neodređeni oblik: *edin' časъ* npr. Roč 63d. Uz *edin* nalazimo i oblik *etera* i *etero*: *rabina etera*

⁶² J. V r a n a, *Najstariji hrvatski...*, 43.

Vat₄ 75b, Roč 64c, Hrv 73a, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Koph 67b, Lab₂ 51a, Oxf₂ 76c, Vb₂ 81b, dok ostali imaju: *edina*, a Senj 59d i New 84b: *edna*.

Za broj *dva* potvrde su: *po dvojju d(b)nu* Vat₄ 73c, ili *d'voju* Roč 62d, dok Vat₈ 83b i New 82b imaju po *dviju d(b)nu* tj. ženski rod. Za *tri* potvrde su u lokativu ili instrumentalu, npr.: *tr'mi d(b)n(b)mi* Vat₄ 75a, Roč 64b ima: *trimi* kao i Ber 59b, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, Lab₂ 50d, a Koph 67a ima: *trêmi*, ostali misali imaju lokativ: *po trêh' d(b)neh'* npr. Nov 76b... Broj *dvanaest* je potvrđen u obliku: *edin' ot oboju na desete* Vat₄ 73d., Roč 63a ima: *obêju*, Vb₁ 77c: *ot' dvêju na dêsete*; *sb obêma na desete* Vat₄ 74a, Roč 63a, Koph 65d, Vb₁ 77d: *d'vêma na dêsete*, a ostali misali imaju ligaturu.

Od rednih brojeva potvrđenih u ovom tekstu zanimljivo je, možda, navesti primjere: *Povelí ubo strêci groba do tretago d(b)ne* Vat₄ 77b, isto imaju: Roč 66b, Nov 78b, Ber 61a, Oxf₁ 53a, New 87c, Koph 69c, Lab₂ 53a, Oxf₂ 78b, Vb₁ 80d, Vb₂ 83b, Senj 61b, dok mlađi gramatički oblik imaju: Vat₈ 87b: *tretoga*, Hrv 74c: *tretoga*, dok se od svih ostalih misala izdvaja Lab₁ 68d s posebnom varijantom: *do četvrtago d(b)ne*. Navedeni primjer možda može ukazati na veze među pojedinim misalima: *i budet' poslêdnaê l'st' gorši pr'vie* Vat₄ 77b, samo Vat₄ ima ovakav oblik, tj. *gorši pr'vie*, a ostali misali bi se mogli svrstati u dvije grupe:

- jedni imaju: *gorša prvie* (s različitim pisanjem znaka za poluglas), to su Roč 66b, Lab₁ 68d, New 86c, Koph 69c, Vb₂ 83b, a Lab₂ 53a ima *gor'shaê*,
- drugu grupu čine ostali misali koji imaju: *gor'sha pr'vih'* Nov 78b, P 118a, Vat₈ 87c, Ber 61a, Hrv 74c, Oxf₁ 53a, Oxf₂ 78b, Vb₁ 81a i Senj 61b.

PRILOZI

U tekstu *Muke po Mateju* nalazi se obilje *zamjeničkih priloga* koji su se u staroslavenskom jeziku tvorili tako da se osnovnom dijelu neke zamjenice (za oznaku: načina, smjera, mjesta, vremena ili stupnja) dodavala nepromjenljiva čestica *-de*, npr.: *k/b/de*, *ov/b/de*, *on/b/de*, *s/b/de*. Među pojedinim su misalima razlike kod priloga dosta velike. Nastale su uglavnom uslijed fonoloških promjena do kojih je došlo u jeziku, a ponekad se odnose na mlađu ili stariju leksičku varijantu.

Prilog *tъgda*, koji se u tekstu javlja dosta često, u staroslavenskom je književnom jeziku imao dvije varijante: *tъgda* i *togda*, dok je *tagda* hrvatska varijanta. Sva tri oblika susrećemo u našem tekstu, s tim da opet postoji više grafijskih varijanata s obzirom na pisanje znaka za poluglas, tako npr.: Ber

uvijek piše *tʒg'da* ili *tag'da*, Vb₂ često ima *t'gda* i sl., o čemu je već bilo riječi u poglavlju o pisanju poluglasa. Radi preglednosti podaci o mlađem, odnosno starijem liku tog priloga prikazani su tablično.

TABLICA 8

Prilog *tʒgda*

brojčano

u postocima

	togda	tʒgda	tagda
Vat ₄	18	2	-
Roč	13	2	5
Nov	-	10	10
Vat ₈	-	-	19
Ber	-	19	1
Hrv	-	14	5
Lab ₁	10	8	-
Oxf ₁	-	16	-
New	-	-	20
Koph	1	2	17
Lab ₂	18	-	2
Oxf ₂	-	-	19
Vb ₁	-	14	5
Vb ₂	-	8	11
Senj	-	-	20
P	-	12	4

	togda + tʒgda	tagda
Vat ₄	100	-
Roč	75	25
Nov	50	50
Vat ₈	-	100
Ber	95	5
Hrv	73,7	26,3
Lab ₁	100	-
Oxf ₁	100	-
New	-	100
Koph	15	85
Lab ₂	90	10
Oxf ₂	-	100
Vb ₁	73,7	26,3
Vb ₂	42,1	57,9
Senj	-	100
P	75	25

Prilog **êko** se u Hrv uvijek zamjenjuje mlađom leksičkom varijantom *kako* (15 primjera), dok za istu zamjenu *New* ima tri primjera, *Senj* dva pr. i *Koph* i *Vb₁* po jedan primjer; **kʒdê** – ovaj oblik ima samo *Vat₄* 73d, dok većina drugih misala ima *kadê*, osim *New* 82d, *Vb₁* 77d i *Vb₂* 79d koji imaju *kadi*; u primjeru koji ima većina misala: *idêže aće prop(o)v(ê)dêno budet' Vat₄* 73d, odvajaju se *Hrv* 71d *da vola kadê koli propov(ê)dano...* i *New* 82c *kadi koli*; slično je i u primjeru *idêže knižnici i parisêi sʒbrali se bêhu Vat₄* 75a, gdje jedino *Hrv* 72d i *New* 84a imaju *kadê*,⁶³ za **egda** paralele su u *Hrv dokolê*

⁶³ O načinu pisanja priloga s ê vidi i u poglavlju o ê.

72b, *gda* 74c i *kada* 73c, a u New uvijek *kada*; u pr. **ot tolê** Vat₄ 73d većina misala ima isti oblik, osim Roč 63a koji ima ikavsku varijantu *ot toli* i New 82c: *ot tole*, slično je i u pr. *ot selê* gdje se razlikuje New 84b: *ot sele* i Vat₈ 85b: *ot selê*; za **abie** zamjene su u Hrv 72c: *tadae*, New 83d: *tudie* i Senj 59b i 60a: *tudie*. Prilozi koji su u staroslavenskom književnom jeziku imali konsonantsku skupinu *žd*: **prêžde**, **takožde**, **tožde**... u Vat₄, Lab₁, Lab₂ i Oxf₁ najčešće čuvaju tu skupinu bez izmjene, dok je u ostalim misalima (s ponekom iznimkom) skupina *žd* zamijenjena jednom od grafijskih oznaka za glas *j*:⁶⁴ *prêžde* Vat₄ 74b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, *prêždê* Lab₂ 50a, *prije* Roč 63c, Nov 75c, Hrv 72b, *prêe* Koph 66b, P 113b, Vb₂ 80b; *takožde* Vat₄ 74b, Lab₁ 66a, Oxf₁ 51a, Vat₈ 84b, Koph 66b, *takoždê* Lab₂ 50a i Vb₁ 78a, *takože* Roč 63c, Nov 75c, *takoe* P 113b, New 83b, Vb₂ 80b, Senj 59a...

Imenski su se *prilozi* u staroslavenskom književnom jeziku tvorili na dva načina: 1) od pridjeva u akuzativu ili lokativu singulara srednjeg roda ili instrumentalu plurala; 2) od nekih oblika imenica u kosim padežima. Za priloge koji su nastali od pridjevskih oblika *Muke po Mateju* zabilježene su ove potvrde: *bliz'* Vat₄ 73d i većina misala, osim Roč 63a, New 82d, Vb₁ 77d, Vb₂ 79d i Senj 58d koji imaju mlađi oblik: *blizu*; *zêlo* Vat₄ 74a, 75d i 77a, paralele su u New, Oxf₂, Vb₁ i Vb₂ uvijek *zelo*, te *vele* u Vat₈ i *vel'mi* u Hrv i Vat₈; *gore* Vat₄ 74a... *bole* Vat₄ 74a... *malo* Vat₄ 74c... *mnogo* Vat₄ 76a.

Prilozi koji su nastali od imenskih oblika razvili su se »iz sintaktičke službe pojedinih padeža koji su u staroslavenskom sami sobom mogli označavati odnose za koje su uz njih poslije bili potrebni prijedlozi.«⁶⁵ Takvi prilozi u našem tekstu su: *večeru* Vat₄ 74a, *vêčeru* Ber 58b i Vb₁ 77d; *vtoriceju* Vat₄ 74c, ili s grafijskom varijantom *v'toriceju* Nov 75c, Vat₈ 84c, Ber 58d, Oxf₁ 51a, Oxf₂ 75c, Vb₁ 78b, od svih njih se odvaja New 83c s mladom leksičkom varijantom *drugoviceju*; *tretriceju* Vat₄ 74c, *t'rêtriceju* Vb₁ 78b, svi se ostali misali slažu s Vat₄ osim Roč 63d: *troiceju*; *vinu* Vat₄ 76c (od stsl. *wynŋ*), svi ostali misali imaju isto; *pozdê* Vat₄ 77a i Koph 69b, ostali misali imaju leksičku varijantu *večeru* npr. Nov 78a, Vat₈ 87b, ili *vêčeru* Roč 66a, Ber 60d; *tkmo* (stsl. *тъкъмо*) Vat₄ 74c, ostali misali imaju ovaj primjer zabilježen u više varijanata, s obzirom na vokalizaciju poluglasa i grafiju za poluglas, tako npr. Ber 58d ima: *tk'mo*, ostali imaju *tak'mo* ili *takmo*.

⁶⁴ O priložima s konsonantskom skupinom *žd* v. i u poglavlju o *žd*.

⁶⁵ J. H a m m, *Staroslavenska gramatika*, četvrto izdanje, Zagreb 1974, 181.

Zaključak. U zaključku o prilozima kao relevantan podatak o udjelu staroslavenskih elemenata u jeziku našega teksta može se uzeti onaj o prilogu *тъгда*: isključivo staroslavenski oblici potvrđeni su u Vat₄, Lab₁ i Oxf₁, zatim nešto manje brojni u: Ber, Lab₂, Roč, P, Vb₁ i Hrv, dok su isključivo hrvatski oblici zabilježeni u Vat₈, New, Oxf₂ i Senj, a pretežno hrvatski u Koph i Vb₂.

PRIJEDLOZI

O načinu pisanja prijedloga *въ*, *къ* i *съ* bilo je više riječi u poglavlju o pisanju poluglasa, gdje su navedeni podaci o čuvanju znaka za poluglas, odnosno vokalizaciji za svaki pojedini misal.

VEZNICI

U tekstu *Muke po Mateju* potvrđeni su ovi veznici: **i:** *i rьcъte emu* Vat₄ 73d... *Rasp'n'se že i razdêliše rizi ego* Vat₄ 76c... **da:** *iskaše podobna vr(ê)mene da i prêdast'* Vat₄ 73d... **bo:** *vsъgda bo ničee imate sь soboju* Vat₄ 73d... **eda:** *eda kako uč(e)n(i)ci ego priš'dše* Vat₄ 77b... **neže:** *prêžde neže peteh' v'spoet'* Vat₄ 74b, svi ostali misali imaju isto osim Hrv 72b i Senj 59a koji imaju mlađe leksičke varijante, i to prvi: *nere*, a drugi *nego*; **don'deže:** *sêdête tu don'deže š'bd'* Vat₄ 74b, isto ima i Oxf₁ 51a, Vat₈ 84b: *don'dêže*, Lab₂ 50a: *dondêže*, isto kao i Vb₂ 80b, dok svi ostali misali imaju *doidêže*; **obače/ne-na:** *obače ne êkože az' hočju na êkože ti hočeši* Vat₄ 74c, svi misali imaju *na* (za *нъ*), osim Ber 58d: *нъ* i Hrv 72c: *da kako*; **ubo:** *Kako ubo s'budut se knigi* Vat₄ 74d, svi ostali misali imaju isto, osim Hrv 72d: *jure* (Oxf₂ nema primjer); **poneže:** *poneže cêna krъvi est'* Vat₄ 75d, Koph 67d, Lab₂ 51c, Vb₂ 81d, dok Roč 64d i Lab₁ 67b imaju za *ne*, Hrv 73b: *ere*, a svi ostali *êko*; **radi:** *mnogo bo postradah' d(ъ)n(ъ)sъ v' snê ego radi* Vat₄ 76a...

Veznik **ače** u našem se tekstu javlja deset puta, najčešće ga zamjenjuje mlađom leksičkom varijantom – *ako* – New: osam puta, zatim Senj: tri puta i Hrv: dva puta, dok se u ostalim misalima, uglavnom, nalazi stari oblik *ače*: New ima *ače* samo u jednom primjeru: *ače ti esi s(i)nъ b(o)ži* New 85d; *idêže ače prop(o)v(ê)dêno budet'* Vat₄ 73d., Hrv 71d ima *kadê koli* i New 82c: *kadi koli*; *ače i vsi sьblaznet se o tebê* Vat₄ 74b... *ače mi se priključit'* Vat₄ 74b.

Od ostalih vrsta riječi u funkciji veznika javljaju se prilozima: *êko*, *êkože* (odnosno *kako*), *idêže* (*kadê*), odnosna zamjenica *iže*, *jaže*, *ježe*, te upitna zamjenica u čakavskom obliku: *zač'* u jednom primjeru iz Koph 66d: *Kako ubo s'budut se knigi êko tako podobae't' biti* Vat₄ 74d i svi ostali, osim Koph: *zač'*.

IZ SINTAKSE

Iz sintakse teksta *Muke po Mateju* obrađene su samo razlike među odabranim misalima koje se odnose na red riječi ili vrstu rečenice, a takvih ima popriličan broj. Najčešće su te razlike nastale pod utjecajem različitih predložaka s kojih su tekstovi prevedeni: »Da su hrvatskoglagoljski tekstovi prepisani sa staroslavenskih predložaka prevedenih prema grčkom, ne treba posebno dokazivati. Već u prvom susretu s tekstovima to je jasno. Jednako je tako općenito jasno i to da se s vremenom hrvatskoglagoljske knjige počinju oslanjati na latinski tekst.«⁶⁶ Međutim, to prilagođavanje latinskom tekstu teklo je postupno, tj. naši glagoljaši prevodeći s latinskog zagledaju i dalje u stari predložak. Tako je J. Tandarić proučavajući tekst *Apostola (Djela apostolska i apostolske poslanice)* u misalima i brevijarima zaključio: »Prilagođavanje latinskom tekstu susrećemo dakle i u misalima i u brevijarima, ali ne na isti način i u istoj mjeri. Apostolske perikope u svim misalima usklađuju se s latinskim, ali tako da se u početku usklađuje samo početak i završetak s tekstom Vulgate, a tek u mlađim misalima susrećemo promjene i u samoj perikopi. Kad je pak riječ o brevijarima, treba istaknuti činjenicu da skupina brevijara, uglavnom onih koje po postanku možemo vezati uz otok Krk, ostaju gotovo nezahvaćeni prilagođavanjem Vulgati, ili tek izuzetno u neznatnoj mjeri, dok u drugim nalazimo cijele poslanice usklađene s latinskim tekstom, a u isto vrijeme u istim kodeksima nalazimo sačuvane pojedine poslanice u prvotnom prijevodu.«⁶⁷

M. Pantelić je ustanovila da se biblijski tekstovi u glagoljskim misalima dijele u dvije matice: *južnu* koja se oslanja na *Vulgatu*: Nov, Ber, Vat₁, Vb₁, P i Senj i *sjevernu* na čelu s Vat₂ u čijem se tekstu nazrijevaju ostaci grčke *Septuaginte*, na njega se oslanjaju istarsko-kvarnerski misali, tj. Roč, Lab₁, Lab₂, Koph, Novljanski i Vb₂. Međutim, ova podjela nije toliko "stroga", tj. neki od ovih misala laviraju između jedne i druge grupe: Nov, Vb₁, Vb₂, Oxf₁ i Oxf₂.⁶⁸ Neke su sintaktičke razlike mogle nastati s obzirom na ove dvije postojeće matice, što će se vidjeti u kasnije navedenim primjerima, kao i to da se neki misali priklanjaju sad jednoj, a sad drugoj grupi. Druge sintaktičke su pak, razlike mogle nastati zbog pojave »da se radi jasnoće ili stilske dotjeranosti

⁶⁶ J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski Apostol između Istoka i Zapada*, Croatica XIV, Zagreb 1983, 156.

⁶⁷ *Ibid.*, 164.

⁶⁸ M. P a n t e l i ć, *Prvotisk glagoljskog misala...*, 71.

pojedine rečenice dopunjuju posuđenim riječima ili dijelovima rečenice iz srodnih sinoptičkih mjesta.⁶⁹

Za usporedbu je kao osnovni tekst uzet najstariji, tj. Vat₄ s pretpostavkom da on najbolje čuva tradiciju. On je uspoređen sa svim ostalim tekstovima, i to tako da su uspoređena samo ona mjesta u kojima se bilo koji misal razlikuje od Vat₄: postoji 97 takvih mjesta. Nekom drugom prilikom bi se možda mogli usporediti svi naši misali međusobno, da bi se utvrdila njihova međusobna sličnost, odnosno raznolikost.

Ovdje se navodi podatak koliko koji misal ima različitosti u odnosu na Vat₄, a zatim neki primjeri: *êsti pasku* Vat₄ 73d i većina misala, osim Koph 65d, Oxf₂ 75a i Vb₁ 77d koji imaju *pasku êsti*, zanimljivo je da je paralela u Zogr⁷⁰ *êsti pasha*, a u Mar⁷¹ *pashu êsti*; ⁷² *v grad' kь eteru* Vat₄ 73d i svi ostali misali, osim Lab₂ 49c: *k' eteru v' gradь; iže omoči sь mnoju v solilo ruku* Vat₄ 74a, i svi ostali misali imaju isto, osim Koph 65d: *iže omočitь v solilo ruku sa mnoju; êkože est' pisano* Vat₄ 74a, Koph 65d, Vb₂ 80a, dok svi ostali misali imaju *êkože pisano estь* npr. Nov 75a, Vat₈ 84a; *Tьgda pride i(su)sь s nimi* Vat₄ 74b, Roč 63c, Lab₂ 50a, Oxf₂ 75c, dok svi ostali misali imaju: *тъgda pride š nimi i(su)sь*, npr. Nov 75c, Hrv 72b, u čemu se slažu sa Zogr: *Tьgda pride sь nimi i(su)s*, odnosno grčkim tekstom, dok je varijanta iz Vat₄ istovjetna latinskom tekstu; *da mimoidet' ot mene čaša siê* Vat₄ 74c, Vat₈ 84c, Ber 58d, Lab₂ 50b, Vb₂ 80c, dok svi ostali imaju: *da mimoidet' čaša siê ot mene*, npr. Lab₁ 66b, New 83b; *I paki vtoriceju šьd'* Vat₄ 74c i većina misala, osim Roč 63d, Hrv 72c, Lab₁ 66b i Oxf₂ 75c koji imaju: *i paki šadь vtoriceju; se ijuda edin' ot oboju na desete pride* Vat₄ 74d i većina misala, osim Vb₁ 78c: *Se ijuda pride edinь ot d'viju na desete* i Vb₂ 80c/d: *se ijuda pride edinь ot dvu na desete; Poslêd' že pristupista dva lъžna svêdêtela* Vat₄ 75a, Roč 64b, Lab₁ 66d, Koph 67a, Lab₂ 50d, Vb₂ 81a, dok svi ostali, odnosno južna skupina misala ima: *Poslêd' že d'va lažna sv(ê)dêt(e)la pristupista* npr. Nov 76b, Vat₈ 85a. U primjeru: *I(su)su že biv'šu* Vat₄ 73c, Roč 62d, Koph 65b, Lab₂ 49b, Oxf₂ 74d imaju ovu parti-

⁶⁹ J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski Apostol...*, 160.

⁷⁰ V. J a g i ć, *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim zographensis nunc petropolitanus*, Photomechanischer Nachdruck, Graz 1954.

⁷¹ V. J a g i ć, *Quattuor evangeliorum Codex Marianus glagoliticus*, Photomechanischer Nachdruck, Graz 1960.

⁷² Napomena: u poglavljima *sintaksa* i *leksik* se radi preglednosti ne bilježe grafijske varijante u misalima, tj. pisanje poluglasa i jata.

cipijalnu konstrukciju, tj. navedeni kodeksi čuvaju glagolski oblik koji je specifičan za staroslavenski književni jezik, dok svi ostali misali imaju *Egda že bē i(su)sъ* npr. Nov 74d, Vat₈ 83b, New 82b.; *čto mi hočete dati i az' vam' prēdamъ* i Vat₄ 73d, i većina misala ima isto, osim New 82c i Koph 65c koji imaju: *čto* (odnosno *ča* – New) *mi hočete dati da azъ vam predam' i; Otvečav že ijuda prēdavi ego* Vat₄ 74a i Koph 65d, dok svi drugi imaju: *ijuda iže predaēše* i npr. Vat₈ 84a, sličan je primjer *prēdavi že ego da imъ znamenie* Vat₄ 74d, Koph 66c, Lab₂ 50c i Vb₂ 80d, dok ostali imaju: *i iže prēdaēše i dastъ imъ zn(a)m(e)nie* npr. Roč 63d.

TABLICA 9

broj razlika u odnosu na Vat ₄		Vb ₂	34	Vat ₈	47
Lab ₂	14	Oxf ₁	37	Vb ₁	51
Lab ₁	22	Nov	43	Hrv	54
Roč	23	P	43	New	59
Koph	29	Senj	43	Oxf ₂	59
		Ber	45		

Napomena: u Lab₁ i Oxf₁ manjka dio teksta *Muke po Mateju*, pa oni imaju manje mjesta za usporedbu, tj. 77, a svi ostali misali, kao što je već rečeno, 97 takvih mjesta.

Ovdje su uspoređeni još posebno Nov i P, da bi se ustanovilo podudaraju li se oni potpuno u svim mjestima. Kao što je poznato *Prvotisak* hrvatskoglagoljskog misala redigiran je u Istri, a kao glavni predložak poslužio mu je *Novakov misal*; no među njima postoje neke razlike jer »su redaktori uz preuzimanje sadržaja Nk (tj. Nov, M. Š.) unijeli u Pt (tj. P, M. Š.) lokalni kolor svoga govora, čitanja i svoje ortografije.«⁷³

»Slika jezičnih varijanata po kojima se razlikuje misal Pt od svoga glavnog predloška Nk otkrila je sjeverne – istarske redaktore Prvotiska hrvatskoglagoljskog misala iz 1483. koji su, spremajući ga za štampanje, popravljali tekst Nk prema svojim istarskim kodeksima i unosili u nj mlađe jezične inovacije i elemente svoga govora i ortografije.«⁷⁴ Od 97 mjesta koja su uspoređena Nov i P se razilaze samo u dva primjera: *Inie estъ s(b)p(a)salъ* Nov 77c/ *Inie s(b)-*

⁷³ M. Pantelić, *Prvotisak glagoljskog misala...*, 71.

⁷⁴ *Ibid.*, 74.

p(a)saľ e(s)t P 117a; *B(ož)e moi B(ož)e moi vskuju me esi ostavil'* Nov 77d/
B(ož)e B(ož)e moi vskuju me esi ost(a)vil' P 117a.

U pojedinim misalima u *Muci po Mateju* nalazi se popriličan broj dodanih i ispuštenih mjesta u odnosu na naš najstariji tekst, tj. onaj iz Vat₄. Te se razlike mogu svrstati u dvije grupe: 1. dodane ili ispuštene riječi i sintagme, 2. dodane ili ispuštene rečenice.

1. Neke su od tih razlika nastale pod utjecajem različitog predloška s kojeg je tekst preveden, tj. grčkog ili latinskog. Druge su pak, nastale, možda, samom intervencijom pisara u tekst: znamo da su tekstovi evanđelja (uz psalme) najstariji i najpoznatiji crkveni tekstovi koji su se najviše prepisivali, a znali su ih i napamet. Hrvatskoglagoljski prijevod *Evangelistara* u odnosu na druge stare slavenske prijevode prema J. Tandariću ima ove osobitosti: 1. slaganje s najstarijim sačuvanim staroslavenskim tekstovima; 2. ovisnost o latinskom prijevodu; 3. velik broj slobodno prevedenih mjesta. Pod slobodno prevedenim mjestima autor podrazumijeva »...one slobodne prijevode u hrvatskoglagoljskom tekstu za koje ne nalazimo srodnog postupka ni u grčkom ili latinskom izvorniku, ni u staroslavenskom prijevodu *Evangelistara*. A budući da je takav slobodan prijevod sačuvan u svima ili u većini hrvatskoglagoljskih spomenika, smatramo da je takav slobodan prijevod nastao već u prvotnoj redakciji hrvatskoglagoljskog teksta."⁷⁵

1. DODANE ILI ISPUŠTENE RIJEČI I SINTAGME. Ovdje se želi ukazati na to koliko je koji tekst blizak, odnosno udaljen, od najstarijeg Vat₄. Pobrojana su sva mjesta u kojima se bilo koji tekst razlikuje od njega, da bi se utvrdilo u kojem je najviše dodataka odnosno izostavljenih mjesta: odmah se može reći: najviše je dodataka u Oxf₂ – 32 primjera, a najviše ispuštenih mjesta u Vat₈ – 31 pr., najbliži je tekstu Vat₄ misala onaj iz Lab₂ koji ima samo osam dodataka i šest ispuštenih mjesta.

Tekst Vat₄ se gotovo uvijek podudara s kanonskim tekstom iz Mar i Zogr, dok se dodaci nalaze u mlađim misalima. Iz navedenih će se primjera vidjeti (kao što je već više puta pokazano), da ne može biti govora o "strogoj" podjeli naših misala na *sjevernu* i *južnu* grupu, bar što se našeg teksta tiče. Naime, vrlo često misal npr. iz južne grupe ima dodatak karakterističan za misale sjeverne grupe. Međutim, očito je da starije stanje najbolje čuvaju krčko-istarski kodeksi: Vat₄, Roč, Koph i Lab₂. Primjeri: *pristupi k nemu žena* Vat₄ 73c/ *žena*

⁷⁵ J. T a n d a r i ć. *Neke osobitosti hrvatskoglagoljskog prijevoda Evanđelja*, Istra 16, Pula 1978, 18.

edna New 82b ili žena etera Vb₂ 79c, Senj 58c, P 112b; počto gibêl' siê b(i)si Vat₄ 73c/ siê murnaê New 83c, Koph 65c; Razumêv že i(su)sъ reče Vat₄ 73d/ razumêv' že i(su)sъ mišleniê ihъ i reče Koph 65c; I skr'beče zêlo načeše g(la-go)lati kъždo ihъ Vat₄ 74a/ i skrbeče zêlo načeše edin' po edinomъ g(la-go)lati Roč 63a/b, ovakav dodatak imaju New 82d, Vb₁ 77d, Vb₂ 80a, dok skr'beče zêlo načeše po edinom' g(la-go)lati imaju Nov 75a, P 113a, Vat₈ 83d, Ber 58c, Hrv 72a, Oxf₂ 75a, Senj 58d, dok se s Vat₄ slažu Koph i Lab₂.

TABLICA 10 Dodane riječi
i sintagme u odnosu na Vat₄

Lab ₂	8
Lab ₁	11
Roč	14
Oxf ₁	18
Nov	19
Vb ₂	20
Senj	20
Hrv	21
Ber	21
P	22
Vb ₁	23
Vat ₈	27
Koph	27
New	30
Oxf ₂	32

TABLICA 11 Ispuštene riječi
i sintagme u odnosu na Vat₄

Lab ₂	6
Vb ₂	16
Roč	16
Vb ₁	17
Lab ₁	17
Oxf ₂	19
Koph	20
Nov	22
Ber	22
Senj	22
P	22
Oxf ₁	23
Hrv	27
New	28
Vat ₈	31

Prijevod *Evandelja* u Vat₄ prema J. Tandariću čuva osobinu koja se pomalo gubi u mlađim prijepisima »koji se sve više pročišćavaju prema latinskom«,⁷⁶ a ta je osobina dodavanje pojedinih rečenica posuđenim riječima ili sintagmama iz srodnih sinoptičkih mjesta. To posuđivanje je u tekstu *Muke po Mateju* išlo tako daleko da su u tekst preuzete riječi iz kanona mise: *se bo est' čaša krvi moe novago zavêta taina vêri* Vat₄ 74a, s njim se u našem primjeru slažu Roč

⁷⁶ J. T a n d a r i ć, *Osobine krčkih glagoljskih liturgijskih kodeksa*, Croatica Christiana Periodica 6, Zagreb 1980, 138.

63b, Koph 66a i Lab₂ 49d (s tim da ovaj posljednji ima još dodatak: *novago i věčnago zavêta*), dakle krčko-istarski kodeksi koji inače imaju karakteristiku »...čuvanja starijeg stanja i liturgijskog i tekstološkog i jezičnog. Tako onda i pojam krčkih kodeksa, bar djelomično, ne označuje samo kodekse podrijetlom vezane za otok Krk nego ujedno označuje starije razdoblje u liturgijskoj glagoljskoj književnosti. Liturgijske glagoljske knjige nastale na hrvatskom kopnu imaju drugu prednost: u njima je prisutan napor našeg prevodioca da ponovno s latinskog prevede biblijske odlomke na "slovenski" ili, kako također samo katkada veli na "hrvatski".«⁷⁷ Upravo kodeksi s kopna imaju u našem primjeru mlađu varijantu: *se estъ kr'vъ moê novago zavêta* Nov 75b, Vat₈ 84a, Ber 58c, Hrv 72a, Oxf₂ 75b; *bêhu bo očesa ih' otegotêla* Vat₄ 74c/ dodatak: *ot' sna* imaju Hrv 72c, Oxf₁ 51b, New 83c, Koph 66c, Oxf₂ 75d; *Togda pristupl'she i vzložiše ruki na i(su)sa* Vat₄ 74d/ samo Vat₈ 84d ima dodatak: *Tag'da pristupiše ijudêi i ruki v'zložiše na i(su)sa; i urêza emu uho* Vat₄ 74d/ dodatak: *desnoe* imaju Roč 64a, Vat₈ 84d, New 83d, Koph 66d, Oxf₂ 76a i Vb₁ 78c; *I paki otvr'že se* Vat₄ 75c/ samo Koph 67c ima dodatak *petarъ*, isto kao što ima i u primjeru: *vъzvratî nož' tvoi* Vat₄ 74d/ *Petre vzvratî nožъ svoi* Koph 66d, ni u jednom drugom tekstu se ne spominje koji je od dvanaestorice učenika udario "raba arhierêova". Iz navedenog primjera, kao i iz nekih prije navedenih, može se vidjeti da Koph ima jednu specifičnost, a to je da na nekim mjestima daje dodatna objašnjenja, što nemaju drugi misali; *Togda vidêv' ijuda prêdavbi ego êko osudiše i* Vat₄ 75c/ dodatak *na semrtъ* imaju Hrv 73b, Lab₁ 67b, Oxf₁ 52a, Koph 67c, Oxf₂ 76d, Senj 60a i P 115b; *sbist' se rečenoe eremiem' pr(o)r(o)-k(o)m' g(lago)ljučim'* Vat₄ 75d/ *eremiem'* izostavlja Roč 64d, Hrv 73c, Lab₁ 67c, New 84d; *Tъgda otpusti im' varavu* Vat₄ 76b/ dodatak ima Koph 68b: *Tagda pilat otpusti imъ.; i biêhu i po gl(a)vê ego* Vat₄ 76b/ dodatak *i biêhu i tr'stiju* imaju gotovo svi misali, osim Lab₂, Roč, Lab₁ i Koph koji se slažu s Vat₄; *A proči g(lago)lahu* Vat₄ 76d/ *A proči vistinu g(lago)lahu* dodatak imaju svi osim Hrv 74b, Koph 69a, Lab₂ 52c, i Oxf₂ 77d; *iže i ta bê uč(e)n(i)k' is(u)-s(o)vъ* Vat₄ 77a, isto imaju Koph 69b i Lab₂ 52d, dok svi ostali imaju dodatak: *iže i ta bê taino uč(e)n(i)k' is(u)s(o)vъ*.

2. DODANE ILI ISPUŠTENE REČENICE. Osim što u Lab₁ i Oxf₁ misalu manjka dio teksta *Muke po Mateju*, te Lab₁ počinje glavom 26,29, a Oxf₁ 26,31, u pojedinim misalima nailazimo na dodane ili ispuštene rečenice u odnosu na

⁷⁷ *Ibid.*, 139.

tekst Vat₄. Dakako, češće su ispuštene rečenice, dok za one dodane možemo reći da su vjerojatno umetnute po nahodanju samog pisara. Obično su to rečenice iz samog teksta koje su ovdje još jednom umetnute. Takve se rečenice najčešće nalaze samo u pojedinim misalima, npr.: Ber 58a na mjestu: *pris'tupi k' nemu žena imući al'vêstru mur'ra mnogocên'nago* dodaje: *i s'kruši i alvêstru*; Hrv 72b *Vsi vi sablaznite se o mnê v siju počb* dodaje: *prije nere petehb vspoctb*; Vb₂ 80c *Тьгда pride ka uč(e)n(i)k(o)мъ своимъ* dodaje: *i obrête e speče*; Oxf₁ 51c na mjestu 26,62 ima dodanu rečenicu koju nigdje drugdje ne nalazimo: *i t(a)ko ne bê rav'no sv(ê)d(ê)t(e)ls'tvo ihb*; New 85d *slêzi n(i)ne s križa* dodaje: *i veruemъ t(e)bê*. Kao što vidimo sve su to pojedinačni primjeri iz misala, vrlo se rijetko dva teksta slažu u dodanim ili ispuštenim rečenicama, npr. ista rubrika je dodana u Lab₁ i Lab₂: Lab₁ 68c *sie pojb v' tonb evan'jelski*; Lab₂ 52d *sie poi v ton' e(van)j(eli)ê*.

Tekstualno se od našeg najstarijeg misala najviše udaljuju Hrv i New, tj. u njima je najviše ispuštenih rečenica, međutim ta se dva misala ne slažu međusobno tj. nije potvrđen nijedan primjer u kojima bi i Hrv i New imali ispuštene iste rečenice u odnosu na Vat₄, nego se primjeri odnose na jedan ili drugi tekst: Hrv 72d izostavlja rečenicu iz Vat₄ 75a (Mt 26,58): *izdaleka do dvora arhierêova i vs'd' vnutr' sêdêaše sb slugami*; New 84d nema rečenicu iz Vat₄ 75d (Mt 27,5): *otide i otšbd'*; Hrv 73d nema rečenice iz Vat₄ 76a (Mt 27,22): *G(lago)la im' pilat' što ubo stvoru ot i(su)sa naricaemago h(rbst)a Rêše vsi da raspet' budet'*; New 85b nema rečenice iz Vat₄ 76a (Mt 27,23): *G(lago)la im' pilat' što ubo zê stvori Oni že izliha vьpiêhu g(lago)ljuče da raspet' budet'*, Koph 68b nema ovu drugu rečenicu: *Oni že izliha vьpiêhu g(lago)ljuče da raspet' budet'*; Hrv 73d nema rečenice iz Vat₄ 76b (Mt 27,27): *Togda voini femunovi priemše i(su)sa na sudiči sbbraše na n' vsu spiru*; Hrv 74c nema sintagmu iz Vat₄ 77a (Mt 27,57): *ot arimatie imenem osip'*; New 86b nema rečenice iz Vat₄ 77a/77b (Mt 27,60): *i privali kamen' veli na dvьri groba i otide*.

Sličnosti s obzirom na ove tekstualne razlike pokazuju, ipak, tri misala sjeverne grupe, tj. istarski kodeksi: Roč, Lab₁ i Lab₂, i to u tri primjera, odnosno tri sintagme koje oni ispuštaju nasuprot svim ostalim koji se podudaraju s Vat₄: *i sbnce pomr'če* Vat₄ 76d (Mt 27,51), izostavljeno u Roč 65d, Lab₁ 68c, Lab₂ 52c, za tu sintagmu (kao i neke slične) J. Tandarić kaže: »Ovisnost o latinskom izvorniku vidljiva je i u suprotnom smjeru: pojedini dodaci koje nalazimo u hrvatskoglagoljskom tekstu, a koji su u početku bili uneseni neovisno o grčkom, latinskom ili staroslavenskom tekstu, kasnije se – zbog prilagođavanja glagoljskih priručnika latinskom uzoru – u pojedinim hrvatskoglagoljskim kodeksi-

ma izbacuju.«⁷⁸ Primjer – *vnidu v s(ve)ti grad' Vat₄ 77a (Mt 27,53)*, nedostaje u Roč 66a, Lab₁ 68c, Lab₂ 52c; *greduča sь sela Vat₄ 76b (Mt 27,32)*, ispušten je u Roč 65c, Lab₁ 68a, Lab₂ 52a; primjer – *I priem' osip' tēlo is(u)s(o)vo Vat₄ 77a (Mt 27,59)*, izostavljaju: Ber 61a, New 86b i Lab₂ 52d.

Razlike su među odabranim misalima očitije u rubrikama, za razliku od samog teksta *Evandjelja*, gdje su one znatno manje. Za rubrike je karakteristično da ih se vrlo lako može razlikovati od sakralnog teksta s obzirom na prodor narodnog govora: »Kao po pravilu u rubrikama više dolazi do izražaja govorni jezik (...). Pogrešno bi bilo u ovom slučaju prodora narodnog govora u rubrike vidjeti nesposobnost i nemoć prevodioca. Ako je prevodilac umio i znatno kompliciranije sadržaje s latinskoga prevesti više ili manje korektno na crkvenoslavenski, onda je tako mogao napraviti i u rubrikama. Mislim da je u pitanju upravo shvaćanje različite uloge jezika...«⁷⁹

U našem tekstu nalaze se samo dvije rubrike (plus jedna koja postoji samo u Lab₁ i Lab₂), koje su gotovo u svim misalima različite: *Tu p(o)p' prēklonit se na kolēna i vsi ljudi Vat₄ 76d/ Roč 65d i Lab₁ 68c* imaju: *Poklonet se vsi / Koph 69a: I tu popь preklot (!) se nisko i vsi ljudi t'koi / Lab₂ 52c: I promini glasь*. U drugom primjeru gdje Vat₄ 77b ima samo: *E(van)j(eli)e*, Roč 66a ima: *Sie poi v tonь e(van)j(e)lski*, Nov 78b: *Znamenai se r'ci sie v' tonь e(van)-j(eli)ē*, Lab₂ 52d: *Znamenai se i prekadi olt(a)gь i r(b)ci v tonь e(van)j(eli)ē*.

Zaključak. Uzimajući u obzir karakter (liturgijski) i opseg (relativno kraći) teksta *Muke po Mateju*, na temelju iznesenih podataka dalo bi se zaključiti: među glagoljskim misalima postoje dosta značajne razlike na sintaktičkoj razini. Najbliži Vat₄ je u ovom slučaju Lab₂, zatim slijede Roč, Koph, Lab₁ i Vb₂, dok su u sredini ljestvice: Oxf₁, Nov, P, Senj, Ber i Vat₈. Od najstarije matice najviše su se udaljili: New i Oxf₂, te Hrv i Vb₁. Izneseni rezultati istraživanja potvrđuju osnovanost podjele biblijskih tekstova na sjevernu i južnu grupu, s napomenom da su česta odstupanja u pojedinim primjerima. Kod dodanih, odnosno ispuštenih riječi i sintagmi najbližnji Vat₄ je ponovno Lab₂, iza njega slijede ostali kodeksi sjeverne grupe, te potom oni iz južne. Izdvaja se Koph – kodeks sjeverne skupine koji je u ovom slučaju bliži južnoj.

⁷⁸ J. T a n d a r i ć, *Neke osobitosti...*, 19.

⁷⁹ J. T a n d a r i ć, *Staroslavenski jezik hrvatskih glagoljaša*, VIII međunarodni slavistički kongres, Zagreb 1978, 118.

LEKSIK

Leksik (grč. λεξικός) obuhvaća sveukupnost riječi koje ulaze u sastav nekog jezika ili narječja. Leksik je podložniji promjenama nego drugi dijelovi govora, pa se stoga dosta brzo mijenja, ali on često čuva vrlo zanimljive arhaizme.^{79a}

Već su u najstarijim pisanim spomenicima staroslavenskog doba postojale značajne razlike u fonologiji, morfologiji, sintaksi, a posebice u leksiku. Još je Meillet isticao dijalekatski karakter staroslavenskog leksika, što je najočitiije u leksičkim dubletama. Mnoge su se leksičke dublete u najstarijim slavenskim spomenicima razlikovale po nijansama svog značenja zahvaljujući uporabi u specifičnim društvenim i ekonomskim prilikama, npr. *книгы* – južnoslavensizam, *букъви* – moravizam, *писаније* – rusizam.

Prema mišljenju O. Nedeljković u najstarijim slavenskim tekstovima u leksiku je moguće pratiti nekoliko slojeva: 1. praslavenski sloj jedinstva, 2. leksemi preuzeti od Gota u pradomovini u 3. i 4. st., npr. *кунѣзь* od *kuning*, *полк*, *пук* od *volk*, *врагъ* od *wraks.*, 3. leksemi preuzeti od raznih naroda s kojima su Slaveni došli u dodire preselivši se iz pradomovine, npr. od Avara – *ban*, od Grka – *despot*, od Hazara – *kagan.*, 4. leksemi koje Slaveni preuzimaju s pokrštaivanjem iz grčkog i latinskog i koji ulaze u prve slavenske prijevode, ali se kasnije zamjenjuju slavenskim nazivima.⁸⁰

Za rekonstrukciju najstarijega specifičnog rječničkog sloja u pojedinim slavenskim jezicima najznačajnija je metoda proučavanja sinonimije, ali važnu ulogu imaju i živi slavenski jezici. Najvažniji su tekstovi za studij leksika oni koji su očuvani u više prijepisa s raznih slavenskih područja, tj. tekstovi u više redakcija, kao primjerice *Evandjelja*. Prijevod *Evandjelja* načinio je sam Konstantin-Ćiril pred odlazak u Moravsku. Danas je u znanstvenim krugovima prihvaćeno mišljenje da je to bilo aprakos evandjelje – tekst subotnjih i nedjeljnjih čitanja, koje je najvjernije očuvano u *Assemanijevom evanđelistaru* – glagoljskom makedonskom prijepisu iz 11. st. U Moravskoj je prevedeno čitavo četveroevandjelje, koje također nije očuvano u originalu nego u prijepisima – *Marijinsko* i *Zografsko evandjelje*. Suprotno ovim mišljenjima J. Vrana smatra da je prvotni prijevod bio dulji evanđelistar koji se u nešto izmijenjenom obliku očuvao u hrvatskoglagoljskom Vat., te ćirilskom *Miroslavljevom* i *Vukano-*

^{79a} J. L i s a c, *Leksičke značajke čakavskih dijalekata*, Čakavska rič 2, Split 1991.

⁸⁰ O. N e d e l j k o v i ć, *Staroslavenska sinonimika i problem staroslavenskih jezičnih redakcija*, Radovi FF u Zadru 8-9, Zadar 1970.

vom evanđelju s kraja 12. st.⁸¹ Međutim, ovo njegovo mišljenje nije prihvaćeno u znanstvenim krugovima.⁸²

Poznato je da je u hrvatskoglagoljskim tekstovima dobro očuvana ćirilometodska tradicija, što potvrđuju i istraživanja J. Vajsa, koji je za kanon najstarijega hrvatskoglagoljskog misala utvrdio da je panonsko-moravskog podrijetla, te ga je smatrao najstarijim očuvanim slavenskim prijevodom uopće.⁸³ Osobito su u rječniku očuvani mnogi dokazi njegove velike starine, npr.: *varěti*, *vъsъ mirъ*, *doideže*, *drъkolъ*, *eterъ*, *paraskavjě*... Navedeni leksemi potvrđeni su i u tekstu *Muke po Mateju*, a pored njih u lekseme vrlo starog podrijetla ubrajam: *daže*, *koňčina*, *kъnižnikъ*, *lъstъ*, *otočiti*, *pastirъ*, *propetі*, *sъnъtъ*, *tъkъto*, *ugotovati*, *znamenati*, *lanita*, *mъva*...

U tekstu *Muke po Mateju* očuvan je vrlo stari sloj neprevedenih grčkih riječi, od kojih su neke preuzete iz aramejskog, npr. *akel'demak'* grč. Ακελδαμάχ, *alavastr'* ἀλάβαστρον, *vlasfimija* βλασφημία, *hlamida* χλαμύς, *rav'vi řαββί*, *spira* σπεῖρα...

Da bi se moglo utvrditi koliko je u *Muci po Mateju* očuvan staroslavenski leksički fond usporedila sam tekst najstarijega hrvatskoglagoljskog misala Vat₄ s dva kanonska evanđelja Mar i Zogr. Leksičke se razlike između Vat₄ s jedne strane, te Mar i Zogr s druge mogu podijeliti u dvije vrste – *leksičke dublete*, a to su raznokorijenske riječi koje imaju isto značenje; – *leksičke varijante*, to su one varijante koje u osnovi imaju isti korijen, a razlikuju se fonološki ili tvorbeno.⁸⁴ Rezultati istraživanja: između Vat₄ i Mar postoji 49 leksičkih dubleta, te također 49 između Vat₄ i Zogr, s tim da se Mar i Zogr ne podudaraju uvijek u svim mjestima, npr.: *mnogocěn'nago* Vat₄, *draga* Mar i Zogr (Mt 26,7); *sъdělа* Vat₄, *sъtvori* Mar, *sъdělа* Zogr (Mt 26,10); *peteh'* Vat₄, *kokotъ* Mar, *kurъ* Zogr (Mt 26,34, 26,74, 26,75); *vъs'pê* Vat₄, *vъzglasi* Mar i Zogr (Mt 26,74);

⁸¹ J. V r a n a, Najstariji hrvatski glagoljski... i *Vukanovo jevanđelje*, SANU, Posebna izdanja CDIV, Odeljenje literature i jezika, knjiga 18, Beograd 1967.

⁸² V. O. N e d e l j k o v i ć, *Vukanovo jevanđelje i problem punog aprakosa*, Slovo 18-19, Zagreb 1969.

⁸³ U bilješci na kraju studije *Najstariji hrvatskoglagoljski misal* ističe »Novijim sam se studijama uvjerio ne samo o tome, da je kanon najstarijega glagoljskoga misala srodan s najstarijim glagoljskim spomenicima, nego i o tome, da je on mlađi prijepis Konstantinova-Ćirilova kanona, koji moramo uzimati za Kijevske listove. Zbog toga govorim o rečenom kanonu kao o pendantu Kijevskih listova...« (str. 173.)

⁸⁴ В. Р. М. Ц е й т л и н, *Лексика старославянского языка*, Издательство "Наука", Москва 1977.

ne podobaet' Vat₄, ne dostoino estъ Mar i Zogr (Mt 27,6); prazdnik' Vat₄, denъ velikъ Mar, dnъ velikъ Zogr (Mt 27,15); ljudem' Vat₄, narodu Mar, Zogr (Mt 27,15); vino Vat₄, ocъtъ Mar, ocъtъ Zogr (Mt 27,34); plaćeniceju Vat₄, ponêvi-cejъ Zogr, plaštancejъ Mar (Mt 27,59). Posebno se ističe varijanta *etera/edina*, gdje Vat₄ ima stariji oblik, a Mar i Zogr mlađi: *etera* Vat₄, *edina* Mar, Zogr (Mt 26,69); *eteri* Vat₄, *edinъ* Mar, Zogr (Mt 27,47).

U sljedećim primjerima hrvatskoglagojska matica ima slavensku riječ, a Mar i Zogr još uvijek grecizam: *opona* Vat₄, *katapetazma* Mar i Zogr (Mt 27,51); *stražju* Vat₄, *kustodijъ* Mar i Zogr (Mt 27,65); *sъ stražami* Vat₄, *sъ kustodiejъ* Mar i Zogr (Mt 27,66).

Leksičke se varijante između Vat₄ i Mar razlikuju u 41 primjeru, te u 38 primjera između Vat₄ i Zogr, npr.: *raspetie* Vat₄, *propetie* Mar, *raspetie* Zogr, u tekstu *Muke po Mateju* potvrđeno je šest ovakvih varijanata, te u jednom pr.: *propnut'* Vat₄, *propъnъtъ* Mar, *raspъnъtъ* Zogr (Mt 27,26); *starêšini* Vat₄, *starъci* Mar i Zogr, varijanta se u tekstu ponavlja sedam puta; *srebr'niki* Vat₄, *sъreb-ro* Mar i Zogr (Mt 27,6).

Na temelju leksika *Muke po Mateju* može se zaključiti: varijante u kojima se Vat₄ razlikuje od Mar i Zogr u svim su hrvatskoglagojskim misalima uglavnom iste kao u Vat₄, osim u nekoliko primjera – **Mt 26,28**: *ostavlenie* Vat₄ 74b, Vat₈ 84a, Ber 58c, Koph 66a, Lab₂ 50a, Oxf₂ 75b; *otpućenie* (*otъpuštenie* Zogr, *otъdanie* Mar) Roč 63b, Nov 75b, Hrv 72b, New 83a, Vb₁ 78a, Vb₂ 80a, P 113a, Senj 58d = *odpućenie* (Lab₁ i Oxf₁ lakuna); **Vat₄**: *êže za vi i za mnogie izliet se vъ ostavlenie grêhov'*; Hrv: *ka za v(a)sъ izlivaet' se v' otpućenie grêhovъ*. Suvremeni hrv.: *koja se proljeva za sve za oproštenje grijeha.*; – **Mt 26,69**: *etera* Vat₄ 75b, Roč 64c, Hrv 73a, Lab₁ 67a, Oxf₁ 51d, Koph 67b, Lab₂ 51a, Oxf₂ 76c, Vb₂ 81b; *edina* (=Mar i Zogr) Nov 76c, P 115a, Vat₈ 85b, Ber 59c, New 84b i Senj 59d = *ed'na*; Vb₁ 79a; **Vat₄**: *Pet(a)r' že vьnê sêdêše na dvorê I pristupi k nemu rabina etera g(lago)ljuçi*; Nov: *Pet(a)rъ že vanê sêdêše na d'vorê I pristupi k' nemu edina rabina g(lago)ljuçi*. Suvremeni hrv.: *Petar je dotle sjedio vani, u dvorištu. Pristupi mu jedna sluškinja te mu reče*: – **Mt 26,71**: *dvar'* Vat₄ 75b, Lab₂ 51b; *vanъ vratъ* Roč 64c, Lab₁ 67a; *iz vratъ*⁸⁵ Nov 76c, P 115a...i svi drugi misali (Koph om.), (*vъ vrata* Mar i Zogr); **Vat₄**: *Iz'š'dšu že emu dvar' uzrê i druga rabina i g(lago)la*; Roč: *Izašadšu emu vanъ vratъ vidê i drugaê r(a)bina i reče*; Nov: *Isšadšu že iz vratъ vidê ego drugaê*

⁸⁵ Napomena: U ovom poglavlju su kod navođenja primjera zanemarene razlike u pisanju znaka za poluglas među pojedinim misalima.

rabina i r(e)če. Suvremeni hrv.: Dok je odlazio prema vratima opazi ga druga sluškinja te će ondje nazočnima: – Mt 26,73: sêdecei (grč. ἐστῶτες = lat. stabant = stojeći), Vat₄ 75c, Roč 64c, Koph 67c, Lab₁ 67a =sêdêce i Vat₈ 85c, Ber 59c; Lab₂ 51b = sedêcei; stoecei (Mar i Zogr stojênštei) Nov 76c, P 115a, Hrv 73b...i svi ostali; Vat₄: Ne po mnogu že pristupiše sêdecei tu i rêše petru; Hrv: I ne po mnogu vrimeni Pristupiše stoece tu i riše. Suvremeni hrv.: Malo poslije toga pristupiše Petru oni što ondje bijahu te mu rekoše: – Mt 27,20: ljudi (grč. ὄχλος, lat. populus) Vat₄ 76a, Roč 65a, Lab₁ 67d, Koph 68b, Lab₂ 51d; narodъ (Mar i Zogr narody) Nov 77a, Vat₈ 86a; Ber 60a, Hrv 73d... i svi ostali; Vat₄: Arhierêi že i starêšini naustiše ljudi da isproset' varavu; New: arhieriei že i starišini ljudaiskie naustiše narodъ da isprosetъ varavu. Suvremeni hrv.: Ali glavari svećenički i starješine nagovoriše svjetinu da ište Barabu.; – Mt 27,33: kranievo mêsto (grč... Κρυθαῖον, lat. Calvariae locus) Roč 65c, Lab₁ 68a Lab₂ 52a; kalvarievo mêsto (Mar i Zogr kranievo) Vat₄ 76c, Nov 77c; Vat₈ 86c... i svi drugi misali; Roč: i prišad'se na m(ê)sto naricaemoe golgota eže skazuet se kranievo mêsto; Vat₄: I priš'dše na mêsto naricaemoe golgota eže est' skazaemoe kalvarievo mêsto. Suvremeni hrv.: Kad stigoše na mjesto zvano Golgota – što znači lubanja –.

Poznato je da se sjeverna grupa misala više oslanja na *Septuagintu*, a mlađa na *Vulgatu*, dok je u ovom primjeru Vat₄ iznimka, tj. usklađen je prema latinskom, dok Roč, Lab₁ i Lab₂ bolje čuvaju starinu, tj. imaju prema grčkom.

Zaključno se o odnosu Vat₄ prema Mar i Zogr s obzirom na leksičke osobitosti, može reći: Vat₄, odnosno hrvatskoglagoljska matica je iznimno dobro očuvala staroslavenski fond riječi. Potkrjepljuju to brojčani podaci: tekst *Muke po Mateju* ima ukupno 2204 leksičke jedinice, a od toga razlikama prema Mar i Zogr pripada samo 100 leksičkih jedinica – ukupno leksičke dublete i varijante.

Hrvatskoglagoljski tekstovi čuvaju veliko leksičko bogatstvo (kako liturgijski tako i neliturgijski) do sada nedovoljno istraženo. To potvrđuje i mnoštvo sinonima u *Muci po Mateju*, – npr.: *hlamida* Vat₄ 76b, *mъntiza* 76c, *riza* 76b. Da su naši glagoljaši imali smisla i za nijansiranje na leksičkoj razini, vidljivo je iz pr.: *razdêliše sebê rizi moe i o mъntizê moem' metaše žrêbъ* Vat₄ 76c; ili u prilici kad se Petar odriče Krista: *ne vêdê što g(lago)leši* Vat₄ 75b, te odmah u idućoj rečenici: *ne znaju č(lovê)ka togo* Vat₄ 75c; *Togda opljuvaše lice ego i za lanitê tepoše i druzi že biše i po licu* Vat₄ 75b. Zanimljiva je ovdje riječ *lanita* (grč. πρόσωπον lat. *facies*) koja je vrlo arhaična, a potvrđena je u svim misalima, npr. Lab₁ 67a, New 84b, Vb₁ 79a, Senj 59d, ili u pr. *po lanitama* Nov

76b, Vat, 85b, Ber 59c, Hrv 73a, Oxf, 51d.⁸⁶ U Građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* potvrđena su još dva sinonima za *lanitu*, koji svjedoče o leksičkom bogatstvu naših liturgijskih tekstova: *po ličnicami Pariški zbornik* (Cod. Slave 73) 250r, *êgodi* Nov 78d, *êgodê* Roč 65c.

Praslavenski je leksem *ml̋va* (tumultus) potvrđen u *Muci po Mateju* dva puta: *ml̋va* Vat, 73c i 76a, svi drugi misali imaju također *ml̋va* s grafijskom varijantom *ml'va*, osim Hrv 71d koji u prvom slučaju ima mlađu varijantu: *me-težb*, te Koph 65b: *molva* (što je već protumačeno u poglavlju o slogotvornom **l** i **r**), te očito pogrešno *mltva* Koph 68b. Praslavenski se leksem *ml̋viti* (*tumultari*) očuvao u čakavskom obliku *muviti se* – protestirati vičući, buniti se u *Mošćeničkom zakonu* iz 1704. g., te u obliku *melviti se* – micati se amo tamo – što je zabilježeno u Vrbniku na Krku.⁸⁷

U tekstu *Muke po Mateju* leksičke su razlike među glagoljskim misalima dosta brojne, što osobito dolazi do izraza ako znamo da pred sobom imamo jedan kraći liturgijski tekst. One su mogle nastati pod utjecajem različitog predloška (grčkog ili latinskog), ali pomlađivanje jezika može biti stav prepisivača (pisca) prema jeziku. Ovdje nećemo za svaku pojedinu varijantu tražiti odakle je došla, tj. iz kojeg predloška. Pokušat ćemo ustanoviti koji se od naših tekstova najviše pridržava staroslavenske jezične norme, tj. koji je najrodniji Vat, za kojeg već znamo da je najbolje očuvao normu, a zatim u kojem je tekstu najizrazitije pomlađivanje jezika.

Uspoređujući Nov i P M. Pantelić je utvrdila da su leksičke razlike među njima brojne: »Najviše se susreću u evanđeljima, nešto u psalmima i rubrikama. To je i razumljivo, jer su evanđelja i psalmi najstariji i najfrekventiniji crkveni tekstovi. Oni su se najviše prepisivali, a znali su ih i napamet. Prepisivač je unosio i nešto svoje, starije riječi zamjenjivao je mlađima, poznatijima, osobito ako mu je u ušima bolje zvučao koji sinonim ili koja druga riječ koju je iz svakodnevnog upotrebe znao napamet.«⁸⁸

⁸⁶ Leksem *lanita* sačuvan je do danas u sjevernočakavskim dijalektima (Cres) koji imaju čitav niz drugih zanimljivih leksičkih arhaizama, v. J. L i s a c, *Leksičke značajke...*, 9; i M. T e n t o r, *Der čakavische Dialekt der Stadt Cres (Cherso)*, A. f. S. ph, XXX, Berlin 1909, 193.

⁸⁷ W. B o r y š, *Serbsko-chorwackie studia leksykalne*, Zbornik za filologiju i lingvistiku XXIII, Novi Sad, 1980.

⁸⁸ M. P a n t e l i ć, *Prvotisak glagoljskog misala...*, 61.

I. LEKSIČKE DUBLETE

Najviše leksičkih razlika u našem tekstu odnosi se na stariji, odnosno mlađi oblik riječi, tj. staroslavensku ili hrvatsku varijantu, ali su ponekad te razlike nastale i zbog različitog predloška. Leksik hrvatskoga tipa crkvenoslavenskog jezika nastao je čuvanjem naslijeđenih riječi i dodavanjem hrvatskih. »Stvaranje toga leksika otkriva nam ponajprije činjenicu da su se staroslavenski tekstovi već od samih početaka prilagođavali latinskim liturgijskim knjigama, budući da tragove takva prilagođavanja nalazimo u najstarijim sačuvanim kodeksima; zapažamo da promjene nisu nastajale zbog samovlje prepisivača nego zbog ugleda latinskoga liturgijskog teksta koji je smatran mjerodavnim uzorom...«⁸⁹ Ovo je usklađivanje počelo već od 12. stoljeća, tj. redakcija prema *Vulgati* je bila povezana s jezičnom redakcijom.⁹⁰

PRIMJERI: **Mt 26,38:** *poždête* Vat₄ 74c, Oxf₁ 51a, Koph 66b, Oxf₂ 75c: *poždêdite*, ili *poždite*: Roč 63c, Nov 75c, Vat₈ 84b; *počekaite* Vb₂ 80b i Senj 59a; Vat₄: *poždête sêdê i bdête sê mnoju*; Vb₂: *počekaite sadi i bdite sa mnoju*. Suvremeni hrv.: "...Ostanite ovdje i bdijte sa mnom!"; **Mt 26,48:** *lobžju* Vat₄ 74d, tj. *lobžu* Koph 66c, Lab₂ 50c; *celuju* svi ostali: Vat₈ 84d, Ber 59d, Hrv 72c, Lab₁ 66c...; Oxf₂ 75d: *cêljuju*; Vat₄: *egože az' lobžju ta est' imête i*; Hrv: *Koga az' celuju ta e(st') êmite ga*. Suvremeni hrv.: "Koga ja poljubim – rekao im je – taj je, njega držite!"; **Mt 26,49:** *oblobiza* Vat₄ 74d, Koph 66d, Lab₂ 50c; *celova* – ostali, npr. Vat₈ 84d; Ber 59a, Oxf₁ 51b...; Vat₄: *I abie pristupl' k' i(su)su reče emu radui se rav'vi i oblobiza i*; Roč: *I abie pristupi k' i(su)su i r(e)če emu zdrav' učitelju i celova i*. Suvremeni hrv.: *I smjesta pristupi k Isusu te mu reče: "Zdravo, Rabbi!" – pa ga poljubi.*; **Mt 26,70:** *ne vêdê* Vat₄ 75b i Lab₂ 51a, ostali: *ne vêmь* Roč 64c, Nov 76c; ili *ne vim'* Hrv 73a, New 84b; *ne zn(a)mь* Senj 59d; Vat₄: *On' že otvrže se prêd' vsêmi g(lago)le ne vêdê što g(lago)leši*; Senj: *On že otvrž(e) se preda vs(ê)mi gov(o)re Ne zn(a)mь što g(lago)l(e)ši*. Suvremeni hrv.: *On to zanijeka pred svima: "Ne znam – reče – što govoriš."*; **Mt 26,71:** *uzrê* Vat₄ 75b, Koph 67b, Lab₂ 51b = *uzri*; *vidê* – ostali, npr.: Vb₁ 79a, Oxf₁ 51d, Oxf₂ 76c; Vat₄: *Izš'dšu že emu dvar' uzrê i druga rabina*; Vb₂: *Izšadšu že emu iz vratv' vidê i druga rabina*. Suvremeni hrv.: *Dok je odlazio prema vratima, opazi ga druga sluškinja.*; **Mt 26,56:** *da sbu-*

⁸⁹ J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski Apostol...*, 165-166.

⁹⁰ V. J. R e i n h a r t, *Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju*, Slovo 39-40, Zagreb 1990.

dut se Vat₄ 75a, Roč 64a = da zbudut se Ber 59b, Lab₁ 66d, i svi drugi; da ispl'net' se Nov 76a, P 114b, Senj 59c; Vat₄: se že vse b(i)si da sbudut se knigi pr(o)r(o)č(ь)skie; Nov: se že vse b(i)si da ispl'net' se knigi pror(o)č(ь)skie. Suvremeni hrv.: *Ali ovo se sve dogodi da se ispune proročka Pisma.*"

U nekim primjerima starija, tj. sjeverna skupina misala ima grecizam, a drugi slavenizam, npr. – **Mt 26,65**: vlaspimiju Vat₄ 75b i drugi (blaspimiju = Nov 76b, P 115a i Vat₈ 85b); oholostь Hrv 73a; Vat₄: se n(i)ne slišaste vlaspimiju ego što se vam' mniti; Hrv: Se n(i)ne slišaste k(a)ko oholostь r(e)če što se v(a)mь mniti. Suvremeni hrv.: *U ovaj isti čas čuli ste pogrdu. Što vam se čini?*; **Mt 26,30**: elion'skuju Vat₄ 74b, Koph 66a, Hrv 72b (=elion'sku), Lab₂ 50a; maslinskuju ostali, npr.: Roč 63b, Nov 75b, Lab₁ 66a...; Vat₄: I vspêvše izidu v goru elion'skuju; Vat₈: I spiv'se i izidu v' goru maslin'skuju. Suvremeni hrv.: *Poslije pjevanja psalama izidoše na Maslinsku goru.*; **Mt 27,27**: spiru Vat₄ 76b, Oxf₁ 52c, Koph 68b, Lab₂ 52a, Vb₂ 82b, Hrv om.; družbu Roč 65b, Nov 77b, P 116b, Vat₈ 86b i drugi; Vat₄: Togda vojni jêmunovi priêmshe i(su)sa na sudiči sьbraše na n' vsu spiru; Roč: Togda vojini jêmunovi priêmshe i(su)sa na sudiči sьbraše na nь vsu družbu. Suvremeni hrv.: *Ona vojnici upraviteljevi uvedoše Isusa u upraviteljev dvor i skupiše oko njega cijelu četv.*; **Mt 26,49**: rav'vi Vat₄ 74d, Vat₈ 84d, Ber 59a, Hrv 72c, Oxf₁ 51b, Koph 66d, (i drugi rav'vi ili rab'bi); učitelju Roč 63d, Lab₁ 66c, Vb₂ 80d; moistre New 83d. Na tom se mjestu najbolje slažu: Vat₄, Koph i Lab₂: Radui se rav'vi i oblobiza i, dok Roč, Lab₁ i Vb₂ imaju: Zdrav' učitelju i celova i, ostali imaju: Zdravь rav'vi i celova i, osim New: Zdravь moistre i celova i.; **Mt 26,75**: g(lago)ь Vat₄ 75c, Roč 64c, Lab₁ 67b, Koph 67c, Lab₂ 51b; sl(o)vo Nov 76c, P 115a, Vat₈ 85c, Ber 59c, Oxf₁ 51d, New 84c, Oxf₂ 76c, Vb₁ 79b, Vb₂ 81c; ričь Hrv 73b, Senj 60a. Vat₄: I pomenu petr' g(lago)ь is(u)s(o)vь iže reče emu; Nov: I v'spomenu petrь sl(o)vo i(su)s(o)vo eže r(e)če emu; Hrv: I vspomenu p(e)t(a)рь ričь is(uso)vu ku r(e)če emu. Suvremeni hrv.: *Petar se sjeti Isusovih riječi*: **Mt 26,73**: besêda Vat₄ 75c i svi drugi; ričь New 84c; Vat₄: v istinu i ti ot onêh' esi ibo i besêda tvoê êvê te tvorit'; New: v istinu ti ot onihь esi i ričь t'voê êvlaet te. Suvremeni hrv.: *"Zbilja, i ti si njihov; ta i tvoje te govor izdaje."* Navedeni primjer pokazuje kako sjeverna skupina misala slijedi Vat₄, dok južna ima drugu varijantu. Sličan je primjer **Mt 26,39**: prêš'd' Vat₄ 74c, tj. prešadь, Roč 63c, Koph 66b, Lab₂ 50b, Lab₁ 66b; otstupalь Nov 75c, P 113b, Vat₈ 84b, Ber 58d, Senj 59a =odstupalь, itd. Vat₄: I prêš'd' malo pade nicь na z(e)mli m(o)le se; Hrv: I otstupalь malo pade nicь na z(e)mli m(o)le se. Suvremeni hrv.: *Zatim ode malo dalje, pade ničice te se pomoli.*; **Mt 27,60**:

plaćenica Vat₄ 77a, Roč 66a, Lab₁ 68d, Koph 69b, Lab₂ 52d; *platno*⁹¹ svi ostali, npr.: Nov 78a, Vat₈ 87b, Ber 61a, Vb₂ 83b... Vat₄: *I priem' osip' tĕlo is(u)-s(o)vo obit'e plaćeniceju čistoju*; Nov: *i priēm' osip' tĕlo is(uso)vo i ob'vit' e v' plat'no čisto*. Suvremeni hrv.: *Potom Josip uze tijelo, zavi ga u čisto platno.*; **Mt 27,48**: *gubu* Vat₄ 76d, Koph 69a, Lab₂ 52c; *spugu* – ostali, npr.: Roč 65d, New 86a, Oxf₂ 77d... Vat₄: *I abie tek' edin' ot nih' priem gubu napl'ni ju octa*; Hrv: *I abie tek' edin' ot nih' i naplni spugu octa*. Suvremeni hrv.: *Smješta otrča jedan od njih, uze spužvu, nakvasi je octom.*; **Mt 26,23**: *v solilo* Vat₄ 74a, Roč 63b, Hrv 72a, Koph 65d, Lab₂ 49d (= *v' soli*), Vb₁ 77d, Vb₂ 80a; *v zdĕlu* Nov 75a, Vat₈ 83d, Ber 58c, New 82d, Oxf₂ 75a, Senj 58d, P 113a, (Lab₁ i Oxf₁ nemaju primjer). Vat₄: *On že otvečav' reče im' iže omoči s' mnoju v solilo ruku ta me prĕdast'*; Nov: *On že r(e)če im' iže omače sa mnoju v' zdĕlu ruku ta me prĕdast'*. Suvremeni hrv.: *On odgovori: "Tko umoči sa mnoju ruku u zdjelu, taj će me izdati!"*; **Mt 26,65**: *rastrza* Vat₄ 75b i drugi *razdri* Nov 76b, P 115a i Senj 59d. Vat₄: *Togda arhierĕi rastr'za rizi svoje g(lago)le*; Senj: *Tagda arhierĕi razdri rizi svoje reki*. Suvremeni hrv.: *Tada veliki svećenik razdere haljine svoje i reče*; **Mt 27,29**: *prĕklanjajuče* Vat₄ 76b, Roč 65b, Lab₁ 68a, Oxf₁ 52c, Koph 68c, Lab₂ 52a, i Oxf₂ 77b; *pregibajuče (prigibajuče)* svi ostali, npr.: Ber 60b, Hrv 73d, Vb₁ 80a... Vat₄: *i prĕklanjajuče kolĕna svoĕ prĕd nim' rugahu se emu g(lago)ljuče*; Vb₁: *I kolĕna pregibajuče pred' nim' rugahu se emu g(lago)ljuče*. Suvremeni hrv.: *Poklecali su pred njim i izrugivali mu se govoreći*; **Mt 26,41**: *b'đr'* Vat₄ 74c, Nov 75c, Vat₈ 84c, Ber 58d i drugi; *gotov* Roč 63d, Hrv 72c, Lab₁ 66b, Vb₂ 80c; *priprav(a)ń* Senj 59b. Vat₄: *D(u)h' bo b'đr' est' a pl't' nemočna*; Hrv: *D(u)h' bo gotov' e(st') a pl't' nemočna*; Senj: *Duh bo priprav(a)ń est' a pl't' nemočna*. Suvremeni hrv.: *Duh je spreman, ali je tijelo slabo*.

selo / niva – navedena se varijanta u tekstu javlja četiri puta: *Svĕt že stvoriše kupiše imi selo skudĕlniče v pogrĕbanie strannim' Tĕmže nareče se selo akel'demak' eže est' rekomoe selo k'rvĭ... i daše e na selĕ skudĕlniči ĕkože skaza mnĕ g(ospod)ĕ* Vat₄ 75d, književni oblik *selo*⁹² nalazimo uvijek u Vat₄, Koph 67d (jednom ima *mĕsto*) i Lab₂ 51c, dok Roč 64d i Lab₁ 67c miješaju *selo* – *niva* – *selo* – *niva*, Vat₈ 85d, Oxf₂ 76d i Vb₂ 81d imaju po jednom *selo*, a ostalo *niva*, dok svi ostali misali imaju uvijek *niva*. Ovaj primjer može biti indikativan za određivanje veza među pojedinim kodeksima: na jednoj su strani sje-

⁹¹ V. M. Pantelić, *Glagoljski kodeksi Bartola...*, 73.

⁹² *Selo* je u staroslavenskom imalo dva značenja: 1. mjesto, naselje, 2. njiva, polje.

verni Vat₄, Koph i Lab₂, koji imaju *selo* u značenju *njiva, polje*, dok druga dva Roč i Lab₁ imaju svoju posebnu varijantu; na drugoj su strani oni kojima je *selo* u starom značenju još uvijek poznato, ali *niva* im je bliže: Vat₈, Oxf₂ i Vb₂, dok svi ostali imaju samo mlađe *niva*: Nov, P, Ber, Hrv, New, Oxf₁, Vb₁ i Senj.

U nekim se primjerima izdvaja samo pojedini misal s novijom leksičkom dubletom, obično: New ili Hrv, npr. – **Mt 26,42**: *vtoriceju* Vat₄ 74c, Roč 63d, Koph 66c, itd.; *drugoviceju* New 83c. Vat₄: *i paki vtoriceju šbd'*; New: *I paki drugoviceju šad̂*. Suvremeni hrv.: *Ponovo se udalji.*; **Mt 26,58**: *iděše* Vat₄ 75a i drugi; *grediše* New 84a. Vat₄: *Petr' že po nem' iděše izdaleka do dvora arhierēova*; New: *Petr že za nim̂ grediše izdaleka do dvora arhiereova*. Suvremeni hrv.: *Ali ga je Petar izdaleka slijedio do dvora velikog svećenika.*; **Mt 27,4**: *nepovin'nu* Vat₄ 75c i drugi; *nekrivu* New 84d. Vat₄: *ŝgrēših' g(ospode)vē ŝgrēših' prēdav' krv' nepovin'nu*; New: *sagrēšiĥ g(ospode)vē predaĥ krv̂ nekrivu*. Suvremeni hrv.: *"Sagriješih - reče- jer izdadoh nevinu krv."*; **Mt 27,28**: *rizi* Vat₄ 76b i dr.; *svite* New 85b; Vat₄: *i svl̂kše s nego rizi ego*; New: *I svl̂kše š nego svite ego*. Suvremeni hrv.: *Zatim ga svukoše.*; **Mt 26,38**: *sbd̂* Vat₄ 74c, tj. *sad̂*, Roč 63c, Vat₈ 84b, *zd̂* Nov 75c i P 113b; *tu* Oxf₂ 75c; *ovd̂* Senj 59a.; **Mt 26,32**: *varēju vi* Vat₄ 74b, Roč 63c, *varaju vi* Nov 75b, Ber 58c, Vat₈ 84b, itd.; *naidu v(a)ŝ* Hrv 72b; *pred'idem̂ v(a)ŝ* Senj 59a. Vat₄: *po vskr'seni že moem' varēju vi v galilēi*; Hrv: *po vskrsnoveni moem̂ naidu v(a)ŝ v galilēi*; Senj: *po vskrsnoveni že moem̂ pred'idem̂ v(a)ŝ v galilēi*. Suvremeni hrv.: "... Ali kad uskrsnem, ici ću pred vama u Galileju."; **Mt 26,50**: *na neže* Vat₄ 74d, Oxf₁ 51b, Vb₂ 80d; *na što* Roč 64a, Nov 75d i svi drugi; *na što* Hrv 72c; *na č̂* New 83d. Vat₄: *druž̂e dr̂zai na neže esi prišl'*; Roč: *druž̂e dr̂zai na što esi prišal'*; Hrv: *Druž̂e dr̂zai na što si prišal̂*; New: *Druž̂e na č̂ esi prišal̂*. Suvremeni hrv.: *"Prijatelju, zašto si došao?"*

glagoljuče / govoreče – varijantu nalazimo u tekstu 30 puta, od toga Hrv ima uvijek: *govoreče*, Senj ima 15 pr. za mlađi oblik i New jedan pr., dok svi ostali misali imaju uvijek stariji oblik; *iže, ēže, eže / ki, ka, ko* – također česta varijanta, s tim da mlađi oblik najčešće imaju Hrv i New; *i / ga* – varijantu nalazimo 24 puta, s tim da Hrv uvijek ima mlađi oblik; *az / ê* – zamjenu, tj. mlađi oblik nalazimo uvijek u New. Kao osnovni tekst uzimamo opet onaj najstariji, tj. Vat₄, imamo 198 mjesta za usporedbu, tj. sva ona mjesta u kojima se bilo koji tekst razlikuje od Vat₄, s tim da Lab₁ ima (zbog lakune) 161 takvo mjesto, a Oxf₁ 160 mjesta. Tablica prikazuje broj mjesta u kojima se pojedini misal razlikuje od Vat₄ u leksičkim dubletama.

TABLICA 12

	broj mjestâ	%
Lab ₂	3	1,5
Koph	9	4,5
Roč	20	10,1
Lab ₁	17	10,5
Oxf ₁	22	13,00
Ber	33	16,6
Oxf ₂	33	16,6
Vb ₂	33	16,6
Vat ₈	34	17,1
Vb ₁	35	17,6
Nov	38	19,1
P	39	19,5
Senj	84	42,4
New	85	42,9
Hrv	153	77,2

2. LEKSIČKE VARIJANTE

Za staroslavenski je jezik karakteristično obilje leksičkih dubleta, a posebice leksičkih varijanata, od kojih postoje dvije podvrste: *fonološke* – koje su nastale uslijed raznih lokalnih fonoloških promjena na različitim područjima, npr.: *popelъ / pepelъ, sramъ / stramъ, trêva / trava*, itd.; *tvorbene* – nastale su u procesu tvorbe kao rezultat oformljivanja jednog te istog korijena, tj. to su različiti prefiksi i sufixi, npr.: *lêpnъ / lênivъ, načêlo / začêlo / vъčêlo, razboi / uboi, svêtilъnikъ / svêtilo, ubogъ / nebogъ*...⁹³

Mnoge su leksičke varijante potvrđene pri usporedbi *Muke po Mateju* iz kanonskih *Evandjelja*, tj. Mar i Zogr s hrvatskoglagoljskim tekstom, dok među samim hrvatskoglagoljskim misalima leksičke varijante nisu toliko brojne. To je i razumljivo, s obzirom na činjenicu da je tekst *Muke* iz naših misala formiran na jednom jedinstvenom jezičnom području. Neke su fonološke ili tvorbenne varijante ipak potvrđene stoga jer je u nekim misalima očuvano starije sta-

⁹³ P. M. Цейтлин, *Лексика*....

nje, tj. npr. kad se radi o fonološkoj alternaciji *v/b*: **Mt 26, 6**: v *vitanii* Vat₄ 73c, Nov 74d, Oxf₂ 74d, Vb₁ 77b...; v *bitanii* New 82b i Senj 58c. Vat₄: *I(su)-su že biv'šu v' vitanii v domu simuna prokaženago*; New: *Egda že bê i(su)sъ v bitanii v domu simuna prokažen(a)go*. Suvremeni hrv.: *Dok je Isus boravio u Betaniji, u kući Šimuna gubavca*. **Mt 26, 7**: *alvastru* Vat₄ 73c, Vb₂ 79c (ostali: *alvestru*); *albastru* Senj 58c. Vat₄: *pristupi k nemu žena imući alvastru mura mnogocên'nago*; Senj: *pristupi k nemu žena et(e)ra imući albastru mura mnogocen'nago*. Suvremeni hrv.: *primače mu se neka žena s alabastrenom posu-dom dragocjene pomasti*.

TABLICA 13

	raspeti	propeti
Vat ₄	6	2
Nov	5	3
Vat ₈	5	3
Ber	5	3
Hrv	5	3
Lab ₂	5	3
Oxf ₁	5	3
Oxf ₂	5	3
Vb ₁	5	3
Vb ₂	5	3
Senj	5	3
P	5	3
Koph	5	2 (1 put om.)
Lab ₁	4	4
Roč	4	4
New	4	3 (1 put om.)

Od tvorbenih varijanti najčešća je *raspeti / propeti*. Kadšto je vrlo teško odrediti koja je leksička dubleta ili varijanta starija a koja mlađa, takav je slučaj i s leksičkom varijantom *propeti / raspēti*, kao što je zamijetio V. Jagić.⁹⁴ Prva je varijanta prastari leksem iz istočne Panonije, ali i srpska lokalna osobina, dok je druga češka i slovačka varijanta, ali i slovenska i hrvatska, kao i bugarska. U

⁹⁴ V. J a g i ć, *Entstehungsgesichte der kirchenslavischen Sprache*, Berlin 1913, 264.

tekstu *Muke po Mateju* pomenuta se varijanta ponavlja osam puta, i to: tri puta svi misali imaju *raspetie* Mt 26,2, 27,31 i 27,38 a dva puta svi imaju *propnut'*, odnosno *propetaê* – Mt 27,26 i 27,44, dok su u ostalim primjerima različite varijante, npr. **Mt 27,23:** *raspet'* Vat₄ 76a, Roč 65b, Lab₁ 67d, Vb₁ 79d, itd.; *propni* New 85b. Vat₄: *Rêše vsi da raspet' budet'*; New: *I rêšê v'si Na križ i propni i.*; **Mt 27,23:** *raspet'* Vat₄ 76a i Lab₂ 51d *propni* ostali (om. New i Koph). Vat₄: *Oni že izliha v'spiêhu g(lago)ljuče da raspet' budet'*; Roč: *Oni že izliha vapiêhu g(lago)ljuče propni i propni i.*

Ostale tvorbene varijante: **Mt 26,67:** *opljuvaše* Vat₄ 75b, Roč 64b, Lab₁ 67a, Lab₂ 51a, Oxf₁ 51d (= *opljuvajuče*); *zapljuvaše* Nov 76b, New 84b, Oxf₂ 76b, Vb₁ 79a., itd.; **Mt 26, 58:** *končinu* Vat₄ 75a, Roč 64a, Vat₈ 85a, Hrv 72d, Lab₁ 66d, Oxf₁ 51c, Koph 67a, Lab₂ 50d, Oxf₂ 76a, Vb₂ 81a; *kopacъ* Nov 76a, Ber 59b, New 84a, Vb₁ 78d, Senj 59c, P 114b. Vat₄: *Pet(a)r' že po nem' idêše izdaleka do dvora arhierêova i v's'd' vnutr' sêdêaše sъ slugami vidêti končinu tvorimomu*; Vb₁: *Pet(a)rъ že po nemъ ideše iz'dalêka do d'vora ar'hierêova i v'sadъ v' nutarъ sedêše sa s'lugami da v(i)ditъ k(o)n(a)cъ*. Suvremeni hrv.: *Ali ga je Petar izdaleka slijedio do dvora velikog svećenika; uđe unutra i sjede sa slugama da vidi kako će se svršiti.*; **Mt 26,75:** *pomenu* Vat₄ 75c, Koph 67c, Lab₂ 51b; *vspomenu* Roč 64c, Vat₈ 85c, Lab₁ 67b, itd.; **Mt 26,38:** *bdête* Vat₄ 74c, Lab₁ 66a, Koph 66b, ili *bdite*, Roč 63c, Ber 58d, itd.; *pobdête* Oxf₁ 51a.; **Mt 27,3:** *vъzvratî* Vat₄ 75c, Roč 64d, i drugi; *vzratî* Koph 67c, Oxf₂ 76d, P 115b, Vb₁ 79b; *v'rati* Nov 76c, Senj 60a.; **Mt 26,59:** *svêdêtel'stva* Vat₄ 75a i drugi; *s'vedočas't'va* Vat₈ 85a.

3. TEKSTOLOŠKE DUBLETE

Tekstološke su dublete riječi koje su različito prevedene s grčkog originala na slavenski jezik u određenom kontekstu u nekom književnom spomeniku. Ponekad su tekstološke dublete ujedno i leksičke, tj. imaju isto značenje, ali ponekad to nije slučaj: npr.: riječi *potokъ* i *otokъ* nalaze se u tekstovima na istom mjestu, ali imaju različito značenje.⁹⁵ Ovdje se pod tekstološkim dubletama podrazumijevaju riječi koje imaju različito značenje, pri čemu treba napomenuti da se radi samo o nijansama u značenju, tj. primjerice je li u nekim prizorima *Muke* Isus stajao ili sjedio, npr.: **Mt 26,7:** *vzležeću* (grč.: ἀνακειμένου, lat. *recumbentis* = ležati, tj. ležati za stolom, tj. sjediti) Vat₄ 73c i drugi; *sideću* Hrv 71d. Vat₄: *i vzliê na gl(a)vu emu vzležeću*; Hrv: *i vzliê emu na glavu sideću*.

⁹⁵ Р. М. Ц е й т л и н, Лексика..., 45–54.

Suvremeni hrv.: *te mu je izli na glavu dok je sjedio za stolom.*; **Mt 26,20**: *vzležāše* Vat₄ 74a i drugi; *sede* Hrv 72a. Vat₄: *Večeru že bivšu vzležāše*; Hrv: *Večeru bivšu sede i(su)sъ*. Suvremeni hrv.: *Kad bi uvečer, Isus sjede za stol.*; **Mt 26,55**: *sêdêh'* Vat₄ 75a, Koph 66d, i Lab₂ 50d = *sidêhъ; bêhъ* svi ostali. Vat₄: *Po vse že d(ъ)ni vъ vasъ sêdêh'*; Oxf₁: *Po v'se ubo dni bêhъ v v(a)sъ*. Suvremeni hrv.: *Svaki sam dan sjedio.*; **Mt 26,64**: *sêdeča* Vat₄ 75b, (ili neki *sideča*); *stoeča* Lab₂ 51a. Vat₄: *ot selê uzrite s(i)na č(lovêčъ)skago sêdeča o desnuju*; Lab₂: *Ot selê uzrite s(i)na č(lovêčъ)skago stoeča o dêsnoju*. Suvremeni hrv.: – *Ali ja vama kažem da ćete poslije ovoga vidjeti 'Sina Čovječjega gdje sjedi s desnu.*; **Mt 26,69**: *sêdêše* Vat₄ 75b i drugi (tj. *sidiše*); *stoêše* Lab₂ 51a, Vb₁ 79a i Roč 64c. Vat₄: *Petr' že vъnê sêdêše*; Vb₁: *Petrъ že vanê s'toêše*. Suvremeni hrv.: *Petar je dotle sjedio vani.*; **Mt 26,73**: *sêdečei* Vat₄ 75c, Koph 67c, Roč 64c, Lab₂ 51b, Lab₁ 67a; *stoečei* Nov 76c, P 115a, i svi drugi. Vat₄: *ne po mnogu že pristupiše sêdečei tu*; Nov: *i ne po mnogu pristupiše stoečei tu*. Suvremeni hrv.: *Malo poslije toga pristupiše Petru oni što ondje bijahu.*; **Mt 26,65**: *slišaste* Vat₄ 75b, Hrv 73a i svi ostali; *vidiste* Lab₂ 51a. Vat₄: *slišaste vlaspimiju ego*; Lab₂: *vidiste vlaspimiju ego*. Suvremeni hrv.: *"Pogrdio je Boga!*

Zaključno se o leksiku hrvatskoglagoljskog teksta Muke po Mateju može konstatirati: pramatica se, tj. Vat₄ vrlo dobro slaže s kanonskim evanđeljima: Mar i Zogr: tekst ima 2204 leksičke jedinice, od toga na leksičke dublete otpada u odnosu prema Mar – 49, te 41 na leksičke varijante, prema Zogr – leksičke dublete: 49, leksičke varijante: 38. Među samim hrvatskoglagoljskim tekstovima postoje dosta značajne leksičke razlike, s obzirom na to da se radi o kraćem liturgijskom tekstu. U cjelini gledajući, može se prihvatiti podjela na sjevernu i južnu skupinu kodeksa, ali su zabilježena i znatna odstupanja u pojedinim primjerima. S Vat₄ je najrodniji Lab₂, potom: Koph, Roč i Lab₁, u drugu bi skupinu išli: Oxf₁, Ber, Oxf₂, Vb₂, Vat₈, Vb₁, Nov i P koji se nalaze negdje u sredini između onih koji dobro prate Vat₄ i onih koji su najudaljeniji od njega: Senj, New, te posebice Hrv.

ZAKLJUČAK

U završnom se dijelu radnje iznose neke jezične osobitosti odabranih misala koje mogu biti relevantne pri donošenju konačnih sudova o hrvatskoglagoljskim misalima i njihovim međusobnim vezama. To su sljedeće jezične osobine: 1. vokalizacija poluglasa; 2. glas *jat* (ê); 3. konsonantska skupina *žd*; 4. upitno

–odnosna i relativno–upitna zamjenica; 5. imperativ; 6. imperfekt; 7. sintaktičke i leksičke karakteristike. Te su osobine odabrane jer su upravo u njima najviše izražene razlike među našim misalima. Pri tome, dakako, ne mislim da ostale jezične karakteristike nisu bitne, tj. za stvaranje jedne cjelovite slike o jezičnim osobitostima nekog teksta, potrebno je uzeti u obzir sve njegove karakteristike.

Vat₄: Kao što je poznato Vat₄ je naš najstariji plenarni misal, pa se može pretpostaviti da on čuva starije stanje, tj. karakteristike staroslavenskoga književnog jezika, što je potvrđeno više puta na našoj građi, npr.: poluglas jedino u Vat₄ (i možda Oxf₁) ima glasovnu vrijednost koja nije *a*. U tekstu se ne provodi vokalizacija poluglasa u prijedlozima i prefiksima (iznimka je pr. *Va t' čas' 74d/75a*), ni u sredini riječi. Vokalizacija poluglasa je mlađa pojava od redukcije, pa izostavljanje primjera za ovu pojavu ukazuje na čuvanje starijeg stanja. Dok u svim našim kodeksima nalazimo primjere za redukciju poluglasova, primjere za vokalizaciju ne nalazimo u svima.

Vat₄ najbolje od svih misala čuva *jat* (*ê*), te nema primjera za refleks *i*, nego samo za *e*, i to svega 3%. Dosljedno čuva staroslavensku konsonantsku skupinu *žd*. Upitno–odnosna zamjenica *čto*, kao i relativno–upitna *iže / ježe / jaže* potvrđena je samo u starijem obliku. U glagolskim oblicima nema puno raznolikosti među pojedinim kodeksima, nešto je raznolikost izraženija kod imperativa i imperfekta: Vat₄ u imperativu uvijek ima stariji oblik, najviše primjera za staroslavenski odnosno nekontrahirani oblik imperfekta očuvano je u Vat₄ i Lab₂. Najviše sličnosti s Vat₄ u sintaksi, tj. u strukturi rečenice pokazuje Lab₂, a zatim Lab₁, Roč, Koph i Vb₂, tj. sjeverna grupa.

Ako promotrimo razlike u ispuštenim mjestima s Vat₄ se iznimno dobro slaže Lab₂, a zatim Vb₂, Roč, Vb₁ i Lab₁ tj. oni imaju najviše sličnosti s našim osnovnim tekstom. Južna grupa misala ima veći broj ispuštenih mjesta: Nov, Ber, Senj, P, Oxf₁, Hrv, New, Vat₈. Najmanje dodataka ima također sjeverna grupa: Lab₂, Lab₁ i Roč. Jedina je iznimka Koph koji se inače dobro slaže s Vat₄ i drugim misalima sjeverne grupe, a u ovom slučaju ide s južnom grupom. Dakle, južna grupa ima više tekstualnih dodataka: Nov, Senj, Hrv, Ber, P, Vat₈ i New, a s njima idu i oni kodeksi za koje je poznato da često laviraju između jedne i druge grupe: Oxf₁, Oxf₂, Vb₂ i Vb₁. Po tome se od matice najviše udaljuju New i Hrv, ali oni međusobno ne pokazuju neke podudarnosti, tj. oni nemaju ista dodana ili ispuštena mjesta.

Kod leksika opet imamo sličnu situaciju: na jednoj je strani sjeverna grupa

kodeksa: Vat₄, Lab₂, Koph, Roč i Lab₁, negdje u sredini nalaze se: Oxf₁, Ber, Oxf₂, Vb₂, Vats, Vb₁, Nov i P, najviše raznolikosti u odnosu na maticu pokazuju: Senj, New, te posebice Hrv.

Roč: Ima znatan broj primjera za vokalizaciju poluglasa, pa bi se po toj osobini mogao uvrstiti u mlađu grupu, jer ima više primjera za vokalizaciju nego, npr. Hrv. Što se čuvanja *ê* tiče Roč se nalazi negdje oko sredine naše ljestvice, karakteristično je da ima puno više refleksa tipa *e* nego *i*. Po čuvanju konsonantske skupine *žd* također bi se mogao svrstati u sredinu ljestvice, *ǰ* piše na mjestu *žd* i na mjestu etimološkog *j*. Uпитно–odnosna zamjenica dolazi uvijek u obliku *čto*, a relativno–uпитna u obliku *iže / ježe / jaže*. Stariji oblici imperativa su u Roč još samo relikti, dok za nekontrahirani oblik imperfekta ima dva primjera – za usporedbu recimo da Vat₄ i Lab₂, koji imaju najviše potvrda za ovaj oblik, imaju četiri takva primjera. Po sintaktičkim i leksičkim osobitostima Roč spada u konzervativniju grupu.

Roč u fonologiji i morfologiji pokazuje više sličnosti s mladom grupom kodeksa, dok u sintaksi i leksiku pokazuje više sličnosti s konzervativnijom grupom, tj. sjevernom. Ova sličnost u sintaksi i leksiku je možda nastala zbog intencije pisca Bartola da se približi crkvenoslavenskoj jezičnoj normi, tj. očuvanju tradicije, dok je u fonologiji i morfologiji više došao do izražaja njegov individualni govor, odnosno krbavski govor 15. stoljeća.

Nov: Nema puno primjera za vokalizaciju poluglasa u prijedlozima i prefiksima, ali u sredini riječi ima znatan broj primjera, više od Nov imaju samo Vat₈ i Vb₂. Što se tiče *ê* nalazi se oko sredine ljestvice, tj. bolje od njega čuvaju *ê*: Vat₄, Oxf₁, Koph, Lab₁ i Oxf₂. Kao karakteristiku Nov može se navesti: puno više primjera za refleks *i*, nego za *e*, što se može očekivati, s obzirom da je ovo kodeks južnog područja. Konsonantsku skupinu *žd* dosta često zamjenjuje, te se po tom pitanju slaže s južnom grupom kodeksa, dok *ǰ* bilježi na mjestu *žd* i na mjestu etimološkog *j*. Uпитно–odnosnu zamjenicu *čto*, kao i relativno–uпитnu *iže / ježe / jaže* nalazimo samo u starijem obliku. Stari imperativni oblici su u Nov relikti, a za stari oblik imperfekta ne nalazimo potvrde. Po sintaktičkim i leksičkim osobitostima Nov se svrstava u srednju grupu tekstova, tj. nalazi se između onih koji dobro prate maticu (Lab₂, Koph, Roč i Lab₁) i drugih koji su od nje najudaljeniji: Senj, New i Hrv.

Na kraju možemo zaključiti: Nov je prilično pomlađen, tj. protkan mlađim jezičnim osobinama u fonologiji i morfologiji, a slično je i u sintaksi i leksiku, te on npr. po svojim fonološkim i morfološkim karakteristikama ide gotovo uvijek zajedno s Roč, iako je pisan pola stoljeća prije njega, s tim da je Roč,

kao što je već istaknuto, u sintaksi i leksiku još arhaičniji. To vjerojatno možemo tumačiti činjenicom da južna grupa kodeksa općenito pokazuje više jezičnih crta hrvatske redakcije, dok sjeverna grupa bolje čuva staroslavensku jezičnu normu.

Vat₈: Među izabranim misalima ima najviše primjera za vokalizaciju poluglasa. Što se *ê* tiče, nalazi se pri dnu ljestvice, tj. vrlo često zamjenjuje prvobitni glas *ê* glasovima *e* i *i*, i to češće glasom *i*. Ovdje se može spomenuti da još samo Hrv i New imaju manje primjera za glas *ê*, nego Vat₈. Vat₈ prilično dobro čuva konsonantsku skupinu *žd*, znak *ĵ* piše na mjestu *žd* samo u jednom primjeru, a češće na mjestu etimološkog *j*. Upitno–odnosna je zamjenica (*čto*) potvrđena uvijek u starijem obliku, kao i relativno–upitna *iže* / *ježe* / *jaže*. U Vat₈ je zabilježen samo jedan stariji oblik imperativa, a niti jedan stariji oblik imperfekta. Po sintaktičkim i leksičkim razlikama prema Vat₄ ovaj misal pripada srednjoj grupi tekstova, tj. onima koji se nalaze između najstarije matice i onih koji su se od iste matice najviše udaljili. Vat₈ možemo opisati kao kodeks kojeg krakterizira popriličan broj mlađih jezičnih osobina. Za ilustraciju navedimo da jedino u Hrv i New nalazimo još više elemenata hrvatskog jezika nego u Vat₈, a navedena dva kodeksa su, kao što je poznato, izrazito "pomlađena".

Ber: Što se tiče vokalizacije poluglasa u prijedlozima i prefiksima Ber najbolje slijedi Vat₄, tj. nalazimo samo jedan primjer, s njima se u ovome slaže još jedino Oxf₁, dok za vokalizaciju poluglasa u sredini riječi nalazimo znatno više primjera, nego u Vat₄, ali još uvijek manje nego u većini drugih kodeksa. Po čuvanju glasa *ê* Ber se nalazi oko sredine ljestvice, s tim da ima znatno više primjera za refleks *i*, nego za *e*. Isto je utvrdila M. Pantelić za kodeks u cjelini. Konsonantsku skupinu *žd* dosta dobro čuva, znak *ĵ* bilježi za etimološko *j*. Upitno–odnosna zamjenicu *čto* je potvrđena samo u starijem obliku, kao i relativno–upitna *iže* / *ježe* / *jaže*. Stari su oblici imperativa relikti u Ber, dok za imperfektivne starije oblike nema potvrda. Po sintaktičkim karakteristikama dobro se uklapa u južnu grupu, a za leksički inventar je zanimljivo navesti: Ber misal od svih kodeksa južne grupe pokazuje najviše podudarnosti s Vat₄.

Zanimljivo je da ovaj najstariji Bartolov kodeks, za koji je utvrđeno da uglavnom ima mlađe jezične osobine, od onih kasnije pisanih: Roč i Lab₁ (do čega je došlo zbog intencije pisara da se što je više pisao sve više približava normi crkvenoslavenskog jezika – pa je u njih namjerno unosio arhaične jezične osobine), ipak ponekad pokazuje starije stanje od Lab₁ i Roč, primjerice

kod vokalizacije poluglasa, ili konsonantske skupine *žd*. Na temelju iznesenih podataka može se zaključiti: Ber misal od svih kodeksa južne grupe čuva najstarije jezično stanje, te ponekad pokazuje više sličnosti s Vat₄ nego druga dva Bartolova kodeksa: Roč i Lab₁.

Hrv: Ne provodi tako često vokalizaciju poluglasa kao što se može očekivati, tj. nalazi se oko sredine ljestvice. Po čuvanju glasa *ê* na prvobitnom mjestu nalazi se, prema ovim podacima, na pretposljednem mjestu, tj. iza njega je još samo New. Od svih tekstova ima najveći broj ikavizama. Konsonantska skupina *žd* potvrđena je samo u jednom primjeru, dok je u svim ostalim došlo do zamjene, te prevladava pisanje *ĵ*. Uпитno–odnosna zamjenica *čto* potvrđena je u Hrv u sva tri oblika: najčešći je stari oblik *čto*, dok za mlađe zamjene: čakavsku *ča* i štokavsku *što* nalazimo samo po jedan primjer. Relativno–uпитna zamjenica *iže / ježe / jaže* javlja se i u ovom obliku, ali je češći onaj mlađi: *ki / ko / ka*. Stari oblici imperativa su samo relikti u Hrv, a imperfekt je uvijek onaj iz hrvatske redakcije. Po sintaktičkim, a posebice leksičkim karakteristikama pripada u mlađu grupu kodeksa.

Po svemu sudeći, može se još jednom potvrditi: Hrv je misal pisan znatno "pomlađenim" crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Ovdje se iznose konkretni podaci iz *Muke po Mateju*, koji su uspoređeni s drugim kodeksima, te se na temelju toga može utvrditi: Hrv se gotovo uvijek najviše udaljuje od osnovnog i najstarijeg teksta Vat₄. Pitanje je jedino nije li možda New otišao još dalje. Čini se da možemo potvrdno odgovoriti na ovo pitanje: New misal je uvijek iza Hrv na našoj ljestvici, tj. uvijek ima više mlađih jezičnih svojstava nego Hrv. Jedino se u leksičkom inventaru (i kod primjera za *žd*) Hrv udaljuje od Vat₄ znatno više nego New.

Lab₁: Po primjerima za vokalizaciju poluglasa Lab₁ se nalazi odmah iza onih misala koji uopće ne provode tu promjenu. Po čuvanju *ê* na njegovom iskonskom mjestu Lab₁ je odmah na početku ljestvice, tj. iza Vat₄, Oxf₁ i Koph, s tim da ima puno više primjera za refleks tipa *e*, nego *ĭ*, isto kao i Roč, što se može očekivati s obzirom da su to istarski kodeksi. Konsonantsku skupinu *žd* čuva uvijek bez promjene, *ĵ* bilježi na mjestu etimološkoga *j* i u stranim riječima. Uпитno–odnosna se zamjenica *čto* nalazi samo u ovom obliku, a relativno–uпитnu samo kao: *iže / ježe / jaže*. Po čuvanju starih imperativnih oblika ovaj se misal opet nalazi uz Vat₄, tj. dobro ih čuva, dok je nekontrahirani imperfekt potvrđen samo u jednom primjeru. Lab₁ također pokazuje veliku sličnost s Vat₄ u sintaksi kao i u leksiku, odnosno uvijek se nalazi u grupi koja se najbolje slaže s Vat₄.

Zaključno se može potvrditi: najmlađi je Bartolov kodeks doista pisan najarhaičnijim jezikom, tj. od svih njegovih kodeksa najbliži je Vat₄, do čega je došlo, kao što je već rečeno, zbog intencije pisca da se što više približi normi crkvenoslavenskoga književnog jezika.

Oxf₁: Za vokalizaciju poluglasa u prijedlozima i prefiksima ima samo jedan primjer, tj. isto kao Vat₄ i Ber, za vokalizaciju poluglasa u sredini riječi također ima najmanje primjera osim Vat₄. Koliko Oxf₁ dobro čuva starije stanje potvrđuje podatak da jedino u ovom tekstu i Vat₄ poluglas ima glasovnu vrijednost. U Oxf₁ ê se vrlo često nalazi na prvobitnom mjestu, tj. on se po ovoj karakteristici nalazi odmah iza Vat₄, dok su refleksi ê iznimno rijetki, kako e tako i. Konsonantsku skupinu *žd* čuva redovito bez promjene, *ǰ* bilježi samo u stranim riječima. Upitno–odnosna je zamjenica potvrđena samo u starijem obliku, isto kao i relativno–upitna. Za stariji je oblik imperativa pronađeno dosta primjera, tj. Oxf₁ je po ovoj karakteristici odmah iza Vat₄, Lab₁ i Koph, a nekontrahiranih oblika imperfekta nema. M. Pantelić je Oxf₁ svrstala u kodekse koji laviraju između sjeverne i južne skupine, što se može potvrditi oslanjajući se na građu teksta *Muke po Mateju*. Potrebno je dodati još samo da u fonologiji i morfologiji Oxf₁ iznimno dobro slijedi Vat₄, dok je u sintaksi i leksiku nešto "pomlađeniji".

New: Nalazi se u onoj grupi misala koja često provodi vokalizaciju poluglasa. Od svih tekstova ima najmanje primjera u kojima je očuvan ê, a najviše primjera s refeksom e. Konsonantska se skupina *žd* vrlo često zamjenjuje, *ǰ* bilježi samo u jednom primjeru u stranoj riječi. U New je najčešće među svim kodeksima potvrđena upitno–odnosna zamjenica u čakavskom obliku, tj. kao *ča*. Zanimljivo je ovdje spomenuti da jedino New i Koph imaju u akuzativu čakavski oblik zamjenice: *zač'*, u kojem je došlo do apokope fonema *a*, a u vezi s povezivanjem zamjeničkog oblika s prefiksom. Relativno–upitna zamjenica je često u obliku: *ki / ko / ka*. Nema potvrda za stare oblike imperativa, kao ni imperfekta. Po sintaktičkim i leksičkim osobitostima pripada mlađoj grupi kodeksa, te je kao što je već rečeno, uvijek najudaljeniji od matice, osim kod *žd* i leksika, gdje je Hrv otišao još dalje.

Koph: Ubraja se u onu grupu misala koja ima popriličan broj primjera za vokalizaciju poluglasa. Dobro čuva ê, tj. nalazi se odmah iza Vat₄, i Oxf₁. Kao svi istarski kodeksi ima znatno više refleksa e tipa, nego i. Zanimljivo je da jedino Koph iz našeg korpusa bilježi popratni vokal uz slogotvorno *l* u primjeru *molva* (za *mъva*). Ta je pojava (slogotvorno *l* daje *ol*) karakteristična za

neke istarske i krčke govore. Po čuvanju konsonantske skupine *žd* nalazi se negdje oko sredine ljestvice, *ʃ* bilježi samo u stranim riječima. Zamjenica *čto* je potvrđena samo u starijem obliku, kao i *iže / ježe / jaže*. Koph dobro čuva starije oblike imperativa, tj. nalazi se na trećem mjestu naše ljestvice. Potvrđena su dva oblika nekontrahiranog imperfekta. U sintaksi i leksiku ovaj misal također pokazuje sličnosti s *Vat₁* i drugim misalima sjeverne skupine, jedina je razlika što ima dosta dodanih mjesta u odnosu na *Vat₁* što je karakteristika južne grupe. Iako pripada sjevernoj skupini kodeksa, Koph ima neke mlađe jezične osobine, pa se može reći da pokazuje dosta velike oscilacije, tj. ponekad čuva starije stanje, npr.: *ê*, zamjenice, a ponekad mlađe, npr.: vokalizacija poluglasa i popratni vokal uz slogotvorno *l*.

Lab₂: Po primjerima za vokalizaciju poluglasa ubraja se u grupu koja često provodi tu promjenu. Što se tiče *ê* nalazi se pri dnu ljestvice, tj. vrlo često ga zamjenjuje (iza njega su još samo *New*, *Hrv*, *Vat₈* i *Senj*), i to puno više glasom *e*, nego *i*. Konsonantsku skupinu *žd* čuva u svim primjerima bez promjene, a *ʃ* bilježi samo u stranim riječima. Upitno–odnosna se zamjenica nalazi uvijek u starijem obliku *čto*, a relativno–upitna također samo u obliku *iže / ježe / jaže*. Zabilježeno je dosta potvrda za stari imperativni oblik, a naročito je zanimljivo da *Lab₂* jedini od svih misala ima isti broj nekontrahiranih oblika imperfekta kao *Vat₁*. *Lab₂* je od svih misala najbliži *Vat₁* po sintaktičkim i leksičkim karakteristikama. Za tekst *Muke po Mateju* iz *Lab₂* može se reći da pokazuje dosta velike oscilacije, možda čak i više nego Koph, tj. neke jezične crte su iz mlađe jezične faze i znatno se razlikuju od *Vat₁*, npr.: vokalizacija poluglasa, i *ê*, dok druge jezične karakteristike pripadaju starijem jezičnom sustavu, npr.: čuvanje konsonantske skupine *žd* i starih imperfektivnih oblika, te ovaj kodeks po tim karakteristikama pokazuje najveću sličnost s maticom, odnosno *Vat₁*. Zanimljivo bi bilo istražiti kako je došlo do toga da su neke jezične osobine izrazito "pomlađene", a druge su ostale nepromijenjene.

Oxf₂: Po primjerima za vokalizaciju poluglasa ubraja se u srednju grupu kodeksa. Po čuvanju *ê* na prvobitnom mjestu nalazi se na petom mjestu ljestvice, tj. dosta dobro čuva starinu, a što se refleksa tiče – češći je *e*. Konsonantsku skupinu *žd* vrlo često zamjenjuje, a *ʃ* bilježi ne samo u stranim riječima, nego i na mjestu *žd*. Upitno–odnosnu zamjenicu čuva u starom obliku, kao i relativno–upitnu. Kod imperativa prevladavaju mlađi oblici, kao i kod imperfekta. Zanimljivo je da *Oxf₂* od svih kodeksa pokazuje najveća odstupanja od *Vat₁* po sintaktičkim karakteristikama, tj. kod dodanih riječi. Kod ispuštenih riječi nalazi se u grupi sa sjevernim kodeksima, isto kao i po leksičkim karakte-

ristikama. Oxf₂ pripada u onu grupu kodeksa koja lavira između sjeverne i južne skupine.

Vb₁: Potvrđeno je dosta primjera za vokalizaciju poluglasa u prijedlozima i prefiksima, dok to isto ne vrijedi za poluglas u sredini riječi. Što se tiče glasa *ê* nalazi se oko sredine naše ljestvice, a od refleksa češći je *e*. Vrlo dobro čuva konsonantsku skupinu *žd*, dok *ĵ* bilježi samo u stranim riječima. Upitno–odnosna je zamjenica u starom obliku, kao i relativno–upitna. Stari imperativni, kao i imperfektivni oblici su samo relikti u Vb₁, tj. potvrđen je samo jedan primjer za nekontrahirani imperfekt. Po sintaktičkim osobitostima kod dodanih mjesta bliži je južnoj, a kod ispuštenih sjevernoj skupini. Po leksičkim osobitostima nalazi se otprilike u sredini ljestvice. Vb₁ po svojim karakteristikama pripada južnoj skupini kodeksa, ali ponekad ima osobitosti karakteristične za sjevernu skupinu.

Vb₂: Često provodi vokalizaciju poluglasa. Više primjera za ovu pojavu ima jedino Vat₈. Što se tiče *jata* nalazi se pri dnu ljestvice, a od refleksa *e* je nešto češći. Relativno dobro čuva konsonantsku skupinu *žd*, dok je *ĵ* potvrđen samo u stranim riječima. Upitno–odnosna je zamjenica, kao i relativno–upitna potvrđena samo u starijem obliku. Stari su imperativni oblici samo relikti u Vb₂, a za nekontrahirani imperfekt nalazimo dvije potvrde, od mogućih četiri koliko imaju Vat₄ i Lab₂. U sintaktičkim i leksičkim osobitostima pokazuje dosta sličnosti s Vat₄. Vb₂ je kodeks koji je u fonologiji i morfologiji srodniji južnoj grupi, a u sintaksi, tekstologiji i leksiku sjevernoj, te prema tome spada u skupinu kodeksa koja lavira između ove dvije grupe.

P: Ima iznimno mnogo primjera za vokalizaciju poluglasa u sredini riječi, a nešto manje u prijedlozima i prefiksima – slično kao Nov. Prvobitni *ê* čuva nešto manje nego njegov glavni predložak – Nov, od refleksa *ê* nešto je češći *e*. Relativno dobro čuva konsonantsku skupinu *žd*, dok *ĵ* bilježi samo u stranim riječima. Imperativni i imperfektivni su oblici uvijek mlađi u odnosu na Vat₄. U sintaktičkim i leksičkim pitanjima pokazuje isto onoliko odstupanja od Vat₄ koliko i Nov. Prema tome, može se zaključiti: Prvotisak se hrvatskoglagoljskog misala dobro drži svog predloška, te samo u pojedinim jezičnim osobinama pokazuje neznatna odstupanja.

Senj: Pripada u onu grupu koja najčešće provodi vokalizaciju poluglasa. Što se tiče *ê* nalazi se pri dnu ljestvice, a od refleksa znatno je češći *e*. Konsonantska je skupina *žd* potvrđena samo u jednom primjeru, a *ĵ* bilježi samo u stranim riječima. Upitno–odnosnu zamjenicu nalazimo samo u starijem obliku,

a relativno-upitna je češće u mlađem, tj. hrvatsko-čakavskom: *ki / ko / ka*. Stari su imperativni oblici ovdje samo relikti, a imperfekt je uvijek onaj iz hrvatske redakcije. Po sintaktičkim i leksičkim karakteristikama pripada južnoj grupi kodeksa. Po svim jezičnim osobitostima Senj kodeks pripada južnoj skupini.

TEKST MUKE PO MATEJU
IZ MISALA Borg. Illir. (f. 73c – 77b)

Mučenie g(spod)a n(a)šego is(u)h(гъst)a po m(a)têju*

f. 73c V n(o) vr(ê)me Reče i(su)sъ uč(e)n(i)k(o)m' svojim' vête êko po dvoju d(ь)nu paska budetъ i s(i)нъ č(lověčъ)ski prêdan' budet' na raspetic Togda sбраše se arhierêi i knižnici i starêšini ljud'skie na dvor' arhierêê naricaemago kaêpi i svêt' s'tvoriše da i(su)sa lъstiju imut' i ubijutъ G(lago)lahu že ne ne v prazdnik' da ne mъva budet' v ljudeh' I(su)su že biv'su v' vitanii v domu simuna prokaženago pristupi k nemu žena imuči alvastru mura mnogocên'nago i vzliê na gl(a)vu emu vzležečû Vidêvše že uč(e)n(i)ci negodovaše g(lago)ljuče počto gibêl' siê b(i)si mož–

f. 73d aše bo muro sie prodano biti na mnozê i dano biti ničem' Razumêv že i(su)sъ reče imъ čto truždaete ženu siju dêlo bo dobro sьdêla v' mnê vsъgda bo ničee imate sъ soboju mene že ne vsъgda imêete Vzliêvši bo žena siê muro sie na têlo moe na pogrebenie me stvori Am(e)нъ g(lago)lju vam' idêže ače prop(o)v(ê)dêno budet' ev(a)nġ(e)lie sie v' vsem' mirê rečet se i eže stvori siê v pamet' ee Togda ide edin' ot oboju na desete naricaemi ijuda skariot'ski kъ arhierêom' i reče im' čto mi hočete dati i az' vam' prêdamъ i Oni že postaviše emu ·ĵ· (=30) sreb'nikъ i ot tolê iskaše podobna vr(ê)mene da i prêdast' V pr'vi že d(ь)нъ oprêsnak' pristupiše uč(e)n(i)ci kъ i(su)su g(lago)ljuče kъdê hočeši

* Kod transliteracije teksta upotrebljavaju se znakovi usvojeni u izdanjima Staroslavenskog instituta: ИР "đerv" = j, Ъ "jat" = ê, Ѡ "šta" = č, Ј "ju" = ju. Nadredna slova su spuštена u red, kraćene riječi razriješene su u oblim zagradaма, velika slova i interpunkcijski znakovi nisu prilagođena današnjem pravopisu. Pri radu na tekstu *Muke po Mateju* korištene su fotokopije pojedinih misala, koje su pohranjene u Staroslavenskom institutu, pa je paginacija preuzeta s istih. Iznimka je jedino *Prvotisak* gdje je paginacija preuzeta iz izdanja: *Misal po zakonu rimskoga dvora*, Liber-Mladost, Zagreb 1971.

da ugotovaem ti êsti pasku On že reče im' idête v grad' kь eteru i rьcête emu učitel' g(lago)let' vrême moe bliz' est' u tebe stvoru

f. 74a pasku sь uč(e)n(i)ki moimi I stvoriše uč(e)n(i)ci êkože povelê imь i(su)sь i ugotovaše pasku Večeru že bivšu vzležaše sь obêma na desete uč(e)n(i)koma svoima i êdučem' im' reče Am(e)n' g(lago)lju vam' êko edin ot vasь prêdast' me I skr'beče zêlo načeše g(lago)lati kьždo ihь eda az' esm' g(ospod)i On že otvečav' reče im' iže omoči sь mnoju v solilo ruku ta me prêdast' S(i)nь že č(lovêčь)ski idet' êkože est' pisano o nem' gore že č(lovê)ku tomu imže s(i)nь č(lovêčь)ski prêdast' se bole bi emu bilo ače bi se i ne rodil' č(lovê)kь ta Otvečav že ijuda prêdavi ego reče eda az' esm' rav'vi I(su)sь že g(lago)la emu ti reče Večerajučem že im' priêt' i(su)sь hlêbь bl(agoslo)vi i prêlomi i da uč(e)n(i)kom' svojim' i reče primête i êдите se est' têlo moe I priem' čašu hvalu vzda i da im' g(lago)le piite iz nee vsi se bo est' čaša kьvь moe novago zavêta taina vêri êž-

f. 74b e za vi i za mnogie izliet se vь ostavlennie grêhov' G(lago)lju že vam' êko ne imam' piti juže ot sego ploda loznago do togo d(ь)ne egda piti i vьčnu s vami nov' v c(êsa)r(ь)stvi o(tь)ca moego I vspêvše izidu v goru elion'skuju Togda g(lago)la imь i(su)sь vsi vi sьblaznite se o mnê v siju noč' pisano bo est' poražju pastira i razidut se ovce stadnie po vskr'seni že moem' varêju vi v galilêi Otvečav že pet(a)r' reče emu ače i vsi sьblaznet se o tebê az' nikoliže ne sьblaznju se Reče emu i(su)sь Am(e)nь g(lago)lju tebê êko v siju noč' prêžde neže peteh' v'spoet' trikrat otvr'žeši se mene G(lago)la emu pet(a)r' ače mi se priključit' i umrêti s tobou ne otvr'gu se tebe takožde že i vsi uč(e)n(i)ci rêše Tьгда pride i(su)sь s nimi v' vasь naricaemuju et'simaniju i g(lago)la uč(e)n(i)-kom' svojim' sêdête tu don'deže šьd' p(o)m(o)lju se sьdê I poem' petra

f. 74c i oba s(i)ni zavêdêova načet' skr'bêti i tužiti Togda g(lago)la im' pri-skr'bna est' d(u)ša moê do semr'ti poždête sьdê i bdête sь mnoju Ā prêš'd' malo pade nicь na z(e)mli m(o)le se i g(lago)le o(tь)če moi ače vzmožno est' da mimoidet' ot mene čaša siê obače ne êkože az' hočju na êkože ti hočeši o(tь)če I pride kь uč(e)n(i)k(o)m' i obrête e speče I g(lago)la petru tako li ne vzmôže edinogo časa pobdêti sь mnoju bdête i m(o)lête se da ne vnidete v napast' D(u)hь bo bьd'r' est' a pьt' nemočna I paki vtoviceju šьd' p(o)m(o)li se g(lago)-le o(tь)če moi ače ne možet' čaša siê mimoiti tьkmo da ispъju ju budi vola tvoê I pride paki i obrête e speče bêhu bo očesa ih' otegotêla I ostavl' e paki š'd' p(o)m(o)li se treticeju tožde slovo reki Togda pride k' uč(e)nikom' svojim' i g(lago)la imь spête juže i počivaite se približi se godina i s(i)nь č(lovêčь)ski

prêdast' se v ruk–

f. 74d i grêšnikom' vstanête idêm' se približi se prêdadei me Oče že emu g(lago)ljuču se ijuda edin' ot oboju na desete pride i s nim' narod' mnog' sь oružiem' i s dr'kolami poslani ot arhierêi i starêšin' ljud'skih' Prêdavi že ego da imь znamenie g(lago)le egože az' lobžju ta est' imête i I abie pristupl' kь i(su)su reče emu radui se rav'vi i oblobiza i I(su)sь že reče emu druže drъzai na neže esi prišl' Togda pristupl'še i vzložiše ruki na i(su)sa i êše i I se edin' ot sučih' sь i(su)s(o)mь prostьr' ruku izvlêče nož' svoi i udari raba arhierêova i urêza emu uho Togda g(lago)la emu i(su)sь vьzvratì nož' tvoì v mêsto ego vsi bo primučeì nož' nožem' pogibnutь Ili mnit' ti se êko ne mogu umoliti o(tь)ca moego da pristavit' mnê nine veče neže ·bī· (=12) lejiona anj(e)lь Kako ubo s'budut se knigi êko tako podobaet' biti Va t' č–

f. 75a as' reče i(su)sь narodom' êko na razboinika li izidote na me sь oružiem' i s dr'kolami êti me Po vse že d(b)ni vь vsь sêdêh' uče v cr(b)k(b)vi i ne êste mene Se že vse b(i)si da sбудut se knigi pr(o)r(o)č(b)skie Togda uč(e)-n(i)ci vsi ostavl'še i bêžаше Oni že emše i(su)sa privêse i kь kaêpê arhierêju idêže knižnici i parisêi sьbrali se bêhu Pet(a)r' že po nem' idêše izdaleka do dvora arhierêova i vš'd' vnutr' sêdêаше sь slugami vidêti končinu tvorimomu Arhierêi že i starêšini ljud'skie i vsь sьnm' iskahu l'žna svêdêtel'stva na i(su)sa êko da ubijut i i ne obrêtu mnozêm' l'žnimь svêdêtelem' pristupl'šem' Poslêd' že pristupista dva l'žna svêdêtela i rêsta sa reče mogu razoriti cr(b)k(b)vь b(o)žiju i tr'mi d(b)n(b)mi szdati ju I vstav' arhierêi reče emu ničesože otveč–

f. 75b aeši k sim' êže si na te svêdêtel'stvujut I(su)sь že mьčаше I otvečavь arhierêi reče emu zaklinaju te b(ogo)mь živim' da rečešì nam' ače ti esi h(rьst)ь s(i)nь b(og)a živago I(su)sь že g(lago)la emu ti reče ot selê uzrite s(i)na č(lo-vêčь)skago sêdeča o desnuju sili b(o)žie i greduča na oblacêh' n(e)b(e)s(b)kihь Togda arhierêi ras'trza rizi svoe g(lago)le êko vlaspmiju reče čto oče trêbuem' svêdêtel' se n(i)ne slišaste vlaspmiju ego čto se vam' mnitь Oni že otvečavše rêše povin'n' est' semr'ti Togda opljuvaše lice ego i za lanitê tepoše i družì že biše i po licu g(lago)ljuče pror'ci nam' h(rьst)e kto est' iže te udari Pet(a)r' že vьnê sêdêše na dvorê I pristupi k nemu rabina etera g(lago)ljuči i ti bê sь is(u)s(o)m' galilêiskim' On že otvr'že se prêd' vsêmi g(lago)le ne vêdê čto g(lago)leši Iz's'dšu že emu dvar' uzrê i

f. 75c druga rabina i g(lago)la sučem' tu i sa bê sь is(u)s(o)m' nazaraninom' I paki otvr'že se s kletvoju êko ne znaju č(lovê)ka togo Ne po mnogu že pristupiše sêdečei tu i rêše petru v istinu i ti ot onêh' esi ibo i besêda tvoê êvê te tvorit' Togda načet' pet(a)r' rotiti se i kleti se êko ne znaju č(lovê)ka togo i abie

peteh' v̄s'pê I pomenu pet(a)r' g(lago)l̄ is(u)s(o)v̄ iže reče emu prēzde nežē
 peteh' v̄spoet' trikrat otvr'žeši se mene i iz'šd' v̄n' plaka se gor'ko Jutru že
 bivšu svēt' stvoriše vsi arhierēi i starēšini ljud'skie na i(su)sa êko da ubijut̄s i i
 svezavše v̄se i i prēdaše i pon't'skomu pilatu ĵemunu Togda vidēv' ijuda
 prēdav̄i ego êko osudiše i raskaēv se v̄zvrat̄i .ĵ. (=30) sr'br̄nik' arhierēom' i
 starēšinam' g(lago)le s̄bgrēših' g(ospode)v̄ē s̄bgrēših' prēdav' kr̄v' nepovin'nu
 Oni že rēše emu što est' nam' ti uzriši I povr'g' srebr'niki

f. 75d v cr(̄)k(̄)vi otide i otš̄d' sētiju se obēsi Arhierēi že priemše sre-
 br'niki rēše ne podobaet' ih' vložiti v kor'vanu poneže cēna kr̄vi est' Svēt' že
 stvoriše kupiše imi selo skudēlniče v pogrēbanie strannim' Tēmže nareče se
 selo to akel'demak' eže est' rekomoe selo kr̄vi daže i do sego d(̄)ne I togda
 sbist' se rečenoe eremiam' pr(o)r(o)k(o)m' g(lago)l̄jučim' i priēše .ĵ. (=30) sre-
 br'nik' cēnu ucēnenago egože ucēniše ot s(i)n(o)v' iz(drai)l(e)v̄ i daše e na selē
 skudēlniči êkože skaza mnē g(ospod)̄ I(su)s̄ že sta prēd' ĵemunom' i vprosi i
 ĵemun̄ g(lago)le ti li esi c(ēsa)̄r̄ ijudēiski I(su)s̄ že g(lago)la emu ti g(lago)-
 l(e)ši I egda na n' g(lago)lahu arhierēi i starēšini ničesože otveča im' Togda
 g(lago)la emu pilat' ne slišiši li koliko si na te svēdētēl'stvujut' I ne otveča emu
 ni k' edinomu že tako êko diviti se ĵemunu zēlo Na vs̄k že prazdnik' obič-

f. 76a ai bē ĵemunu otpustiti ljudem' edinogo svezanago egože hotēahu
 Imēše že togda svezana naročita naricaemago varavu iže za ubiistvo etero
 v'vr'žen' bē v t'mnicu S̄branom že im' reče im' pilat' kogo hočete da otpuču
 vam' varavu li ili i(su)sa naricaemago h(r̄st)a v̄dēdēše bo êko zavisti radi
 prēdaše i Sēdeču že emu na sudiči posla k nemu žena svoja g(lago)l̄juči ničeso-
 že tebē i pr(a)v(̄)d(̄)niku tomu mnogo bo postradah' d(̄)n(̄)s̄ v' snē ego ra-
 di Arhierēi že i starēšini naustiše ljudi da isproset' varavu i(su)sa že da pogu-
 bet' Otvečav že reče im' kogo hočete ot oboju da otpuču vam' Oni že rēše
 varavu G(lago)la im' pilat' što ubo stvoru ot i(su)sa naricaemago h(r̄st)a Rēše
 vsi da raspet' budet' G(lago)la im' pilat' što ubo zlē stvori Oni že izliha v̄priēhu
 g(lago)l̄juče da raspet' budet' Vidēv že pilat' êko ničē-

f. 76b sože uspēvaet' na pače ml̄va bivaet' priēm' vodu umi rucē prēd'
 ljud'mi g(lago)le nepovin'n' esm' az ot kr'vi sego pravdnago vi uzrite I otve-
 čavše vsi ljudi rēše kr̄v' ego budi na nas̄ i na čedēh' naših' T̄gda otpusti im'
 varavu i(su)sa že tep' prēda im' da i propnut' Togda vojni ĵemunovi priemše
 i(su)sa na sudiči s̄braše na n' vsu spiru i svl̄kše s nego rizi ego odēše i
 hlamidoju č'vlenoju i vspletše v̄enc' tr'nov' vložiše na glavu ego i tr'st' daše v
 desnici ego i prēklanjajuče kolēna svoē prēd nim̄ rugahu se emu g(lago)l̄juče

radui se c(êsa)ru ijudêiski I pljujuče na n' vzeše tr'st' ot nego i biêhu i po gl(a)vê ego i egda porugaše se emu svlêše s nego hlamidu i oblêše i v rizi ego i vêše i na raspetie Ishodeče že obrêtu č(lovê)ka kurinêiska imenem' simuna greduča sь sela semu zadêše da po—

f. 76c neset' križ' ego I priš'dše na mêsto naricaemoe golgota eže est' ska-zaemoe kalvarievo mêsto daše emu piti vino s' žl'čiju smêšeno i vkuš' ne hotê piti Rasp'n'še že i razdêliše rizi ego metajuče žrêbь da sbudet se rečenoe pr(o)-r(o)k(o)m' g(lago)ljučim' razdêliše sebê rizi moe i o mьntizê moem' metaše žrêbь I sêdeče strêžahu i tu I položiše nad' glavou ego vinu emu napisanu sa est' i(su)sь c(êsa)гь ijudêiski Togda raspeše s nim' i dva razboinika edinago o desniju a drugago o šujuju ego I mimohodeče hulahu i pokivajuče gl(a)vami svoimi i g(lago)ljuče Uva razaraei cr(ь)k(ь)v' b(o)žiju i trьmi d(ь)нми sьzidae ju sp(a)si se sam' ače s(i)нь boži esi slêzi n(i)ne s križa Takožde že i arhierêi rugajuče se emu s knižniki i sь starêšinami i parisêi g(lago)lahu Inie est' s(ь)p(a)sьl' a sebe li ne možet' s(ь)p(a)sti ače c(êsa)гь iz(drai)l(ê)v' est' da

f. 76d slêzet' nine s križa i vêruem' emu Upva na b(og)a da izbavit' i nine i s(ь)p(a)set' i ače hočetь i reče bo êko s(i)нь b(o)ži esm' Tožde že i razboinika propetaê s nim' ponošašeta emu Ot šestoe že godini tma b(i)si po vsêi z(e)mli do devetoe godini Pri devetoi že godinê vzьpi i(su)sь gl(a)som' veliem' g(lago)le Eli Eli Lema savahtani Eže est' B(o)že moi B(o)že moi Vskuju me esi ostavil' Eteri že ot stoečih' tu slišavše g(lago)lahu iliju zovet' sa I abie tek' edin' ot nih' priem gubu napl'ni ju octa i vznьz' na tr'st' napaêše i A proči g(lago)lahu ostavi i da vidim' ače pridet' iliê izbave i I(su)sь že paki vzьriv' gl(a)som' veliem' ispusti d(u)hь Tu p(o)p' prêklonit se na kolêna i vsi ljudi I se opona cr(ь)-k(ь)venaê razdrê se s višnago kraê do nižnago na dvoe i z(e)mļa potrese se i slьnce pomrče i kamenie raspada se i grobi ot—

f. 77a vrêse se i mnoga têlesa us'pših' s(ve)tih' vstaše I iz'š'dše iz grobь po vskr'seni ego vnidu v s(ve)ti grad' i êviše se mnogim' Sьtnik' že i sučei s nim' strêgučei i(su)sa vidêvše trusь z(e)mli i ta êže bivahu uboêše se zêlo g(lago)-ljuče v istinu s(i)нь b(o)ži sa bê Bêhu že tu i ženi mnogie izdaleka zreče eže hodiše po i(su)sê ot galilêe služeče emu V nih' že bê i m(a)riê mьgdalêna i m(a)riê êkovla i osipova mati i mati s(i)nu zavêdêovu Pozdê že bivšu pride č(lovê)кь eter' bogat' ot arimatie imenem' osip' iže i ta bê uč(e)n(i)k' is(u)s(o)vь sa pristupl' k pilatu prosi têla is(u)s(o)va Togda pilat' povelê dati têlo is(u)-s(o)vo I priem' osip' têlo is(u)s(o)vo obit' e plačenicuju čistuju i položi e v novêem' svoem' grobê iže bê isьsêkl' v kamenê i privali kamen' veli na dvьri groba i ot—

f. 77b ide Bê že tu m(a)riê mьgdalêna i drugaê m(a)riê sêdeçi prêmo grobu E(van)j(elie) Vь jutrêi že d(ь)нъ iže est' po paraskavjii sьbraše se arhierêi i parisêi k pilatu g(lago)ljuče g(ospod)i pomenuhom' êko lьst'c' onь egda oče živ' bêše reče po treh' d(ь)neh' vstanu Povelu ubo strêçi groba do tretago d(ь)ne eda kako uč(e)n(i)ci ego priš'dše nočiju ukradutъ i i rekut' ljudem' vsta ot mr'tvih' i budet' poslêdnaê lьst' gorši prvie Reče že im' pilat' imate stražju idête str'zête êkože vêste Oni že š'dše utvr'diše grob' znamenavše kamen' sь stražami

IZVORI i KRATICE

- Vat₄** Misal Vatikanski četvrti, najstariji hrvatskoglagoljski misal iz početka 14. stoljeća, Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, *Borg. illir. 4*.
- Nov** Novakov misal, 1368, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, *Cod. slav. 8*.
- Ber** Berlinski misal, 1402, Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. *Ms. Ham. 444*.
- Hrv** Hrvojev misal, oko 1404, Carigrad, Topkapi Sarayı.
- Roč** Ročki misal, 1420, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 4*.
- Lab₁** Ljubljanski prvi misal, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 162*, (stara sign.: *C 162a/2*).
- New** Newyorški misal, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign. *M. 931*.
- Vat₈** Vatikanski osmi misal, 1435. g. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 8*.
- Vb₁** Vrbnički prvi misal, 1456. g. Vrbnik, župni ured.
- Vb₂** Vrbnički drugi misal, 1462-1463. g. Vrbnik, župni ured.
- Oxf₁** Oxfordski prvi misal, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 373*.
- Oxf₂** Oxfordski drugi misal, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 349*.
- Koph** Kopenhagenski misal, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. *Ny kongelig Samling 41b*.
- Lab₂** Ljubljanski drugi misal, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 164*, (stara sign.: *C 164a/2*).
- P** Prvotisak hrvatskoglagoljskog misala, 1483. g.
- Senj** Senjski misal, Senj, 1494. g.

POMOĆNI IZVORI

Mar = Marijinsko četveroevangelje

Zogr = Zografsko četveroevangelje

Napomena: za navedene sam se izvore koristila fotokopijama koje se nalaze u fototeci u Staroslavenskom institutu. Za *Prvotisak misala* sam se koristila faksimilnim pretiskom: *Misal po zakonu rimskoga dvora, Prvotisak: godine 1483, Pretisak: Zagreb 1971*, Liber-Mladost, Zagreb 1971. Za *Marijinsko i Zografsko evanđelje* koristila sam se Jagićevim izdanjima: *Quattuor evangeliorum Codex Marianus glagoliticus*, Photomechanischer Nachdruck, Graz 1960. *Quattuor evangeliorum codex glagoliticus olim zographensis nunc petropolitanus*, Photomechanischer Nachdruck, Graz 1954.

S a ž e t a k

Jezična analiza *Muke po Mateju* u *temporalu* šesnaest hrvatskoglagojskih misala – četrnaest rukopisnih i dvaju tiskanih: Vat₁ (Borg. illirico 4), Nov, Ber, Hrv, Roč, Lab₁, New, Vat₈ (Borg. illirico 8), Vb₁, Vb₂, Oxf₁, Oxf₂, Koph, Lab₂, P i Senj – pokazala je znatne jezične razlike među istraženim kodeksima premda je *temporal* najstariji i najstandardniji dio misala.

Detaljna jezična raščlamba učinjena je na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini, a primijenjena je statistička metoda s rezultatima koji su u postocima iskazani u tablicama. Prema znakovima za pisanje *poluglasa* pokazalo se da je *poluglas* mogao imati glasovnu vrijednost samo u dvama misalima: u Vat₁ i Oxf₁. Za razliku od *poluglasa*, *jat* nije bio samo grafem nego je u većini misala imao glasovnu vrijednost. U njegovu su pisanju zamijećene dvije tendencije: 1. U svim je misalima značajniji utjecaj ekavizama nego ikavizama, pa i u Vat₁ (koji najbolje čuva ê, odnosno staroslavensku jezičnu normu), 2. Misali koji znakove za *poluglas* bilježe samo formalno također formalno bilježe i znak Ѣ. Što se tiče morfologije može se zaključiti da se u svim misalskim tekstovima *Muke* očuvala morfološka slika starija od stanja u fonologiji. Među pojedinim kodeksima ne zapažaju se velike razlike, odnosno svi misali podjednako čuvaju starije oblike, a inovacije se uvode, samo ponegdje, u mlađim kodeksima, primjerice kod zamjenica u Hrv, New i Senj. U glagolskim je oblicima od arhaičnih jezičnih obilježja u tekstovima *Muke po Mateju* potrebno istaknuti očuvanost asigmatskog aorista, participa prezenta pasivnog i sklanjanje participa prezenta aktivnog.

Nadalje se na temelju jezičnih istraživanja pokušalo odgovoriti na pitanje u kakvu su međusobnom odnosu proučavani misali i najstariji vatikanski Borg.

illir. 4, te kakav je odnos među pojedinim misalima. Analiza pokazuje da se od najstarijega teksta najviše razlikuje New misal. U leksičkom se inventaru, međutim, kao i u fonologiji (suglasnička skupina *žd*), od najstarijega misala još znatnije razlikuje Hrv misal.

S temelja proučavanja *Muke po Mateju* provjerena je i poznata podjela hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa na sjevernu i južnu skupinu. Rezultati jezične analize govore u prilog toj podjeli, pa se u sjevernu skupinu mogu svrstati: Vat₄, Lab₂, Koph, Roč i Lab₁, negdje u sredini nalaze se Oxf₁, Ber, Oxf₂, Vb₂, Vat₈, Vb₁, Nov i P, dok se u južnu skupinu svrstavaju Senj, New i Hrv misal.

Provedena istraživanja govore da su u formiranju jezika hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa sudjelovali mnogi čimbenici: tradiranost predloška, autorovo obrazovanje i odnos prema jeziku, odnosno normi, mjesto postanka kodeksa i dr.

Na kraju radnje opisani su svi misali koje je autorica jezično istražila, i to s obzirom na najmarkantnije jezične crte: vokalizaciju *poluglasa*, *jat*, konsonantsku skupinu *žd*, upitno-odnosnu i relativno-upitnu zamjenicu, imperativ, imperfekt, sintaktičke i leksičke karakteristike.

U radnji se objavljuje i tekst *Muke po Mateju* iz vatikanskog misala Borg. illir. 4 u latiničnoj transliteraciji.

S u m m a r y

THE LANGUAGE OF THE PASSION ACCORDING TO ST. MATTHEW IN THE CROATIAN GLAGOLITIC MISSALS

The linguistic analysis of the Passion according to St. Matthew in the Proper of the Season in the sixteen Croatian Glagolitic Missals – fourteen handwritten and two printed: Vat₄ (Borg. Illirico 4), Nov, Ber, Hrv, Roč, Lab₁, New, Vat₈ (Borg. Illirico 8), Vb₁, Vb₂, Oxf₂, Koph, Lab₂, P and Senj, has shown considerable linguistic differences in spite of the fact that the Proper of the Season is the oldest and the most standardised part of any Missal.

A detailed analysis has been done on the phonology, morphology, syntax and lexical level. A statistical method was applied with the results in percentages illustrated by tables. According to *semivowel* symbols, the *semivowel* might have had the vowel value only in the two codices: Vat₄ and Oxf₁. Unlike the *semivowel*, *B* was not only a grapheme but it had the vowel value in the

majority of the Missals. Two tendencies were noticed concerning *h*: 1. Ekaivism had greater influence than ikavism in all the texts, even in Vat₄ (with *h* best preserved, that is in the Old Church Slavonic norm). 2. The Missals with only a formal use of symbols for the *semivowel*, also use the symbol *h* formally. The morphology of the Passion texts in all the Missals is older than the phonology. Among the Missals any significant difference cannot be noticed because all of them have equally preserved the older morphology. However, there were innovations introduced in some instances in the more recent Missals, for example the pronouns in Hrv, New and Senj. Here are some archaic linguistic characteristics of the verb morphology of the text of the *Passion According to St. Matthew*: the asigmatic aorist, present passive participle and inflexion of the present active participle.

Further on we tried to answer the question: what kind of a relation is there between the Borg. Illirico 4 and the other Missals as well as among all the Missals. The analysis shows that only New differs most from the oldest text. But as far as the lexical inventory and phonology (the consonant cluster *žd*) are concerned it is Hrv that differs most from the oldest Missal.

The well known north and south group division of the Croatian Glagolitic liturgical books has been tested on the basis of the research of *the Passion According to St. Matthew*. The results confirm the division: Vat₄, Lab₂, Koph, Roč and Lab₁ belong to the north, Oxf₁, Ber, Oxf₂, Vb₂, Vat₄, Vb₁, Nov, and P are somewhere in the middle, while Senj, New and Hrv belong to the south group.

Many factors influenced the formation of the language of the Croatian Glagolitic liturgical books: the date of the source from which it was copied, the author's education and his rapport toward the language or its norm, the place of origin, etc.

At the end all the analysed Missals are described according to the most important language characteristics: the vocalisation of *semivowel*, *jat*, the consonant cluster *žd*, the interrogative-relative and relative-interrogative pronouns, imperative, imperfect, as well as the syntactic and lexical characteristics.

The Passion According to St. Matthew from the Glagolitic Missal Borg. Illir. 4 is transliterated in the Latin alphabet.

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 8. travnja 2000.

Autor: Marinka Šimić

Staroslavenski institut, Zagreb